

АЛЛА КОССОВСЬКА

ЦІНА
ДУШІ

ALLA KOSSOWSKA

THE PRICE OF SOUL

**KARBY
1977**

АЛЛА КОССОВСЬКА

ЦІНА ДУШІ

КАРБИ
1977

Обкладинка Богдана Титли

**Printed in USA by Computoprint Corporation
335 Clifton Ave, Clifton, N.J. 07011**

Анна Коновцова

ПРАВО НА НЕНАВИСТЬ

Ви дивуєтесь, мій молодий друже, тій, як ви висловлюєтесь, патологічній ненависті, з якою ми, українські емігранти, зустрічали 50-ліття так званої "Великої жовтневої революції". Вам ми здаємося якимись затятими ретроgrадами, які зі звірячою впертістю не бажали визнати справедливих вимог часу і, хапаючись за свій добробут, відмовлялися бачити і знати, в яких злиднях жили за царату нижчі класи населення Російської імперії.

Для вас, молодого американця, слово "Москва" має таємничий і непоборний чар. Ви захоплюєтесь її осягами, її потужністю, її перемогою над німецьким фашизмом. Ви вивчаєте російську мову, літературу, історію. Ви носите "косоворотку", "козацьку папаху", купуєте російські платівки. І дивитесь зизим оком на тих, хто не поділяє вашого захоплення і намагається показати вам справжнє, потворне обличчя Москви. А ці люди зовсім не ретроgrади, і не боялися вони втратити свій добробут, коли взяли участь в Українській Національній Революції. Ці люди — українці, українська інтелігенція, студентство, свідомо українська молодь. Ми вітали революцію, як наречену, сподіваючись що вона дасть нашому народові самовизначення і свою державу.

Правда, мені тоді було всього чотирнадцять років, коли революція сталася, але я пам'ятаю й досі, як моя молода ще

тоді тітка пришивала червоні банти до наших дитячих плащиків. У неї було таке обличчя, яке буває у глибоко віруючих жінок під час Великодньої Всенічної. І ніхто тоді не думав, що втратить свою власність, будинок або щось інше. Було це байдуже, коли мало початися нове життя, в своїй державі, рівно прекрасне і справедливе для всіх. Але прийшов Жовтень і... "розчинились двері — горобина ніч, розчинились двері — всі шляхи в крові..."

В нашому місті почала діяти "Чрезвычайная Комісія по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією, саботажом і преступленнями по должности". Так звалася ЧК — ця монструальна установа на розі Спаської і Фалеевської вулиць. Навколишнє населення було виселене в промірі двох кварталів, щоб звуки кривавих розправ не доходили до вух мешканців. Але смертельний жах розпростер свої чорні крила над усім містом. Розповідали пошепки, що там катують і розстрілюють, завівши мотор вантажного авта, а іноді під звуки оркестри, щоб заглушити крики нещасних жертв. Вночі люди не спали, сподіваючись арешту. Хапали кого попало: люди багатих, не дуже багатих і зовсім небагатих, учителів, колишніх офіцерів і просто нікому нічого не винних закладників, яких розстрілювали пачками, коли на фронті большевики зазнавали порозки.

І тоді мені, малій, чистій істоті, довелося зблизька глянути цьому жахові в очі. Але мушу трохи відступити назад у часі.

Останній рік перед революцією я перейшла до четвертої класи гімназії. Вчилися ми у другу зміну в приміщенні першої класичної мужеської гімназії тому, що нашу, дівочу гімназію зайняли під військовий шпиталь. Ішла війна.

Часто, приходючи на лекції, ми, гімназистки, знаходили в партах записочки від гімназистів, що вчилися зранку і закінчували своє навчання за півгодини до нашого приходу. Здебільшого за поштову скриньку правила заглибинка для каламаря — "невиливайки". Часто бувало, що записочок було кілька, і гарненька гімназистка завжди мала змогу відповісти на ту, яка їй більше сподобалася змістом і формою.

Форма була дуже різноманітною а зміст майже той самий, з незначними варіаціями: пропонувалась дружба, зустріч в парку, на розі вулиці або деінде.

Під своїм каламарем я щодня знаходила дві записочки. Одну, написану кривим, дитячим почерком, з масою помилок, часто з претенсією на віршування, я завжди відкидала з погордою. Трудно було повірити, що це пише учень 4-ої класи клясичної гімназії. А у віршах говорилося щось про мої чорні очі і траплялися такі "шедеври": "Ви так страшно гарячі, будьто вилезлі з печі". Такого приятеля я мати не бажала.

Але інші записочки, що я їх не без хвилювання виймала із заповітної заглибинки, були інакші: в них серйозний і розумний хлопець Віктор К. у ввічливій і стриманій формі, гарним стилем і почерком, пропонував свою дружбу, відчувши, що "ми натури подібні, і нам є що сказати одне одному". Із балачок своїх приятельок я довідалась, що Віктор К. — красунь, який ні на кого не звертає уваги, що йому 15 років, що його тато власник невеликої броварні, повз яку я щодня проходила, ідучи до гімназії.

Наше знайомство відбулося, а з ним прийшла і дружба, справжня, щира і радісна з легким присмаком чогось п'яного і забороненого, проте, ще неясного, неусвідомленого, що часто буває в дружбі між підлітками різної статі.

Віктор був справді надзвичайним хлопцем, і я була страшенно горда його дружбою. Прекрасно вихований, начитаний, перший учень в своїй класі, спортсинець, він гарно грав на скрипці і брав нагороди на змаганнях плавців. Я теж тоді захоплювалася водним спортом, добре плавала, і ми з Віктором ціле літо провели на нашій прекрасній, широкій і тихій ріці, запливаючи далеко-далеко або перепливаючи її впоперек і відпочиваючи на м'якому піску протилежного, пологого берега. Скільки цікавих речей розповів мені тут мій товариш! Він ділився зі мною своїми думками, плянами на майбутнє, переповідав зміст прочитаних книжок, які читав "запоєм", не розбираючи, читав усе, що знаходив у

батьківській бібліотеці, починаючи від Жюль Верна та Джека Лондона і кінчаючи енциклопедією Брокгауза і Ефрона, один вигляд якої викликав у мені побожний трепет.

"Що він знайшов у мені? — часто питала я себе. -- Я ж така дурна, нічого не розумію, нічого не знаю, а він такий розумний, з ним навіть моя тітка говорить як з дорослим!"

Але що було моєю єдиною гордістю, моїм єдиним атутом -- це те, що з українською літературою, з "Кобзарем", Лесею Українкою, І. Франком познайомила його я!

У той час, безпосередньо після революції, в нашій гімназії введено курс української мови. Але я ще й до того читала Шевченка, Винниченка, Коцюбинського, бо мій дядько завжди відчував себе українцем і приносив до хати ці книжки. А після революції він опинився в Українській Армії.

Наша вчителька української мови, висока, коротко підстрижена, трохи мужоподібна жінка, з такою любов'ю і вмінням провадила свої лекції, що ми, заслухавшись, не чули такого бажаного на інших лекціях дзвоника. Вона читала нам "Хведька-халамидника", і вся наша кляса ревно плакала над Хведьковою долею. Ми з захопленням деклямували байки Глібова і розігрували їх в особах. Іноді ми співали з нею українських пісень, і від неї вперше я почула гімн "Ще не вмерла".

Само собою зрозуміло, що моє захоплення передалося і Вікторові. За короткий час він уже добре говорив по-українськи і присягся мені урочисто, що буде служити Україні всіма силами, всім серцем.

Але... владу в нашому місті захопили большевики. Замість світлого майбутнього чорна прірва терору розкрилася перед нами, загрожуючи проковтнути все, що тільки насмілюється жити, дихати. Зникли з мого дитячого обрію спочатку дядько, а потім і тато. Згасла усмішка на поблідлих устах моєї тітки. Чорна змора ЧК нависла над містом.

У ті дні я з жахом дізналася, що мого друга, мого чудесного Віктора заарештовано, як закладника за батька, якому вдалося втекти. Розпачеві моєму не було меж!

А в той самий день сестрі моїй прийшов час родити. Послати за акушеркою, крім мене, було нікого. І ось я, ціпеніючи від жаху і неймовірно тяжкої туги, побігла темніючими вулицями міста навпростець повз закладене місце, повз темну будівлю ЧК.

Назад ми ішли вже вдвох, з нашою приятелькою, акушеркою Лідією Христофорівною, і було не так страшно. Але коли ми вже доходили до воріт ЧК, вздовж тихої вулиці раптом розлігся гуркіт автового мотора і відразу ж — рушничка сальва. І в ту ж секунду нам під ноги кинулася постать в самій білизні і з криком "рятуйте мене!", охопила наші коліна. Ми прикипіли до місця, спаралізовані жахом. Я відчула, як під волоссям у мене забігали комахи. А біла постать біля наших ніг билася об землю і благала порятунку.

І раптом я пізнала її! Це був Віктор, мій друг, мій чудовий Віктор, моя перша любов!

Все це майнуло зі швидкістю блискавки. Далі — брязкіт зброї, крики, удари прикладом, і чекіст, схопивши за ноги вже нерухоме тіло мого друга, поволік. І все це кошмарне видиво зникло за глухими, залізними ворітьми. Останнє, що я побачила, це була темна, кучерява голова Віктора, що билась об бруківку, залишаючи за собою густий кривавий слід...

Далі я вже нічого не чула й не бачила. Акушерка дотягла мене до першого будинку, де я поволі прийшла до пам'яті.

На другий день в списку розстріляних закладників, опублікованому в місцевій газеті, я знайшла ім'я Віктора К.

Отакою з'явилась моїм юним очам "Велика, Жовтнева". І вже ніщо не могло і не зможе помирити мене з нею. Але й ніщо вже потім не могло жажнути мене так, як той кошмарний вечір.

Я довго хворіла, мої слабкі, ще дитячі нерви були потрясені. Але здоровий організм переборов хворобу, і я виросла нормальною людиною.

Потім прийшла ще страшніші події: розриті могили жертв ЧК з сотнями розпухлих трупів, з "рукавичками" із людської

шкіри, знятими разом з нігтями з живих рук, голод, смерть матері, 1933-ій рік, єжовщина... Але від влади, яка вбиває невинних дітей, я вже нічого іншого й не чекала. В моєму мізку відбилася, як символ "великого жовтня", розбита прикладом голова хлопця, майже дитини, що б'ється об брук, заливаючи його кров'ю.

Так, можливо, ви маєте рацію, мій друже, у нас звіряча ненависть до большевиків, але на цю ненависть ми маємо право. Чи ж не так?

ДВІСТІ ПЕРШИЙ

ПОДІЇ ОДНОЇ НОЧІ

Старовинний венеціанський годинник у зеленій вітальні оксамитно вдарив десять разів. Цього годинника доктор Корсунь привіз зі своєї подорожі по Європі вісім років тому, і за цей час він став для Ольги начебто близьким, добрим другом, який щовечора повідомляв її про закінчення трудового дня.

Ольга витягла з машинки закінчену роботу, акуратно вклала її до течки і накрила машинку металевою покришкою.

Миючи руки в умивальні, вона почула, як тихенько стукнули вихідні двері. Ольга здивувалася: аджеж вона сама замкнула їх за останнім пацієнтом хвилин двадцять тому.

На ходу витираючи руки, дівчина вийшла у приймальню. Там було порожньо. Застояна пелена тютюнового диму повільно коливалася в притемненому світлі двох настільних ламп.

„Мабуть, причулося”, — майнула в голові Ольги думка і, відчиняючи вікно, вона глянула на вулицю. Липнева безмісячна ніч заступила згаслий на заході вечір, але зорі викільчилились на зеленавому небі, ясні і чисті.

Спустивши завісу, Ольга пройшла в маленьку кухню, залучила електричну плитку і поставила варитись каву.

Сьогодні вони будуть пити каву вдвох з доктором Корсунем, бо дружина доктора, балерина Грета Крігер вранці виїхала в артистичне турне, а доктор Куйдич побіг до своїх хворих. „Мабуть, це він і стукнув дверима, коли відходив”, — здогадалася дівчина.

„І слава Богу!” — подумала, переходячи в кімнату, яка безпосередньо єдналася з кабінетом доктора і з лябараторією двома дверима, заслоненими темнозеленими портьєрами.

Ольга любила цю кімнату. Уся в м'якому зеленавому світлі, з великим акваріумом між вікнами і м'якими кріслами, ця маленька вітальня нагадувала морське дно. Це враження посилювалося виткими рослинами, підвішеними до стелі у візерунчастих глечиках. Вони спускалися донизу довгими рухливими гірляндами і коливалися від найменшого руху повітря наче водорості.

Згадала Ольга, як вісім років тому її, молоденьку дівчинку, зачарувала ця чепурна кімната. Здавалося їй, що нічого розкішнішого на світі й бути не може. Та й не дивно: Ольга ще не бачила багатой Америки, а після таборових поневірянь і злиднів докторське мешкання, не тільки дороге, але й дібране з добрим смаком, викликало у дівчини шире захоплення. Тут їй було затишно і спокійно.

Коли ж приїздила Грета, розмірене і розплановане життя доктора Корсуня доосновно порушувалось. Вона вривалася в дім, як нестримний гураган, веселий і могутній, нищила весь денний розпорядок, заводила свій, хаотичний і гамірний. На дверях докторового дому вивішувалася табличка, яка сповіщала пацієнтів, що доктор виїхав на вакації „від і до”, тобто до дня від'їзду шаленої жінки в чергове турне.

Спочатку доктор пробував був заперечувати, казав, що має пацієнтів, які потребують щоденної опіки, але Грета, сміючись, затуляла йому рота своєю маленькою, пахучою долонею, яку він цілував пристрасно і жадібно, табличка лишалася на дверях, а Ольга, під веселий гомін юрби гостей, що з приїздом Грети виповнювала докторове мешкання,

потихеньку складала папери і нечутно зникала на ці дні "від і до".

Слава Богу, поїхала! Зараз закипить кава, вона, постукає до дверей кабінету, і вони вдвох проведуть чудесну годину за склянкою міцного, ароматного напою, годину відпруження для доктора, але для Ольги... годину солодкої муки і тихої, прихованої радості.

Коли на маленькому округлому столику заблищав срібний сервіз і запах кави долучився до запаху білих троянд, що стояли у кристалевій вазі на штучному ватрані, Ольга підійшла до дверей кабінету і тихенько постукала. Відповіді не було, за дверима стояла тиша, а тут лише венеціанський годинник байдуже вистукував секунди.

— Докторе, кава готова! — весело гукнула Ольга.

І знову мовчанка, а потім якийсь дивний звук, чи то хрипіння, чи стогін.

І раптом Ользі стало страшно. Міцно натиснувши на ручку вона рвучко розчинила двері і завмерла на порозі. Кабінет був порожній. Беззвучно прикривши двері, Ольга відкрила сусідні, що вели до лябораторії, і тут в яскравому світлі ламп побачила, що доктор сидить долі в якійсь дивній, неприродній позі, підгорнувши під себе одну ногу, а спиною спершися на дверцята аптечної шафки. Обличчя доктора з заплющеними очима було одного кольору з його білим халатом, а край халата торкався невеликої темної калюжі на підлозі.

„Кров!“ — зрозуміла Ольга.

Вона голосно скрикнула, підбігла і впала навколяшки перед нерухомим тілом.

— Що з вами, докторе, ради Бога, скажіть, що з вами! — тремтячими устами повторювала дівчина, нахилиючись до докторового обличчя і вимащуючи кров'ю край свого халата.

Уста доктора Корсуня повільно розтулилися і разом з хрипким віддихом дівчина почула тихий шепіт:

— Ольго...поклічте Куйдича... Скоріше... І не торкайтеся мене... — І він знову знепритомнів.

Ольга не пам'ятала потім, як вона кинулася до телефону,

як набрала потрібне число, як сказала докторові Куйдичеві, що його кличе друг, який умирає. Потім сіла на підлогу поруч з доктором Корсунем і стала чекати. Не пам'ятала, скільки часу сиділа так і опритомніла лише тоді, коли над ними обома схилилося стурбоване обличчя доктора Куйдича. Наче уві сні дівчина підвелася і мовчки стояла.

— Можете допомогти мені? — спитав доктор Куйдич і, коли вона притакнула головою, наказав: — Дайте пінцети, тампони, бандажі — і залишіть нас!

Рухаючись, як автомат, Ольга слухняно приготувала все потрібне і вийшла, міцно стиснувши зуби, щоб не крикнути з розпачу. І тільки в своїй маленькій канцелярії, за двома зачиненими дверима, вона кинулася на канапу і дала волю тяжким риданням, таким тяжким, що вони, здавалось, готові були розірвати її тендітну грудну клітку. Вона чула, як з гістичним вереском примчався амбулянс, чула як з дому винесли щось тяжке, очевидно ноші з тим, хто став для Ольги таким дорогим за ці вісім років спільної праці.

Увійшов доктор Куйдич, примусив її проковтнути якусь таблетку, потиснув обидві руки і попросив нікуди не виходити і ні з ким не говорити, поки він не повернеться. Ще раз заверещав амбулянс, клацнув замок вихідних дверей і запала тиша.

І тут уперше гостра думка пронизала Ольжин мозок: Що ж власне сталося? Що сталося з людиною, яка годину тому була цілком здорова, жвава, діяльна і раптом опинилась на грані життя і смерті? Що сталося? Серце? Але, якщо це серцевий удар, то звідки кров? Доктор Корсунь не дозволив їй торкнутись до себе... Чому? Чому вона була змушена бездіяльно дивитися на те, як він спливає кров'ю? І чому ця рішуча заборона їй виходити? Їй було страшно.

Скулившись у кутку канапи, Ольга прислухалася, як в сусідній кімнаті, в її улюбленій „зеленій“ вітальні тихенько дзюркотіла вода в акваріумі і спокійно відраховував секунди венеціанський годинник. І ці звичні і лагідні звуки заспокоїливо подіяли на Ольжині нерви. А може це подіяла таблетка?

Виникла думка: „Треба щось робити!...“ Але що? Зв'язана наказом доктора Куйдича, дівчина не сміла вийти на вулицю. Проте, вона може тут, в хаті щось робити... Там, у лябораторії стоїть калюжа крові, його крові! Може там вона зрозуміє щось...

Нечутно ступаючи по килимі, Ольга знову пройшла через „зелену“ вітальню і обережно проходила двері лябораторії. Там було темно. Намацала вимикач, і під стелею спалахнуло яскраве світло.

Уся кімната, до найдальших кутків, була освітлена, але на підлозі біля шафки, де лежав доктор Корсунь, не було жадних слідів крові.

Ользі здалося, що вона спить, що все, що сталося, було лише тяжким кошмаром. Алеж вона на власні очі бачила темну калюжу на підлозі!

Глянула на свій халат. Так, внизу край його вже задубів від засохлої крові. Значить, не сон, значить, не кошмар. Але куди зникла калюжа? Куди зникли бандажі, і вата, і тампони?

Відро на сміття стояло порожнє. А може то була не кров, а йод або ще якийнебудь лік? Ольга уважно оглянула краї свого халата, який чіплявся за нейльонові панчохи. Це була, без сумніву, кров. І раптом блискавкою думка, від якої холодний дріж побіг по тілі. Убивство!

ДОКТОР КУЙДИЧ

З доктором Куйдичем Ольга познайомилася вісім років тому, коли вона, тоді вісімнадцятилітня дівчина, розгублена й безпорадна, опинилася в чужому, байдужому місті-кополі, в Нью Йорку. Убоге мешкання, яке складалося з маленької темної спальні і такої ж маленької кухні куди привіз її з матір'ю їхній „спонзор“, такий самий Ді-Пі, як і вони, тільки прибулий до Америки на рік раніше, мусіло стати їм за тимчасовий притулок. Вулиці "давнтавну" були брудні і непривітні, купи сміття височіли вздовж хідників.

З роботою теж було тяжко. Незвична до американських темпів, Ольга, хоч і влаштувалась була на бісквітну фабрику,

задержатись там не змогла і знову опинилася без роботи. Позичені спонзором гроші невпинно танули, без знання мови влаштуватись не щастило. А тут ще тяжко захворіла мати, і Ольга припинила пошуки праці, бо мусіла доглядати хвору. Розпач закрадався в серце дівчини. І тут, як рятівник, як ангел-охоронець, з'явився в житті Олі цей низенький, неоковирний, носатий доктор Куйдич.

Вони зустрілися в аптеці, куди Ольга прибігала по ліки для матері. Аптекарь, старий жид, який тепло поставився до молоденької землячки, як він почав називати Ольгу, дізнавшись, що вона з України, порадив їй звернутися до „доброго доктора“, теж українця, називаючи його „доктором бідних“ і запевняючи, що він не братиме з неї грошей за лікування матері. Ольга взяла адресу, виписану старим аптекарем, повернулася, щоб бігти додому, і на дверях мало не збила з ніг маленького чоловічка, майже карлика, що саме входив до аптеки.

— А ось і доктор! — радісно вигукнув аптекарь. — Наче почув, що він нам потрібний!

Доктор Куйдич перевів запитливий погляд розумних сірих очей з аптекаря на Ольгу.

— Вибачте, — тихо, сказала Ольга, — я вас штовхнула.

— То нічого, — спокійно відповів доктор, з цікавістю спостерігаючи її замішання. — Але чим я можу служити вам, містере Гляйзер? — звернувся він до старого.

— Та власне не мені, а цій молодій панночці. Її мама тяжко захворіла, а вони недавно приїхали з Німеччини, — пояснив старий.

Маленький доктор глянув на свого ручного годинника.

— Де хвора? — звернувся він до Олі. — Маю півгодини, поки містер Гляйзер зробить мені ці ліки, — додав він, передаючи аптекареві, кілька рецептів. — Ходімо!

Ольга хотіла була сказати, що вона не має чим платити за візиту, але доктор вже насунув на голову високу смушеву шапку і вийшов на вулицю. Ольга вибігла слідом.

— Це ось тут, зараз за рогом. — говорила вона на ходу. — Тільки мені незручно, докторе, я зараз не маю грошей.

щоб заплатити, я не знайшла ще роботи. Але, якщо ви мені повірите, я віддам вам з першої ж платні.

— А хіба у нас була мова про гроші?— усміхнувся доктор Куйдич. — Так чи сяк я маю чекати півгодини на ліки, то краще вживу їх на візиту. Покажіть, куди йти, — додав він уже тоном наказу, і Ольга слухняно пішла вперед.

На сходах було темно, і доктор засвітив кишенькового ліхтарика. Ольга відчинила двері, їй до сліз було соромно того бруду, в якому їм довелося жити, тієї убогої постелі з латаними простирадлами, на яких лежала мати. Але на доктора це, очевидно, не справило прикрого враження, бо він звик до ньюйоркських нетрів, які сам обрав за поле своєї діяльності.

Оглянувши хвору, він скрушно похитав головою. — Треба до лікарні! — заявив категорично. — Жартувати з пневмонією не рекомендується!

Викликали амбулянс, матір забрали і Ольга залишилася сама в чужому місті, в незатишній, необжитій хаті.

Тепер Ольжин день був поділений між лікарнею і шуканням роботи. Стан здоров'я матері гіршав, не зважаючи на всі зусилля лікарів, і Ольга вже боялася залишати її саму, боялася, що вранці не знайде її живою. Доктор Куйдич вистарався для неї дозвіл ночувати в лікарні, що власне не вимагало від нього великих зусиль, бо молоденьку дівчину з великими, переляканими очима жаліли всі, і сестри, і лікарі, і санітарки.

Можливо, що саме цей невсипущий догляд дочки, її любов і відданість врятували від смерті матір. Криза минула, і Ольга віджила разом із хворою. Сповнені великої поваги до доктора Куйдича, Ольга і її мати не знали, чим вони можуть йому віддячитись.

Одного осіннього, холодного ранку, коли сонце байдуже дивилося на купи сміття в ньюйоркських нетрях, Ольга вийшла з дому, збираючись походити по фабриках пошукати праці. Назустріч їй із-за рогу вулиці вийшла незграбна постать доктора Куйдича. Побачивши дівчину, він весело помахав їй рукою.

— А я до вас! Маю добру новину, — сказав він, потискаючи холодні Ольжині пальці. — У мого приятеля доктора Корсуня звільнилося місце секретарки. Його секретарка виходить заміж і кидає роботу. Я говорив йому про вас, він згоджується взяти вас на пробу. Як у вас з англійською мовою? Не дуже? Ну, нічого, не журіться, у нього здебільша українці лікуються. А там підучитеся — і все буде гаразд. Він просить вас прийти до нього завтра на розмову. Може завтра вже й працювати доведеться, мусите бути до цього готові.

ДОКТОР ОЛЕКСА КОРСУНЬ

Другого дня по полудні Ольга стояла на ганку розкішного будинку, біля дверей з блискучою металевою табличкою, яка сповіщала, що доктор медицини Олекса Корсунь приймає хворих від шостої до десятої години вечора.

Оля страшенно хвилювалася і довго не наважувалася натиснути гудзика електричного дзвінка. Розглядалася навколо, відтягаючи хвилину зустрічі. Нарешті подзвонила.

Двері відчинила безбарвна жінка непевного віку і, з тремором, зрозумівши, чого хоче ця молоденька, докраю зніяковіла дівчина, провела її через приймальню, де вже сиділо кілька пацієнтів, у маленьку зелену вітальню.

Коли за жінкою спустилася порт'єра, Ольга підійшла до великого акваріюму, де плавали золоті, срібні, голубі й чорні рибки, помахуючи пишними, як шлейфи на жіночих бальових сукнях, хвостами.

Це була чарівна кімната! Відірвавшись від акваріюму, Ольга сіла в глибоке, формою подібне до квітки „крученого панича“, крісло і почуття нервового відпруження виповнило всю її істоту. На душі її стало спокійно і радісно. Захотілося комусь подякувати і за це почуття, і за щось, чого вона не усвідомлювала.

Ольга вже була певна, що все буде добре, що її приймуть, що вона буде працювати тут, в цьому прекрасному

домі. І цим вона завдячує докторові Куйдичеві, його турботам, його доброті.

Ольга так глибоко задумалася, що отямилася лише тоді, коли над її головою прозвучав низький м'який баритон:

-- Це ви хочете бути моєю секретаркою, панночко?

Ольга схопилася з місця. Перед нею, закривши руки в кишені білого халата, стояв доктор Олекса Корсунь.

Це був високий, опасистий чоловік, ще молодий, але в тому віці, коли людина, живучи в добрих умовах, починає грушати, втрачаючи молодечу стрункість. Чорне, з легкою просвиною на скронях, волосся, трохи довше, ніж звичайно носять чоловіки солідних професій, личило б радше артистові, ніж лікареві. Голене вродливе обличчя, з майже дівочим рум'янцем на щоках, і очі, кольору яких Ольга не могла розглянути, бо їх прикривали темні, пухнасті вій, — таким з'явився перед дівчиною її майбутній патрон.

— Боже, яка ж ви молоденька! — провадив далі доктор, білозубо всміхаючись. — Куйдич казав мені, що ви юна, але щоб аж так... Скільки вам років? — перервав він сам себе питанням.

— Вісімнадцять... — збентежено прошепотіла Ольга, відчуваючи, що і тут її переслідує невдача, і шкодуючи, що не додала собі років. Ось зараз скаже цей вродливий доктор: ідіть собі, ви занадто молода, щоб у мене працювати, мені потрібна солідна помічниця, а не дівчинка-школярка. І вона піде і знову оббиватиме пороги брудних фобрик, діставатиме відмови, відчуваючи їх, як удари батога, і вже ніколи не побачить цього чудового мешкання, цієї кімнати з фантастичним освітленням і казковим акваріумом. І сльози підступили їй до горла.

Доктор помітив її огірчення і поспішив потішити:

— Та ви не журіться, — сказав він, легко поклавши руку на Ольжине плече. — Вам можна тільки позаздрити, у вас все життя ще попереду, і, можливо, воно буде прекрасне. Але ближче до справи: яка у вас освіта?

Оля сказала, що закінчила в Німеччині таборову гімназію і однорічні медичні курси.

— О, це вже добре! — вигукнув весело доктор. — А як у вас з англійською мовою?

— Ще слабо, але я сподіваюся, що скоро її вивчу. У таборі ми вчили англійську мову на курсах, але мені тяжко розуміти американців, бо вони говорять надто швидко й невиразно.

— Так, мені теж спочатку було тяжко їх розуміти, — признався доктор. — А на машинці ви пишете, на англійській?

Кров кинулася Ользі в обличчя. Ну, ось і все! Зараз він скаже, що, не знаючи машинки, вона не може у нього працювати!

Доктор вагався. З одного боку він розумів, що без вправної секретарки йому буде тяжко. Попередня секретарка досконало опанувала свій фах, з нею він не знав ніякого клопоту. Якщо прийняти цю дівчинку, що дивиться на нього такими благальними очима, то доведеться перебрати на себе половину секретарської роботи. Це зовсім не усміхалося докторові, але в очах у дівчини вже закипали сльози, а синя жилка на скроні так зворушливо і тривожно билася під ніжною шкірою, що у нього не стало духу сказати „ні”. А тут ще цей ідеаліст, свята душа Куйдич, старий друг, якому неможливо відмовити!

— Ну, що ж, спробуємо, — сказав він нерішуче, і побачив, якою радісною усмішкою розцвіло привабливе личко Ольги, як засяяли її променисті очі.

„Бідна ти, бідна, — подумав доктор, — мабуть, багато прикросців зазнала, шукаючи роботи”. Хвиля батьківської ніжності тепло ворухнулася під серцем.

НОВЕ ЖИТТЯ

Обов'язки секретарки здібна дівчина опанувала за короткий час, і докторові вже не доводилося виконувати за неї секретарську роботу. Протягом дня Ольга встигала полагодити свої господарські справи, помагала матері, бігала по крамницях, а о шостій годині по полудні вже сиділа в

своєму маленькому покою поруч з почекальнею і старанно вистукувала на машинці історії хвороб, виписувала довідки і виповнювала апікації для пацієнтів. Доктор Корсунь ставився до неї тепло, як до молоденької приятельки, і Ользі здавалося, що вони вже давно-давно знайомі.

По роботі вона пила каву разом з доктором Корсунем, а іноді в товаристві обох докторів, коли Куйдич приходив увечері працювати в лябораторії приятеля.

Ольга прислухалася до фахових дискусій своїх опікунів, і це їй ішло на користь. Вона казала матері, що набирається розуму в обох лікарів.

Але, коли приїздила Грета, все мінялося. Ольга тікала додому і там за господарськими справами намагалась приглушити тугу за доктором Корсунем, за теплими, милими вечорами. Доктор Куйдич навідувався до неї в ті сумні дні, розважаючи її оповіданнями про бенкети в домі Ольжиного патрона, про витівки навіженої Грети, про веселі розваги і танки до ранку.

— Ви знаєте, Ольго, Олекси не можна тоді впізнати, зовсім іншою людиною стає. Він п'є небагато, але п'яніє від самої лише присутності тієї жінки. Ходить за нею, як очманілий, і ладний стрибнути у вогонь чи у воду, скажи вона слово. Вона має над ним надлюдську владу, і мені часом стає за нього страшно.

— Розкажіть про неї, — яось несміливо попросила Ольга. — Як вони спізналися, коли, де?

— Це було в Берліні. Ми з Олексою закінчували медичний інститут. Працювали, як прокляті, мусіли надолужити втрачений у воєнних роках час. Але яось захотілося розважитись, вирішили піти до театру Там і познайомилися з Гретою Крігер. Вона назвала себе балериною і дуже зацікавилась, дізнавшись, що ми збираємося в Америку. Ми тоді мешкали в таборі Ді-Пі. У Олекси зав'язався з нею роман і, одержавши диплом, він одружився і забрав її з собою. Тут вона влаштувалася за фахом і тепер їздить-гастролює по Америці, Канаді і Європі з

якоюсь балетною трупю. А Олекса тужить за нею і чекає на її повернення, як на манну небесну.

— Ну, а вона... вона любить його? — затнувшись на слові „любить”, спитала Ольга.

— Здається, так.

— Скільки ж їй років?

— Тоді, в Берліні, вона була зовсім молоденька, мабуть, трохи старша за вас, але з того часу минуло вже — скільки це?... так, п'ятнадцять років. Трудно сказати, жінка та ще й акторка вміє приховати свої роки, але припускаю, що їй уже під сороківку. Вона і Олекса, мабуть, однолітки.

— То вона така стара! — вихопилося у Ольги, і Куйдичеві почулася нотка радості в цьому окликові. Він уважно глянув на дівчину, яка під його поглядом густо почервоніла.

— Жінка має стільки років, на скільки вона виглядає, — сказав доктор, удавши, що не помітив Ольжиного збентеження. — Ось вам, наприклад, я не дав би більше як шістнадцять, а іноді навіть чотирнадцять, — додав з усмішкою.

— Ну, це вже занадто! — обурилася Ольга. Їй хотілося виглядати старшою, і підкреслювання її молодости її дратувало.

* * *

Ця розмова відбулася ще на початку Ольжиної праці у Корсуня. Грету вона побачила лише один раз, коли забарилася, закінчуючи роботу. Вона вже знала про приїзд артистки і поспішала закінчити свої справи.

Коли Ольга підвела голову від роботи і встала, щоб скласти надруковане і закрити машинку, в дверях зупинилася Грета, дружина того, кого Ольга за цей час встигла полюбити.

Тендітна бльондинка з блідим обличчям, з коротко, хлопчачому підстриженим кучерявим волоссям, стояла на порозі і дивилася на Ольгу широко розставленими сірими очима. Уважно, без усмішки вона розглядала дівчину, наче комаху, і її червоні уста дивно ворушилися. Щось недобре

було в тому погляді, якась холодна зневага, жорстока цікавість.

Потім Грета усміхнулася і простягнула тонку, пещену руку, яку Ольга боязко потиснула. Usta Грети прикували Ольжину увагу: тонкі і червоні, без ознак фарби, вони ворушилися й вигиналися наче незалежно від бажання їх власниці. Usta ворушилися, а сірі очі лишалися майже зовсім нерухомими.

„Дивне обличчя, — подумала Ольга, — дивне, гарне, але... страшне”.

Дівчина поспішно скинула халат і, накладаючи перед дзеркалом капелюшок, раптом зустрілася очима з очима Грети, яка стояла за її спиною і знов, без усмішки, дивилася мовчки на Ольгу своїми моторошними очима. І Ольга відчувала, як підсвідомий жах поповз холодним струмочком у неї по спині. Вона кинула нашвидку „гуд бай, місис” і прожогом вискочила з кімнати.

Таке перше враження склалося у Ольги від зустрічі з Гретою, і воно не затиралось, бо дівчина старанно уникала зустрічей із жінкою свого патрона.

Але зміни настрою доктора Корсуня перед приїздом дружини, які ревниво спостерігала Ольга, говорили про те, що і йому приїзд Грети приносив сильні переживання. Завжди спокійний, навіть трохи флегматичний в рухах і мові, він, одержавши від Грети телеграму з коротким наказом зустрічати, відразу загорався енергією і очі його набирали молодечого блиску. Він просив Ольгу купити квітів, одягав свій найкращий костюм і, сідаючи до авта і усміхаючись чи то до Ольги, чи то своїм думкам, казав: — „Ви, Олюню, можете бути вільною. Коли ви мені будете потрібні, я зателефоную”. І відїздив, молодий, вродливий, радісний.

* * *

Минав тиждень, іноді десять днів, і телефонний дзвоник сповіщав Ольгу, що дні вигнання скінчилися, що вона завтра побачить знову свого доктора, побачить його милу усмішку, відчує потиск його м'якої, теплої руки.

Доктор зустрічав її привітно, весело, питався про здоров'я її і матері, про те, що вона робила в ці вільні від праці дні. І тільки очі, втомлено прикриті пухнастими віями, були почервонілі, а пальці рук злегка тремтіли, коли він передавав Ользі папери для передруку. Та й рум'янці на щоках були наче пригашені, притьмарені, і в рухах відчувалася якась млявість.

Життя входило в звичну колію. О десятій годині за кавою спокійно дискутували друзі-доктори, уважно слухала їх Ольга, грала тиха музика. Так ішли дні, місяці...

Не минув цей час безслідно для Ольги. Вона помітно розвинулася і фізично, і духово. Товариство двох високоінтелектуальних людей примушувало і її підтягуватись, уважно ставитися до своїх манер, одягу, мови. Вона часто заглядала до енциклопедій, шукаючи там вияснення незрозумілих їй слів. Це вже не була дівчина-підліток з переляканими очима, вдягнена в старенький плащ, з рукавів якого виглядали червоні приморожені руки, — тепер це була дівчина в розквіті сил, з високою стрункою фігурою, міцним станом і пишними плечима.

Ольга вже жила з матір'ю в новому мешканні, яке дістала через пацієнта доктора Корсуня в гарному районі, поблизу місця роботи. Мешкання було невелике, але вигідне і затишне. Його відступила Ользі разом з меблями дочка померлої старушки, що жила там тридцять років і мала все, що потрібне для комфортабельного життя.

Влаштувавшись на новому мешканні, Ольга відчула себе іншою людиною. Очі її набули спокійного, впевненого виразу. Час від часу в них навіть спалахували веселі, насмішкуваті вогники, коли їй доводилося вислухувати безконечні скарги пані Лаврик, однієї з постійних пацієнток доктора, яка обрала собі Ольгу за довірочну особу і мучила її годинами, розповідаючи про свої уявні хвороби.

Тепер, коли мати остаточно видужала і змогла перебрати на себе обов'язки домашньої господині, Ольга мала більше часу для себе. Вона захопилася спортом. Ще у переселенчому таборі в Німеччині була з неї непогана

волейболістка, а тут з'явилася нагода навчитися тенісу. Знайшовся і партнер, Гриць Гавриленко, студент, який звихнув був собі ногу, ганяючись за тенісним м'ячем, з тим з'явився до доктора і познайомився з його молодією секретаркою.

Але все це було лише додатком до життя, основним же було почуття до доктора Корсуня, перше, чисте, дівоче кохання. Воно спалахнуло в Ольжиному серці відразу, мабуть, з першого погляду, з першого слова. І було це тихе, радісне почуття щастя, яке не покидало її з того часу ніколи. Вона була настільки заповнена цим почуттям, що і вдома, і на тенісному корті відчувала безмірну радість життя і була добра до всіх — до матері, до доктора Куйдича, до Гриця, до пацієнтів доктора Корсуня.

— Яка чарівна дівчина ця секретарка! — часто чула Ольга шепіт за своєю спиною.

— І де це доктор відкопав такий скарб? Вона така уважна, чемна...

І лише доктор не помічав нічого, заклопотаний своїми пацієнтами, залюблений в свою Грету. Ольга була для нього надто молода, він ставився до неї як до милої дитини, називаючи Олюнею, жартуючи і виховуючи з неї досвідчену медичну сестру.

Інші почуття хвилювали доктора Куйдича. Він закохався в Ольгу і, розуміючи всю безнадійність цього почуття, намагався заповнити себе, що це не кохання, що це співчуття і жаль до неї, молоді і беззахисної. Він узяв її під свою невсипущу опіку, турбувався здоров'ям її і її матері, приносив медичні книжки і у вільні години приходив до них, як до своїх найближчих. Якщо Ольги не було вдома, він пересиджував з мамою, вислухуючи її скарги на те, що Оля не п'є молока і мало їсть або що в Нью Йорку важко знайти вигідне взуття для старших жінок. Доктор давав поради, діставав адреси крамниць Червоного Хреста, де можна дістати вигідне взуття і чекав з болем у серці, коли клацне замок зовнішніх дверей і Ольга ввійде в кімнату, розсипаючи навколо себе сміх і радість.

ПІДОЗРА

Доктор Куйдич повернувся аж над ранок сумний і пригнічений. На запитливий погляд Ольги відповів: „зле” і запропонував їй випити гарячої кави, яку підігрів сам. Пили мовчки. Ольгу трусив нервовий дріж, і довелося знову зажити таблетку.

Заспокоївшись трохи, вона несміливо запитала:

- Що ж це було?
- Цироз печінки.
- Хіба він хворів на печінку?
- Так.
- Але...кров?
- Розірвалася артерія.
- Оперували?
- Так, найкращий хірург.

„Дивно”, — подумала Ольга. Вона бачила багато хворих на печінку, всі вони були або пухлі, наче налиті водою, або худі й жовті, висмоктані хворобою. А „її доктор” був рожевий, веселий і ніколи не згадував про свою хворобу.

І вперше за вісім років дружби Ольга не повірила докторові Куйдичеві. Ось і очі у нього якісь полохливі, уникають її погляду. Щось він ховає від неї. Ну, що ж, вона дізнається сама. Але чому він не говорить правди? І чому він приховав від неї, що Олекса спливав кров'ю? А може хотів приховати не від неї, а від тих, що прибули з амбулянсом? Але для чого? І куди поділися тампони, биндажі, калюжа крові?

Ольжина пам'ять гарячково починала відтворювати все, що передувало страшній ночі, шукаючи відповіді на пекуче питання: що ж все таки сталося?

Ледве дочекавшись ранку, Ольга кинулася до шпиталю. Це був той самий шпиталь, де лежала її мати з запаленням легенів. Ольгу там знали і лікарі, і сестри, а тому їй не важко було дістати дозвіл на відвідини доктора Корсуня.

Ідучи коридором, де в цей ранішній час було порожньо, Ольга відчувала, як колотиться її серце, як від хвилювання підгинаються коліна.

— „Кімната 427, кімната 427...” — шепотіла дівчина, сама не розуміючи, що вона шепоче. Двічі пройшла вздовж коридору, безтямно дивлячись на таблички з числами, аж поки нарешті не зрозуміла, що стоїть перед потрібними дверима.

З трудом проковтнувши спазм у горлі, Ольга тихо натиснула на ручку.

На самотньому ліжку, в невеликій кімнаті лежав чоловік, в якому Ольга ніколи б не впізнала доктора Корсуня, якби не знала, що він тут мусить бути. За одну ніч його обличчя так пожовкло і зів'яло, так схудло, що, якби не очі, які ще жили на цьому мертвому обличчі, Ольга подумала б, що помилилася дверима. Але очі глянули на неї, затремтіли пухнасті вії, і слабо усмішка ледь торкнула знекровлені уста.

— Олюню! — швидше здогадалася, ніж почула дівчина.

Вона кинулася вперед і, впавши на коліна перед ліжком, притиснулася обличчям до руки хворого. Кілька хвилин вона не всилі була вимовити слова. Потім, опанувавши себе, глянула в змучене обличчя і заговорила тихо й ніжно, як до дитини:

— Докторе, милий докторе, як же це сталося, чому я не знала, що ви хворієте? Чому ви не лікувалися?

Хворий мовчав, тільки слаба усмішка не сходила з його обличчя. Потім він зідхнув і заплющив очі. Ольга встала і стояла так, вдивляючись крізь райдугу сліз у безмежно дороге обличчя. Потім, опритомнівши, схопила руку доктора і, примусивши себе скупчити увагу, почала ловити удари пульсу. Живчик ще тіпнувся під її пальцями раз, два і... увірвався. Доктор помер.

Похорон був пишний і велелюдний. Ольга не була на ньому, вона лежала вдома в стані крайнього нервового потрясення, і мати в розпачі прислухалася до безглузкого маячіння, скриків і ридань дівчини.

Куйдич, заклопотаний підготовою похорону, забігав на кілька хвилин, давав Ользі щось ковтати, потішав налякану матір і біг знову замовляти авта, вінки, панахиди.

Грети на похороні не було. Доктор Куйдич сказав, що телеграма повернулася, не знайшовши адресата.

В ПОШУКАХ ПРАВДИ

Минуло два місяці. Ольга видужала і начебто заспокоїлася. Однак, пережите горе лишило свій слід у погляді очей, в перших, ледь помітних зморшках коло уст. Очевидно і в душі у дівчини щось змінилося, бо тепер з її обличчя зник той вираз щирого довір'я до людей, з яким вона підходила до кожного, навіть незнайомого.

Ольгу мучила одна невідчипна думка, яка загрожувала стати "ідеєю фікс": вона не вірила в природню смерть коханого.

Взаємини з новим шефом були прекрасні. Але... і це "але" мучило доктора і отруювало йому радість від присутності коханої дівчини, бо якась болюча настороженість відчувалася в поведінці Ольги. Часто йому хотілося спитати її, що вона думає, що намагається вчитати в його обличчі, коли втуплює в нього свій запитливий погляд. Але він не міг зважитись, боявся, що її відповідь вирине між ними прірву. Він же ж надіявся, що колись вона зрозуміє, оцінить його любов, його відданість.

А Ольга шукала доказів своїм підозрінням, шукала скрізь, з упертістю маніяка. І вона вже мала дещо. Правда, головний лікар шпиталю запевняв її, що Олекса помер від цирозу печінки, але це був друг Куйдича, отже вони, мабуть, змовились. Ольга знайшла знайому сестру Лінду, з якою заприятелювала під час матеріної хвороби. Лінда сказала їй, взявши слово честі, що Ольга її не видасть, що доктора Корсуня привезли до шпиталю із смертельною раною в спині від ножа або від якогось іншого гострого предмета.

— Заприсягнися! — владно зажадала Ольга.

Лінда перелякалася, спробувала була відкрутитися і, на решті, заприсягнувшись, попросила не брати її за свідка, бо інакше вона втратить роботу.

Ольга перебрала в думці усіх відвідувачів, що побували в кабінеті доктора у той кошмарний вечір.

Вранці, пригадувала дівчина, відлетіла до Канади Грета. Провівши жінку на летовище, доктор Корсунь викликав телефоном її, Ольгу, і попросив прийти. Вона прийшла негайно і застала доктора дуже засмученим, як завжди після прощання з жінкою. Він передав їй папери для оформлення, а сам не виходив зі спальні, аж поки не з'явився доктор Куйдич, щоб попрацювати в лябораторії. За останнім хворим, це була пані Лаврик, Ольга сама зачинила двері. Ще вони посміялися з доктором із цієї перечуленої пані, Чи був ще тоді Куйдич в лябораторії? Мабуть, був, бо вона не чула, як він виходив. Отже, в приміщенні не було нікого, крім Олексі, її і Куйдича. І ніхто не міг увійти нечутно, бо ключі від вхідних дверей були лише у господаря, Куйдича і у неї.

І тут Ольжина думка наштовхнулася на спогад: коли вона мила руки у вмивальні, стукнули вихідні двері. Оце тоді й вийшов доктор Куйдич! Але це було вже після, бо нікого більше не було. Вона зварила каву і закликала Олексу. Які ж з усього цього висновки? Або Куйдич, або вона убили Корсуня! Алеж Куйдич і Корсунь були друзі, за вісім років вона не чула, щоб вони перекинулися бодай одним гострим словом. Підступна думка підснула припущення: ревнощі!

Згадалося, як рік тому залишившись з нею неюдинокі, Куйдич з несподіваною пристрасстю схопив її в обійми. „Я люблю вас, я люблю вас!“ — повторював він, як у маячінні, вкриваючи поцілунками її обличчя, волосся, руки. Ольга різко відштовхнула його, відчувши раптом огиду до цього чоловіка, якого звикла поважати і якому була щиро вдячна за все, що він зробив для неї з матір'ю. Але в цю мить все це забулося, і вона відрухово стерла хусточкою сліди його поцілунків.

— Ніколи, чуєте, ніколи! — гукнула дівчина. Але раптом відчула сором за свою невдячність і додала вже прохальним тоном: — Я знаю, чим ми вам зобов'язані, але своїм почуттям я не можу розплачуватись.

Та доктор Куйдич вже отямився. — Пробачте, ви не

зрозуміли мене, пробачте! — в розпачі вигукнув він і, схопившись за голову, вибіг з кімнати.

Цього випадку ні він, ні вона не згадували ніколи. Все лишилося по-старому і напевно забулося б, якби не смерть доктора Корсуня.

„Мабуть, Куйдич помітив, що я люблю Олексу і вирішив позбутися суперника, — мимоволі виникла страшна думка, яку Ольга намагалася відігнати, дорікаючи собі за підозріливість, невдячність і злобність. — Боже мій, яка ж я підла, як могу підозрівати таку людину, як Куйдич, святу людину!”

Якось, прибираючи в лябораторії, Ольга відсунула шафку, що стояла перед великим дзеркалом. На цю шафку спирався спиною доктор Корсунь, коли вона знайшла його напівпритомного. Шафка хитнулася. Видно, щось потрапило під одну з її ніжок. Ольга нахилилася і намацала якийсь подовгастий предмет. Це був невеликий, але масивний кинджал з короткою ручкою, інкрустованою емалюю, з досить довгим, гострим лезом. Це була, без сумніву, антикварна річ, хоч в колекції доктора Корсуня такої не було, Ольга це добре знала.

У дівчини затрусилися руки, вони тримали зброю, якою був убитий її коханий! З містичним жахом вона розглядала знахідку. Дві третини леза були темні і шкарубкі від... крові? Як же опинився цей кинджал тут, чому вбивця залишив його, цей наявний доказ злочину? Не встиг забрати? Щось його сполохало? Якщо навіть так, то вирвати кинджал з рани він мусів би відрухово, відразу після удару. Чого ж не зробив цього? Боявся глянути у вічі жертви? І ось, очевидно, коли пораненого підіймали на ноші, кинджал випав з рани і чиясь нога відкинула його під шафку.

У Ольги паморочилося в голові, їй здавалося, що вона божеволіє. Кілька хвилин просиділа дівчина на канапі, тримаючи на долоні страшну знахідку, втупивши безтямний зір у простір, потім провела рукою по обличчю, взяла зі шафки паперову серветку і загорнула в неї скривавлений кинджал.

ХТО Ж УБИВЦЯ?

Мати не могла зрозуміти своєї дочки. Що з нею сталося? Ну, потрясла смерть її начальника, в якому вона закохалась, молодого, гарного, доброго і до неї і навіть до її старенької матері. Алеж Ольга молода, а молоді горе переживають легше.

Материнське серце підказало правду: Ольга любила доктора Корсуня. Мабуть, уперше любила так сильно, так гаряче. Як далеко зайшли їхні відносини мати не знала, але що смерть доктора мало не вбила Ольгу, це можна було пояснити лише великим почуттям. Матері було трохи образливо, що донька, яка, здавалося, не мала від неї секретів, ані словом не зрадила своєї таємниці. І це тривало не рік, не два, а цілих вісім років!

Але, крім горя, ще щось відчула мати в поведінці Ольги. Якась відчуженість від оточення, від неї, від Куйдича і навіть від партнера-тенісиста Гриця.

Ольга усамітнювалася в своїй кімнаті з книжкою, але й читати, мабуть, не читала, бо, коли мати заходила зненацька, вона заставляла Ольгу задуманою, заглибленою в свій неприступний нікому світ.

А одного разу вона навіть злякалася, коли, зайшовши до її кімнати, побачила, як дочка, стоячи навшпиньки і підносячи руку, різко викидала її вперед, мов влучаючи в якусь невидиму ціль. Однак, ні в руці, ні на стіні, на яку націлялася дівчина, не було нічого. Матері здалося, що Ольга збожеволіла, вона охнула і зупинилася на порозі. Ольга оглянулася і знітилася. Потім, нічого не сказавши, сіла на канапу, підбравши книжку, що валялася долі. І мати не наважилася спитати нічого. Глянула на дочку переляканими очима і вийшла, тихенько прикривши за собою двері.

* * *

А Ольга тим часом вела детективну роботу. Тепер картина злочину була для неї в основному ясна. Вивчаючи обставини, в яких злочин стався, вона могла вже докладно відтворити сцену вбивства, яку уявляла собі так: Убивця

спинився на порозі лябораторії, коли Олекса, стоячи спиною до дверей, перевіряв аналізу крови, вийнявши пробівку зі штатива. Діставши удар кинджалом у спину, він ще встиг відрухово поставити пробівку на місце, про що свідчило те, що пробівка була вставлена криво. Кілька кроків відділяло убивцю від жертви, але, якщо б рана була завдана зблизька, убивця встиг би вихопити кинджала, щоб не залишати важливого речового доказу. Але кинджал залишився в рані, отже убивця кинув його на відстані тих кількох кроків, не наближаючись до жертви, і втік, можливо, кимось сполоханий. Ольга підвішувала подушку на тому місці, де могла знаходитися спина доктора Корсуня, ставала на порозі і з силою кидала кинджала, пронизуючи подушку гострим лезом. Так, цей кинджал міг завдати смертельну рану!

Що ж робити? — питала себе Ольга. Звернутися до поліції і розповісти про свої підозріння? Але що могли значити її твердження, коли діагнозу встановили авторитетні лікарі, коли Куйдич, друг убитого, ствердив смерть від цирозу печінки? Що може вдіяти вона сама, не маючи права посилатися на свідчення Лінди про рану на спині в Олексі? Напевно їй ніхто не повірить, лише насміються з її вигадки, теж, скажуть, детектив знайшовся!

Проте, і жити з таким тягарем на серці і працювати з людиною, яка вбила коханого, не ставало сили. Ольга металася, як птах у клітці, відчуваючи, що докраю напружені нерви не витримують, і тоді станеться щось страшне, невиправне.

Вона хотіла була покинути роботу у Куйдича, але щось стримувало її від цього рішучого кроку. Вона сподівалася, що їй таки пощастить викрити вбивцю, а відійшовши, вона назавжди втратить цю можливість. Тільки тут, буди ввесь час на сторожі, вона зможе щось з'ясувати в усій цій трагічній історії, яка обплутала її, наче липке павутиння.

Доктор Куйдич, здавалося, тяжко переживав втрату друга. Він став мовчазний, і м'яка усмішка вже не з'являлася на його тонких губах навіть тоді, коли його очі зустрічалися з

Ольжиними. А це траплялося досить часто, бо Ольжині очі допитливо старалися щось вишукати на його обличчі. Це і непокоїло, і дратувало доктора. Він уже не шукав товариства цієї дівчини, навіть уникав його в міру змоги. Атмосфера недовіря між ним і Ольгою з кожним днем густішала.

Одного ранку, коли доктор ще не повернувся з лікарні і Ольга була сама, хтось задзвонив з вулиці. Дівчина здивувалася: „Хто б це міг бути? Для пацієнтів ще рано, а у доктора свій ключ”.

Не скидаючи ланцюжка з дверей, вона виглянула в щілинку і побачила стрункого чоловіка середнього віку.

— Що вам потрібно? — запитала вона в щілинку. — Доктор буде лише за годину...

— Відчиніть, будь ласка, — відповів незнайомий і відігнув вилугу свого темного піджака. Звідки на дівчину глянув жетон ЕФБІАй.

— Заходьте, — сказала Ольга і розчинила двері. Вона не сумнівалася, що агент з'явився в справі убивства Корсуня. Руки у неї помітно тремтіли, а на щоках спалахнули гарячкові рум'янці. „Скажу йому все, хай тільки запитає!” — думала вона, намагаючись стримати нервовий дріж.

Але гостя чомусь цікавила Грета. Він спитав у Ольги, що їй відомо про артистку Грету Крігер-Корсунь, чи давно вона вийшла заміж за покійного доктора, де цей шлюб був оформлений і коли вона виїхала.

Насторожена Ольга відмовлялася незнанням, зважувала кожне слово своє і гостя, намагаючися відгадати причину його зацікавленості Гретою. Мабуть, химерна жінка знову викинула одну зі своїх екстравагантних штук.

— Скажіть, а яке дівоче прізвище Грети Крігер-Корсунь? — запитав гість.

— Я знаю її вже під прізвищем чоловіка. А взагалі я бачила її всього один раз, — відповіла Ольга.

Як не дивно, ім'я доктора Куйдича агент не згадав ні разу. Значить, справа не в убивстві, а в чомусь іншому.

— Вам відомо, де перебуває тепер артистка? — запитав гість.

— Ні, ми самі її розшукували у зв'язку зі смертю її чоловіка, але всі спроби були даремні: листи і телеграми верталися, бо точної адреси ніхто, крім її покійного чоловіка, не знав. Її трупа виїхала в турне по Америці і Канаді на півроку.

На цьому розмова закінчилася і гість, подякувавши, відійшов, а Ольга залишилася схвильована й пригнічена, бо не зважилася розкрити представникові закону свої підозріння щодо смерти Корсуня.

Адже тоді треба було просто вказати на Куйдича, а вона ...ні, вона й сама, будуючи свої підозріння, як їй здавалося, на незаперечних фактах, не могла повірити в його злочин. І знову тяжка непевність охопила дівчину, знову заболіло серце за втраченим коханим, і Ольга гірко заплакала, сидячи в куточку своєї маленької канцелярії. Так знайшов її доктор Куйдич, повернувшись зі шпиталю.

РОЗВ'ЯЗКА

Він стояв перед дівчиною, злегка нахиливши голову набік, подібний до великого, довгодзьобого і сумного птаха. А вона плакала, сидячи з ногами в кріслі і сховавши обличчя в його м'якій спинці.

Він з ніжністю дивився на цю безмежно дорогу йому голову, на ці тремтячі дівочі плечі, обтягнені білим полотном халата. Здавалося, він міг би віддати решту свого життя, щоб мати право обійняти ці плечі, притиснути до свого серця цю голову, всю її, таку чудесну, молоду, свіжу. Але спогад про невдалий порив міцно тримав його, не дозволяючи навіть наблизитись до дівчини. О, так! Він добре пам'ятає той гидливий рух, яким Ольга стерла сліди його поцілунків зі свого обличчя.

— Що з вами, Ольга? — запитав нарешті доктор, коли Ольжині ридання поволі вщухли.

— Нічого! — майже сердито відповіла дівчина, вийняла з

кишені халата хустку і витерла заплакане обличчя. Потім спустила ноги з крісла, встала і вже спокійним, діловим тоном сказала:

— Приходили з ЕфБіАй.

— Чого їм потрібно?

— Цікавилися Гретою.

— Так? — в голосі доктора почулося хвилювання. — Чого ж вони хочуть?

— Не знаю. Питали, як її дівоче прізвище, де вона тепер, коли приїхала до Америки.

— Що ж ви їм сказали?

— Те, що знала. Алеж я майже нічого про неї не знаю. Я тільки секретарка, зі мною ніхто нічим не ділиться і не ділився, — не без гіркоти відповіла дівчина.

— Так краще для вас, дорога. Пізнавати Грету ще все одно, що дивитись в глибоку, тему криницю. Гадаю, що і покійний Олекса не міг про все дізнатися.

— Хто убив Олексу? — раптом, дивлячись просто у вічі доктора, суворо запитала дівчина.

Доктор промовчав. Потім, якось безнадійно махнувши рукою, сів на канапу і сховав обличчя в долонях.

— Докторе, я чекаю на відповідь! — тоном наказу повторила Ольга.

— Що з вами, дівчино, чи не думаєте ви?..

— Так, я думаю! — безжально ствердила Ольга.

Доктор схопився з канапи, його обличчя було бліде, уста тремтіли, очі горіли гнівом і болем.

— І це говорите ви, ви, що знаєте мене ліпше, як будь-хто інший! Ви могли подумати, що я...другові в спину! — Він задихнувся, рвонув комір сорочки і знову знеможено сів на канапу. Крізь пальці рук, якими він затулив обличчя, одна за одною закапали великі, прозорі сльози.

— Простіть мені, докторе, простіть! — дівчина намагалася відірвати його руки від обличчя. — Але зрозумійте мене, я любила Олексу...Я тепер ходжу, як в тумані. Я так довше не можу жити! Ви ховаєте від мене правду! — Дівчина

говорила, як в маячінні і її сльози падали на коліна доктора, змішуючись з його сльозами.

Доктор відірвав руки від обличчя і вийняв хустку. — Алеж я і сам не знаю правди, — втомлено відповів він.

Дівчина сіла поруч нього на канапу, витерла сльози долонями.

— У той вечір нас було тільки троє, Олекса, ви і я, — почала, намагаючись бути спокійною. — О дев'ятій, а може трохи пізніше, відійшла остання пацієнтка, пані Лаврик, і ми з доктором провели її до дверей, які я за нею сама замкнула.

— Але, дитино, мене вже не було тоді в лябораторії. Пані Лаврик була ще у Олекси в кабінеті, коли я згадав, що мушу відвідати одного поопераційного хворого на „давнтавні“, попросив Олексу закінчити аналізу і поїхав, — сказав Куйдич, знеможено відкидаючись на спинку канапи і заплющуючи очі.

— Я не чула.

— Ви говорили з кимось по телефону.

— Можливо, але пізніше тихо клацнули двері... Хтось вийшов. І тоді я знайшла його! — Голос дівчини затремтів, і вона замовкла. — Я думала, що це вийшли ви...

— І рішили, що... я...я...— він не договорив і схопився за голову.

— А що я могла подумати? Ви переконаєте мене, що у Олекси цироз печінки, ви зтираєте сліди крові і ховаєте скривавлені бандажі, ви наказуєте мені мовчати...

— Це була воля покійного, — тихо сказав доктор. — Він узяв з мене слово, що я не дам ходу цій справі. Він знав, хто убивця, але забрав зі собою цю таємницю. Я дотримав слова. У мене є свої думки і підозріння, але це — лише підозріння...

— Хто ж, хто?! — вигукнула дівчина, боляче стискаючи його пальці. — Кажіть же, не мучте!

— Ах, Ольго, зрозумійте мене, я не маю права, я поклявся.

Тонкі брови суворо зішлися над Ольжиними очима. Вона заговорила майже спокійно:

— Докторе, Олекси нема, а його убивця безкарно ходить

по світі і може загрожувати життю інших. — Дівчина встала і почала ходити взад і вперед по кімнаті. — Скажіть мені все, докторе, все, що ви знаєте, думаете, підозріваєте. Я розповім вам усе, до чого додумалася, про що довідалася за цей час. Подумаємо разом, і ми знайдемо убивцю, я цього певна. А до того я не можу жити спокійно, не можу, зрозумійте це, нарешті! — викрикнула вона, зупиняючись перед Куйдичем.

— Я розумію вас, дорога, — голос доктора звучав тихо і лагідно, — але дайте мені ще трохи часу. Я певний, що тепер уже не довго чекати, що все з'ясується дуже скоро.

— Я маю речовий доказ, у мене кинджал, яким убили Олексу! — викинула Ольга свого найбільшого козира.

— Де він, де? — скрикнув доктор, схоплюючись на ноги.

— Вдома.

— Де ви знайшли його?

— На місці злочину, під шафкою.

Тепер уже доктора охопила нетерплячка.

— Принесіть його швидше, Ольго! Або я сам побіжу!

Ольга скинула халата. Хвилювання доктора в трикратному розмірі передалося їй. За десять хвилин вона передала Куйдичеві загорнений у шовкову хустину кинджал. Доктор розгорнув хустку. Вираз болю пробіг судомою по його обличчю. Він опанував себе.

— Ви не торкалися ручки пальцями?

— Ні, я витягла кинджал за лезо. Але, гадаю, що вбивця теж був обережний і навряд чи залишив відбитки пальців.

— Так, так... — роздумливо пробурмотів доктор, розглядаючи темні плями на лезі кинджала. — вона теж була обережна...

— Вона?! — вражено вигукнула Ольга. — Ви сказали „вона“, докторе? Ви хочете сказати, що вбивця — жінка?!

— Так, Ольго, тепер, здається, останній сумнів у мене розвіявся. Хіба ви не бачите, що ця мистецька іграшка належала жінці? — Доктор дивився невідривно на кинджал, що лежав перед ним на столі.

— Я припускала, що це з колекції Олексі... — почала була Ольга.

- Ні, такого кинджала він не мав, його мала...
- Хто ж, хто?!
- Грета.
- А-а-х! — вирвалося з Ольжиних грудей. — Алеж Грета...
- Ви хочете сказати, що Грети не було в Нью Йорку?
- Так, вона має алібі.
- Стійте, дівчино, не поспішайте. Обсудимо все спокійно.

Доктор сів на канапу. Ольга нетерпляче притулилася на кріслі.

— Для того, щоб вам стало все ясно, як ясно тепер мені, я мушу повернутись трохи назад. Вислухайте мене уважно.

Ольга зрозуміла, що він бере її в свої спільники і, чекаючи неймовірних відкриттів, втупила очі в обличчя доктора.

— Отже, напередодні від'їзду Грети їй забажалося проїхатись на Коні Айленд, побавитись в тамтешніх атракціонах. До речі, Олексі треба було відвідати хворого в тому районі.

Олекса підвіз нас до пляжі, запаркував авто, і ми розійшлися, він до хворого, а ми з Гретою спочатку поїздили на "циклоні", погойдалися в „чортовому колесі", а тоді опинилися перед стрільницею, де люди вправлялися, влучаючи стрілами в мішень. А за мішень правила картонна фігура орангутана, і треба було влучити йому в серце, яке позначене було на сірому тлі маленьким червоним кружальцем.

Грета зацікавилася цим атракціоном. Вона уважно стежила за спробами кількох нездалих стрільців, і раптом вирішила собі спробувати щастя. Власник стрільниці подав їй сагайдак із стрілами, і вона, як найвправніший стрілець, обкреслила фігуру орангутана дванадцятьма тонкими, тремтячими стрілами. А потім вихопила з торбинки оцей самий маленький кинджал і ефектовним рухом загнала його просто в червоне коло, в серце мавпи.

І в цю саму мить за нашими спинами почувся такий страшний, повний розпачу крик, що можна було подумати,

що це віджила картонна мавпа і кричить, вражена на смерть.

Але кричали за нами, і я, обернувшись, побачив божевільні очі старої, сивої жінки, яка дивилася на Грету і щось уже беззвучно шепотіла посинілими губами.

На крик обернулася і Грета, якій публіка влаштувала овацію. Я бачив, як її очі зустрілися з очима старої жінки, і в них промайнув якийсь дивний вираз. Сумніву в мене не було, Грета її пізнала. Але за секунду, знизавши плечима, вона повернулася і вийшла із стрільниці назустріч Олексі, що саме підходив. А я звернувся до дивної жінки: "Чи не потрібна вам лікарська допомога, пані, я — доктор". Але вона була майже зовсім непритомна, лише шепотіла весь час ледве чутно: „це вона, вона!” — і гістерично ридала.

Я сказав Олексі і Греті, щоб вони зачекали на мене в ресторані, де ми збиралися вечеряти, а сам повернувся до жінки. Вона була в такому стані, що я викликав амбулянс і передав її під опіку молодого колеги, вирішивши завтра відвідати стару в шпиталі. Ім'я її було Есфір Апштайн, так стояло в її документах...

За вечерею я кілька разів ловив на собі допитливий погляд Грети.

— У неї страшні очі! — не витримала Ольга, яка досі мовчки слухала доктора, міцно стиснувши пальці і притуливши їх до уст, наче стримуючи ридання.

— Але вона нічого не питала, говорила мало. Ми з Олексю умовились, що я завтра працюватиму в його лябораторії, а він, провівши Грету на летовище вранці, збирався ввечері поїхати в оперу. Це все факти, які попередили катастрофу.

Ранок приніс новий клопіт — негайну операцію, і я не міг відвідати Есфір Апштайн у шпиталі. Потім треба було зробити аналізу крові, яку я й почав робити, цілком забувши, що мушу відвідати ще одного хворого. Але не можна було кидати напівдорозі аналізи, і я попросив Олексу закінчити її. Він охоче згодився, бо їхати до театру йому розхотілося, а я поїхав на „давнтавн”. В цей час у Олексі була ще одна хвора, оця перечулена пані ... як її ... ну, та ви знаєте, хто. Усе

наступне — це вже логічно зроблені припущення. Якщо....

Дзвінок коло дверей перервав мову доктора. Він видався обом таким різким і зловісним, що Ольга скрикнула.

Доктор вийшов і повернувся з пачкою газет і листів.

— Хочете слухати далі? — запитав, кидаючи на стіл принесене.

— Як ви можете ще й питати?! — вигукнула Ольга.

— Добре, — сказав доктор, і раптом замовк, спинивши погляд на купі кореспонденції на столі. З першої сторінки „Дейлі Ньюз” на нього дивились знайомі, широко розставлені очі Грети.

Доктор схопив газету, в поспіху скинувши на підлогу пачку листів. Ольга зірвалася з місця. Вона, безперечно вона, Грета, була зфотографована зі своєю дивною усмішкою на тонких устах, в елегантному убранні, з сигаретою у руці.

„У Монтреалі, в Канаді, — прочитав доктор, — заарештовано балерину Грету Крігер-Корсунь, колишню наглядачку і езекуторку табору смерті „Треблінка”, в Польщі. Далі — на сторінці 26-ій”.

Руки доктора Куйдича трусилися так, що він ніяк не міг знайти потрібної сторінки. Ольга, бліда, як крейда, вихопила газету з його рук і, гарячково листкуючи, розгорнула на сторінці 26-ій. „Тут, в Монтреалі, — прочитала вона тремтливим голосом, — затримано акторку бродвейського театру в Нью Йорку, Грету Крігер, яка „працювала” в концтаборі „Треблінка”, де в жадливий спосіб вимордувано тисячі невинних людей. Вважають, що ця жінка має на совісті не менше як 200 осіб, переважно жінок, яких вона примушувала до лесбійського співжиття, потім прив’язувала до стіни, заганяла ножі в стіну навколо жертв, а тоді поціляла їм у серце. Свідки розповідають про жадливі знущання цієї потвори в жіночій подобі. Після капітуляції Німеччини Грета Крігер, справжнє ім’я якої Вільгельміна Вольф, приховавши своє минуле, вийшла заміж за молодого українського лікаря Олексу Корсуна, виїхала з ним до Америки і працювала в Нью Йорку, в трупі бродвейського театру. До війни, ще зовсім молодого дівчиною, Вільгельміна Вольф виступала в німецьких

і австрійських цирках. Її коронною точкою було кидання ножів у ціль на далекій відстані”.

Гнів, жаль, обурення продзвеніли металевими нотами в голосі Ольги.

— Докторе, тепер ясно, що убила доктора ця Горгона, ця потвора! Ми мусимо їхати туди, мусимо свідчити проти неї!

Але доктор уже сидів у кріслі з низько похиленою головою. На слова Ольги він втомлено підвів чоло і стиха промовив:

— Навіщо? Вона своє дістане. А я дав слово другові, і його додержу. Він знав, від чиєї руки умирає. Ходімо, відтворимо, як усе це відбулося.

Він підвівся, взяв зі стола кинджал і пішов у "зелену кімнату". Ольга мовчки рушила за ним.

Відкинувши тяжку порт'єру, доктор беззвучно відкрив двері лябораторії і спинився на порозі.

— Пройдіть і станьте на тому місці, де стояв він! — тоном наказу сказав доктор. Ольга слухняно пройшла вперед і спинилася біля аптечної шафки, спиною до дверей. Над шафкою висіло велике дзеркало, в якому відбивалася вся задня частина кімнати, з дверима, де стояв доктор Куйдич.

— Тепер дивіться і слухайте. Грета вилетіла вранці в Торонто, а повернулася ввечері назад. Поставте цю подушку на місці, де мусіла бути спина Олекси, а самі трохи відхиліться вбік. — Доктор кинув у простягнені руки Ольги подушку з канапи.

— Тепер дивіться в дзеркало! — Очі доктора якось дивно блищали, його довгі, сухі пальці стискали ручку маленького, важкого кинджала, дивна усмішка, а може й гримаса, кривила довгі, бліді уста.

— Дивіться! — гукнув він майже весело, і сховався за порт'єрою. І тут гостра, як блискавка, думка майнула в Ольжиній голові: „Ось він зараз відхилить порт'єру і кине кинджал, замість подушки, мені в спину!”

Але Ольга не ворухнулася. Розширеними жахом очима вона вдивлялася в срібну поверхню дзеркала, бачила, як миттю розсунулася порт'єра, майнуло бліде обличчя

доктора, в повітрі просвистів кинджал і вривався в подушку.

Ольга без звуку опустилася на підлогу. Вона знепритомніла.

Півгодини приводив її до свідомости доктор Куйдич. Розсуваючи шпаделем затиснені зуби дівчини, вливав їй у рот ліки, розтирав похололі руки й ноги, цілував ці руки, шепотів ніжні слова і плакав, скроплюючи її теплими сльозами свого безнадійного кохання.

Нарешті Ольга розплющила очі. Usta її слабо усміхнулися, і вона сіла на канапі.

— Мені тепер все зрозуміле, докторе, крім мотиву убивства, — сказала вона, так, наче не було ні її непритомности, ані його старань та клопоту. — Аджеж вони любили одне одного, чи не так? Що ж її примусило його вбити? Хотіла дістати спадщину по ньому?

— Дорога моя, — відповів доктор, тримаючи Ольжину руку в своїй, — вона не в Олексу цілила...

— А в кого ж?!

— Двісті першою жертвою Вільгельміни Вольф мусів бути я. Вона знала, що в цей час я буду працювати в лябораторії, а Олекса буде в театрі. Ось чому кинджал пробив Олексі не серце, а печінку. Вона цілила в моє серце, а я значно нижчий від Олекси. Крім того, він, побачивши її в дзеркалі, зробив рух вліво, щоб обернутись, і кинджал, замість серця, пробив печінку. Але так чи так, рана була смертельна. Та дісталася вона коханому, а не ворогові, який, як думала убивця, дізнався від Есфірі Апштайн про її минуле і донесе на неї кому слід. Тепер нехай її судять рідні і друзі тих, знищених двох сот. Двісті перший простив їй.

Очі Ольги несподівано спалахнули гнівом. Вона схопилася з місця і стала перед доктором.

Доктор Куйдич дивився на неї мовчки, з виразом захоплення.

ДОКТОР КОХ

I.

Обершвестер Альберта, ще не стара, дебела жінка з рум'яним обличчям і в окулярах, монахиня ордену францисканок, допомагаючи докторові зав'язувати халат, робила коротку вранішню інформацію про минулу ніч.

Доктор уважно слухав. В його сірих, глибоких очах відбивалася напружена робота пам'яті: він пригадував кожного хворого, про якого говорила сестра.

Це був молодий чоловік, доктор без великого стажу, але з великими надіями. Дехто з колег заздрило йому, висловлюючи при нагоді сумніви щодо глибини його знань і не довіряючи його здібностям, які допомогли йому за короткий час стати асистентом відомого професора Генке. Інші, менш заздрісні, голосно співали йому дитирамби, пророкуючи майбутність великого Генке.

На ці пророкування доктор Кох відповідав жартами, весело блискаючи в усмішці міцними білими зубами.

Пацієнти його любили. В цьому шпиталі, куди зїжджалися хворі ДіПі всіх націй і віровизнань, шукаючи допомоги в тиші сніжнобілих стін, він був найбільш популярною людиною.

Коли його струнка, елегантна постать ставала на порозі

палати, хворі повертали до нього голови, як соняшники до сонця, і навіть обличчя найтяжчих хворих усміхались.

У жіночих палатах він був божком. Слово його важило більше, ніж слово самого професора, усмішка розцінювалась на вагу золота, кожний жарт сприймався, як взірець дотепности і розуму.

Не зважаючи на його спокійно-рівне ставлення до всіх, на поведінку, яка виключала всяке залицяння, всі жінки були в ньому закохані. Але кожна по-своєму. Мала, тринадцятилітня полька, Стася, наївно сплескувала руками після кожної його візиту: "Ой, наш доктор такі ладні!" — і її личко рожевіло. Стара, напівсліпа литовка, посміхаючись беззубою усмішкою, висловлювала повну згоду з думкою маленької польки. Красуня-латишка з яснозолотим фарбованим волоссям, загадково посміхаючись самими очима, наспівувала німецьку пісеньку.

І цього веселого весняного ранку, коли сонце билось в вікна лікарні, доктор Ернст Кох бадьоро готувався до "обходу", відчуваючи на собі м'який, ласкавий погляд з усіма суворості сестри Альберти.

— Так кажете, сестро, в ізоляторі нова хвора? — спитав доктор, закладаючи в кишеню халата гумові шнури стетоскопа.

— В дуже тяжкому стані. Привезли напівживою. Я вже робила їй ін'єкції. Остання стадія ТБ. Дуже молода, загине. — говорила сестра, йдучи слідом за доктором кольоровими плитками коридору, по яких вистрибували сонячні зайчики.

Спинившись біля дверей ізолятора, доктор натиснув ручку. Оберемок сонячних променів упав йому назустріч, і він посміхнувся.

Кімната була невелика, біла, як всі кімнати шпиталю. З трьох ліжок було зайняте лиш одне, в кутку. Доктор Кох ступив кілька кроків і, ставши в ногах хворої, нахилився над картою температури.

Маленький відтинок кривої зловісно-високо починав свій хвилястий біг.

— Учора сорок, сьогодні — тридцять дев'ять і п'ять. Гм...
— пробурмотів доктор і підвів очі.

Вона лежала, закинувши голову на подушку і витягнувшись на весь свій невеликий зріст. Безсило витягнені вздовж тіла руки. В кутках злегка розтулених губ — сліди присохлої крові. На блідих щоках — тіні довгих вій. Вона спала і не прокинулась, коли відкрились двері. Груди підносились повільно, з легеньким хрипкуватим звуком. Комір шпиталевої сорочки був розстібнений і крізь нього видніла зворушливо-ніжна шия і зигзагом — старий шрам під лівою дужкою.

Спершись руками на спинку ліжка, доктор Кох уважно подивився на хвору, і нараз, немов блискавка, перебігла його обличчям судорога. Він заплющив очі. Так стояв кілька секунд, стискаючи пальцями залізо ліжка. Сестра з острахом глянула на нього, але він уже опанував себе і спокійно промовив:

— Нехай спить. Я зайду пізніше, — і, круто обернувшись, вийшов з кімнати.

2.

Коли в 1942 році студента медицини Ернста Коха покликано до війська, він з жалем, але без нарікань покинув Боннський університет і, під звуки бравурних гітлерівських маршів, вирушив здобувати для свого "фатерлянду" місце під сонцем.

Гримів фронт. Большевицькі армії котилися на схід, німці йшли вперед, а з ними йшов двадцятилітній Ернст Кох, змінивши скальпель і книжку на автомат і похідну торбу.

Не можна сказати, щоб фронтове життя відповідало смакові й нахилам юнака. Але він був патріот, вірив у гітлерівський провід, болів душею за покривджену в минулій війні Німеччину, а що йому не бракувало молодечого запалу та особистої відваги — в кінці 1942 року мав уже "залізного хреста".

Звірства, що їх чинили німці на окупованих землях,

обурюючи його сьогодні, забувались на завтра (о, велика властивість юности!), перемоги окрилювали, гнали вперед і, як на кінофільмі, проходили перед ним міста й села Польщі, України, Росії.

Але... щастя несподівано відвернулось від Гітлера. Почався великий розгром німецької армії. І ось весна 43-го року застає молодого лейтенанта Ернста Коха в галицькому селі М. в районі Перемишля.

Тоді гуготили тут пожежі українських повстань. Горіли по шляхах німецькі автоколони, злітали з рейок поїзди з амуніцією та військом, ішли з димом військові штаби. Земля дудніла від обурення, мстилася за заподіяні кривди.

І в темні, безсонні ночі безжалісно перецінював Ернст Кох старі, здавалося б, незрушимо цінності. Полягав і збляк образ „фюрера”. Прокинулася невіра в провід нації. Давні ідеали, прищеплені ще в дитинстві, суворо і наполегливо кликали на суд совісті. Він зрозумів багато дечого з того, чого не розумів та й не хотів розуміти в захваті наступу і перемог.

Одного дня прийшов наказ: негайно виступити на ліквідацію українських повстанців, що отаборилися в лісі поблизу села Н.

На світанку відділ лейтенанта Коха заліг під лісом, очікуючи сигналу.

Стояла тиша весняного передрання. Ернст Кох лежав на ще вологій від недавнього снігу землі і з насолодою дихав, якомось особливо відчужуючи радість життя. Ніжним рум'янцем паленіло крайнеба. Десь кувала зозуля. Шурхнув над головою малий, веселий птах. Ернст Кох заплющив очі. Не хотілося думати про те, що мусить статися. Вже знав, що є співучасником злочину — злочину проти людських і божих законів. Думав про майбутнє, коли не буде страшного, безглузлого винищення людини людиною, а буде радісне, спокійне життя, без страху і злоби, і буде улюблена праця.

Раптом злетіла вгору червона ракета і розсипалась краплинами крові на цитриновому вранішньому небі. І відразу ж зацокотів з узлісся німецький кулемет, загавкали

автомати, пружно віддала луна вибухи ручних гранат.

Закипів гарячий, нерівний бій. Повстанці бились несамовито. Чорний, непроглядний ліс вишкірився їхніми автоматами. Захлинаючись, з перебоями торохкотів повстанський кулемет. З осиним дзижчанням летіли рої куль, зриваючи кору з дерев, валячи німецьких солдатів.

І тільки коли з яру виповзли танки зі свастикою, ламаючи по дорозі молоді деревця, і тільки коли встряли вони в бій, заглушуючи ревом гармат тріскотняву кулеметів — повстанський спротив почав заломлюватись. Дедалі рідше озивалися серії автоматів з лісу, ще тут і там схоплювалися червоні кущі гранатних вибухів, але бій уже вщухав. І от не стало чути нічого.

Ернст Кох не пам'ятав, як опинився він в лісі, як біг, ховаючись від незримих куль за стовбури дерев, як строчив з автомата на ходу, щось кричачи. Ніби гарячим прутом ударило його в ліве плече, але він не спинився, а все біг і кричав.

Отямився, спіткнувшись об вивернутий дуб. Побачив себе перед входом до землянки. Очевидно, була вона замаскована, але вибухи гранат розкидали дерен і відкрили вхід.

Ернст Кох закинув автомат за плече і, вихопивши револьвер, кинувся вперед.

І раптом, у відблиску далекої пожежі, заступила йому дорогу постать чи то хлопчика, чи жінки.

— Назад! — крикнула вона по-німецьки. — Тут поранені! — і в обличчя Коха глянула чорна цівка пістоля.

Кох ухопив лівою рукою малу руку. Розітнувся постріл. Куля дзенькнула над його вухом. Він скрутив руку вниз і, вирвавши пістоля, відкинув його за спину.

Але гострий біль у плечі примусив його засичати. Він крикнув дівчині — тепер побачив, що це дівчина: — Геть! Вег! — і з силою штурхнув вбік.

Але вона, як кітка, кинулася з голими руками на нього. Зав'язалась боротьба. І нараз побачив Кох перед самими своїми очима її очі, з яких променіла така ненависть, що йо-

го, наче вітром, хитнуло назад. І в цю мить стиснені уста дівчини розтулились і вона плюнула прямо в обличчя Кохові.

Хвиля дикої люті залляла мозок Коха. Свідомість згасла, звіряча злоба охопила його. Він рвучко підніс руку з револьвером і вистрілив у груди дівчині.

Заточуючись, як п'яний, повертався Ернст Кох з лісу, забувши про землянку, за яку так дико змагався.

Прийшло протверезіння. Хвиля люті вляглася, лишивши по собі страшну, холодну порожнечу. Його занудило. Сплюнув на землю чорну від пороху слину і з радістю відчув, що втрачає свідомість. Тиша і темрява насунулась на нього, ніби хтось глибоко напнув на голову хутрянну шапку. Він знепритомнів.

Бій скінчився. Німці "прочісували" ліс мінометами. На сході вставало сонце, на заході палало село.

3.

Опритомнів Ернст Кох у санітарному поїзді. Проносились за вікнами зелені поля, ліси й станції з чужими, незнайомими назвами. За ними бовваніли димарі зруйнованих сіл, обгорілі танки обабіч дороги, старі, набридлі образи загальної руїни.

Але новими очима дивився на них Кох. Щось заломилося в ньому після останнього бою в лісі. Глибоке зневір'я опанувало його душу. Зневага до себе, до всіх, огида до життя взагалі, — ось що відчував він у ті короткі хвилини, коли свідомість поверталась до нього. З насолодою впадав у несвідомість, вітаючи її, як жаданий відпочинок від дум і спогадів.

Але очі, очі дівчини-партизанки і тоді не кидали його. Він кричав: "Не дивись, не дивись на мене!". А вона дивилась з ненавистю й зневагаю, палячи мозок нестерпним полум'ям очей. Він кричав: "Я знаю, я — звір, всі ми звірі!". А вона плювала в обличчя і знову дивилась.

Він шукав пістоля при боці, дер на собі сорочку, зривав перев'язку з пораненого плеча.

Прибігали сестри, заспокоювали, накладали нові перев'язки. І знову порожнеча і відраза до життя охоплювали душу. А очі, незабутні очі дивилися невідривно, і нікуди було втекти від їхнього погляду. Холодним потом заливало тіло, і він дивився в вікно, намагаючись заспокоїтись.

* * *

У шпиталі, в глибокому запіллі, куди рідко залітали ворожі літаки, Ернст Кох видужував від рани і нервового струсу.

Поверталися сили, а з ними повертався і втрачений спокій, певність себе і життєрадісність.

Але пам'ять його, блискуча зорова пам'ять, яка завжди викликала подив товаришів-студентів, тепер зіграла в його житті фатальну роль: він не міг забути очей дівчини і того ранку в лісі, коли утратив повагу до себе.

В шпиталі пролежав Ернст Кох вісім місяців і вийшов з нього здоровим і зарученим з чарівною, синьоокою "швестер" Льотті, улюбленицею шпиталю,

Це була золотоволоса бльондинка, з прозорою шкірою, під якою, як сонце за білою хмаринкою, грала молода кров. Приємно було дивитись на неї, коли вона працювала, вільно й невимушено рухаючись по палаті.

— Швестер Льотті, ви дасте мені шприц? — питався поранений фельдфебель, дивлячись благальними очима в ніжне, усміхнене обличчя.

— Сьогодні швестер Едітт має дежур, — лагідно відповідає Льотті, знаючи наперед, що шприц доведеться дати їй, бо не можна ж відмовити хворій людині, яка дивиться на тебе так, наче цим шприцом ти відкриєш їй двері раю.

— Швестер, насонних таблеток! — і Льотті приносила таблетки, хоч добре знала, що таблетки лишаться невикористаними на столику, а сон прийде сам, сповнений мрій про неї.

І не було нічого дивного в тому, що перший же погляд синіх очей Льотті викликав у серці Коха бурю захоплення.

Вони заручились. А війна тривала далі, хоч ішла тепер уже зі сходу на захід так само швидко, як три роки тому йшла із заходу на схід.

Час розвалу Німеччини наближався. Американські літаки били день і ніч Берлін, Гамбург, Кіль, Дрезден і, здавалося, не було місця в усій країні, де можна було б бути спокійним за своє життя.

З тяжким серцем виїхав лейтенант Кох ще раз на схід, несучи в серці синій погляд дівочих очей і тепло маленької руки в своїй долоні.

І знову фронт і бої без запалу, без надії виграти. Але недовго: травень 1945 року приніс, нарешті, очікувану, але все ж приголомшливу вістку про капітуляцію. Вона застала Ернста Коха під Фленсбургом, за сім кілометрів від данського кордону, де скупчилися піхотні і танкові з'єднання, готуючись до спротиву.

Але справа зірвалась. Хтось зрозумів безнадійність боротьби. Над Фленсбургом замаяв білий прапор. На фленсбурзькому летовищі адмірал Деніс підписав капітуляцію Німеччини. З летовища перевозили англійці літаками полонених німецьких генералів до Англії, а військо, і з ним Ернста Коха було інтерновано в табори для воєннополонених.

Тяжко переніс молодий лейтенант поразку Німеччини. Першим бажанням було пустити собі кулю в чоло, щоб кров'ю змити ганьбу, але, крізь туман безнадії і відчаю, зіркою-провідницею сяяли очі нареченої і сподівання особистого щастя. І він лишився жити.

Гнітючим сном минув рік у таборі для інтернованих. І от, нарешті, Ернст Кох знову вдома, з рідними і друзями, знову шумливі аудиторії Боннського університету, такі знайомі й близькі...

Учитись, учитись! Надолужити втрачене, закінчити університет і вільним птахом звивати гніздечко, будувати життя з молодістю, прекрасною істотою.

І він учився. Уперто й наполегливо. Цілими ночами не згасала електрика в його маленькій кімнаті. Часто ранок

знаходив його схиленим біля столу над підручником, зі зблідлим обличчям і почервонілими очима.

Ось і кінець! Останній іспит. Дисертація, "найблискуліша дисертація за останні двадцять років", як сказав професор Генке, обіймаючи молодого доктора.

Ім'я Ернста Коха стало популярним. Йому пропонували виклади в університеті, цікаву й вигідну працю в тиші кабінету. Але він прийняв скромну посаду лікаря в ДП-шпиталі, помічника професора Генке.

І почалася інтенсивна, гарячкова робота, про яку мріяв студент Кох на фронті, в гуркоті гарматних вибухів.

У цей час приїхала Льотті, і в маленькій затишній квартирі розцвіло щастя.

А за рік доктор Кох сам прийняв свого первістка, вислухавши його перший крик, як найкращу пісню про радість життя.

4.

Над входом до ізолятора на дубовій різьбленій полиці гіпсова фігура янгола з зеленавими крилами схилилася над дитиною. Обличчя янгола сумне, а очі спущені дотолу і довгі вії лежать темними півколами на алябастрових щоках.

Хтось із сестер-монахинь ставить щоранку перед фігурою два живих свіжих гіяцинти — вони солодко пахнуть і своїми яскравими барвами прикрашують порожнечу шпиталевого коридору.

Сотні разів бачив цю фігуру доктор Ернст Кох, але сьогодні наче вперше помітив її. Глянув і здригнувся: обличчя янгола нагадало йому інше обличчя, там, за цими дверима, на білій подушці шпиталевого ліжка.

Вже втретє підходив він до цих дверей і відходив знову, не наважуючись ввійти. Дивне почуття охопило його і тримало тут, в коридорі, біля цих білих дверей з маленьким віконцем угорі, закритим матовим склом. Якийсь голос підказував, що там, в очах тої дівчини лежить розгадка цього почуття, що в той момент, як він гляне у її очі, в його житті

вирішиться щось важливе, надзвичайне, можливо, що і все дотеперішнє життя стане непотрібним, зайвим. Знав, що станеться щось страшне, але бажав цього.

І ось він на порозі. Вітер напнув білу штору, як вітрило, і свіжим подихом пройшовся по зблідлому від хвилювання обличчю. Дівчина на ліжку втомлено підвела вії. Доктор Кох відчув, як у нього похололо під серцем, і відрухово вхопився за одвірок. На нього дивились ті самі очі, що переслідували його в гарячковому маячінні, що палили його гнівом і ненавистю там, в страшному лісі, в далекій Україні.

Вони жили в ньому завжди, ці очі, раз глянувши, вони вселилися в його мозок, в його серце, пекли душу, отруювали найкращі хвилини життя, ставали між ним і коханою жінкою, дивилися на нього, коли він, щасливий батько, благословив перший крик своєї дитини.

Напруженням волі доктор Кох опанував нерви, підійшов до ліжка і простягнув хворій руку. Мала, прозоро-біла рука слабо відповіла на потиск.

Докладний медичний огляд виявив сумну картину руйнації. В грудях хворої хрипіло. Звук при вистукуванні був глухий і зловісний. Температурна лінія, як норовистий кінь, робила химерні стрибки, життя жевріло, як вогник свічки в буряну ніч, готове згаснути кожної хвилини.

Доктор Кох сховав стетоскоп до кишені халата. Стомлена оглядом хвора спустила повіки, спитала по-німецьки:

— Дуже погано, докторе?

Звична неправда з трудом протиснулася крізь стиснені зуби:

— О ні, не так уже й погано!

Сказав і зненавидів себе.

Але що він міг сказати? Кинутися до ніг страдниці, назвати себе її вбивником, признатись, що це він власною рукою зробив початок цій руїні, яка розрослася тепер на всі груди, з'їла легені, висмоктала сили з колісь гнучкого й дужого тіла. Сказати, що тепер він душу готовий віддати, щоб повернути назад ту страшну хвилину? Сказати, що серце

йому закипало кров'ю, коли він тримав у руках її оголене худеньке тіло, таке бліде й прозоре, як стебло рослини, яка ніколи не бачила сонця...

Навіщо? Щоб запалити знову в цих очах шал ненависти, щоб отруїти їй останні дні життя безсилим прагненням помсти?

Ні, ні, хай не знає нічого! Хай він сам понесе в серці тягар свого гріха, нікому не сповідаючись, ні в кого не благаючи розгрішення.

Доктор Кох вийшов з ізолятора.

Пройшовши в кінець коридору, спустився сходами і вийшов у маленький садок позаду шпиталю.

"І тоді була весна, — думав доктор Кох, міряючи кроками мокрі доріжки садка. — Вона була сильна й здорова. Та прийшов брутальний, гордий своєю силою звір і зламав життя, як стебло квітки, розтоптав, знівечив. Але химерна доля знову звела до купи убивника і жертву, тільки занадто пізно!"

З того часу життя доктора Коха роздвоїлось, як роздвоюється на операційному столі під ланцетом хірурга жива, пронизана нервами, органічна тканина.

Раніше родинне життя і праця в шпиталі йшли дружньо і весело, наливаючи душу молодою радістю і внутрішнім задоволенням.

Тепер родина відійшла на другий плян, роботі не приділялося вже стільки уваги, — основним змістом існування стала боротьба зі смертю, яка стояла в головах нової хворої з ізолятора, колишньої партизанки Оксани Гайвої.

Увесь час, який тільки можна було вирвати у дня і ночі, він проводив коло її ліжка. Тисячі маніпуляцій, процедур, ліків усередину, ліків зовнішніх, ін'єкцій мусило перейти її маленьке, змучене тіло. І все це не принесило нічого, крім втоми та розпачу для нього і дівчини.

Доктор оточив її досконалим комфортом. Решту ліжок з ізолятора винесено за його наказом. Натомість принесено квіти, масу квітів.

Ранній бузок, ніжний і світлий, сповнював кімнату слабим ароматом; сорокати тюльпани й вишукані нарциси, сумні конвалії з похиленими голівками перетворили кімнату на весняний садок. Великий пухнастий килим укрив підлогу, заглушуючи кроки двох сестер, приставлених до хворої і оплачуваних з особистих коштів доктора Коха.

Увесь шпиталь заговорив про те, що доктор Кох закохався в українку. Жіночі палати гули, як стурбовані вулики. Кожна з хворих жінок почувала себе зрадженою, хоч доктор Кох не пропускав своїх візит, був, як завжди, привітним та уважливим, хібащо нова зморшка навколо уст зраджувала його внутрішній біль.

Чи був він закоханий в Оксані? На це доктор Кох не зміг би й сам відповісти. В усякому разі, ця закоханість не мала нічого спільного з його почуттям до Лютті, яку він і досі кохав.

Це була якась суміш безмежного жалю, ніжності й почуття своєї провини. Під час вислухувань, коли він тримав її в своїх обіймах, йому хотілося охопити її всю, пригорнути, захистити від страшного привида смерті, що невідступно підстерігала свою жертву.

І він знову хапався за шприци, таблетки, мікстури...

— Ви даремно б'єтеся, мій молодий друже, — говорив професор Генке, розглядаючи проти світла велику рентгензнімку Оксаниних легенів. — Всьому є свої межі. І медицина, на даному етапі розвитку, має їх також. Та тут, здається, і сам Бог не допоміг би. Ви ж дивіться, — професор поправив окуляри і вище підняв знімку: — руйнація почалася від маленької кулі, яка проскочила крізь легеню і вийшла отут, під лівою лопаткою; ранка загоїлась, але тільки ззовні, всередині ж тривав процес, підтримуваний, очевидно, тяжкими життєвими умовами — голодом, застудою. І ось вам результат: дві каверни в одній легені, які незабаром зіплються в одну порожнину. А в другій легені... Ну, та що мені вам казати!... — несподівано розсердився старий. — Ви ж самі бачите! — Він глянув поверх окулярів у бліде обличчя доктора Коха і відвернувся. — Хотів би я знати, кому було

потрібно стріляти на цю дитину? — пробурмотів він собі під носа, але ці слова, наче електричний струм, труснули цілою істотою доктора Коха. Ніби інстинктивно відчувши щось, професор знову повернувся до нього: — Не беріть до серця, мій друже, — йому було щиро шкода свого молодого колегу. Чуючи плітки, що кружляли по шпиталю, він і собі гадав, що його асистент закохався в гарній українці і тепер мучиться думкою втратити її. — Ми, лікарі, мусимо опановувати свої нерви, інакше вони опанують нас, і тоді стережіться! — Старий ще раз глянув на доктора і, з досадою кречнувши, відвернувся.

5.

Оксана слабшала з кожним днем. У години відвідин до неї приходили гості, — молоді, дужі хлопці з вайлуватими манерами, буйними чупринами, в старій напіввійськовій одежі.

Приносили гостинці: кусники масла, білі булки, пляшки молока, — те, що могли принести таборові мешканці.

Ставали навколо ліжка, мовчазні й незграбні, не знаючи, куди подіти руки й ноги, ніяково почуваючи себе в цій гарній кімнаті, повній квітів і сонця.

Тоді Оксана оживала. Говорила багато, блискаючи гарячковими очима, з яких зникав вираз байдужості й утоми. Дивилась з ласкою і матірньою турботою в їхні обличчя, розпитувала про їхнє життя, картала за гостинці.

— Ви ж бачите, мені нічого не бракує, — казала, обводячи рукою навколо. — Доктор турбується мною, як рідною. Признатись, я не розумію, чим пояснити його особливу увагу.

— Знає кіт, чиє сало з'їв, — зауважив Гнат, високий білявий хлопець з суворими сірими очима. — Мало вони нам шкоди наробили? Хай хоч цей спокутує за гріхи всіх швабів перед нами. Хай лікує німак, а не вилікує — ми його вилікуємо!...

Тонкі брови Оксани здивовано підвелися:

— При чому тут доктор, Гнате? Таж то була війна! Німці били нас, алеж і ми були не без зброї...

Але Гнат не здавався, починалась дискусія, хлопці жвавішали, голоси підвищувались.

Тоді до кімнати входив доктор і лагідно, але твердо попереджав, що хворій хвилюватись не вільно.

Хлопці притихали, прощались з Оксаною, легенько стискаючи їй руку, і виходили, обережно ступаючи великими військовими черевиками по пишному килиму. А Оксана дивилась їм услід ніжними, люблячими очима.

І вони знову залишалися вдвох: доктор Кох і Оксана.

Він не любив цих відвідин. Він ревнував Оксану до її друзів: аджеж на нього вона не дивилася так, як на тих гнатів, богданів, славків.

За всі свої турботи він мав тільки холодне "данке, доктор" — і більше нічого. Але він розумів, що навіть на цю байдужу подяку не має права, що він краде її, як злодій.

"Хто з них, цих богданів чи гнатів, — думав доктор, — виніс її на своїх дужих руках непритомну із сплюндрованого лісу? Чи не однаково, хто саме? Кожний із них зробив би те саме на місці другого. Кругова порука: всі за одного, один за всіх. Як же їй не любити їх, цих лісових братів, цих сірих, незнаних лицарів? А він — убійник! Не тільки її убійник, але й убійник її країни, її народу..."

Сьогодні Оксана почувала себе дивно легко. Почуття слабости не лякало її в цей соняшний ранок. З насолодою потягнулась у м'якому ліжку. Їй, незвиклій до вигід життя, обстановка, в якій вона опинилась, здавалась надзвичайно розкішною. Тонка білизна голубила тіло. Квіти також проснулись і білі штори, як вітрила, напнуті весняним вітром, несли її разом з ліжком і кімнатою в полон сонця. І вона в солодкій знеможі закрила очі.

Перед заплющеними очима встала знайома постать того, хто, як чарівник у дитячій казці, створив для неї цю розкіш.

"Доктор, доктор Кох... Що примушує його так опікуватися мною? Добре серце? Чи просто примха? А мо-

же я нагадую йому когось близького, втраченого? Сестру, кохану дівчину?”.

Мозок хворої не хотів напружуватись у здогадах. Інший образ вставав на присмерковому екрані пам'яті: "Ах, Тарасе, любий Тарасе! Друже командире, вчителю мій! Скільки сил докладав ти, щоб виховати з малої дурненької Оксанки лісового партизана! А скільки чудових книжок прочитали ми вдвох при тьмяному вогнику гаснички в лісовому бункері! Не знав ти, що мала Оксанка кохала тебе, покохала перший раз у своєму житті, тільки зорям вночі довіряючи свою таємницю. Тоді ліс був теплий і вогкий, і смереки, як брати-партизани, стояли довкола нас. А зорі, як змовниці, мружили свої мерехтливі золоті віі”.

6.

Увійшла сестра Єлизабет, принесла миску з водою на вмивання. З досадою в серці Оксана відірвалася від спогадів. Умивалась і мовчки дивилась, як зриваються блискучі, прозорі краплини з кінчиків майже таких же прозорих пальців. Потім сховала обличчя в пухнастому рушнику.

Сестра приязно усміхалась:

— Як почуває себе фройляйн? Чого жадає на сніданок: каву, какао, чай?

Оксана подякувала і замовила чаю. Потім, коли сестра вийшла, втомленим рухом взяла зі столика люстерко і почала розглядати своє змарніле обличчя.

“Мабуть, такою Тарас не впізнав би своєї Оксанки, — подумала зі смутком. — Алеж я видужаю! Ми знову вернемося додому, знову зустрінемося з Тарасом серед рідних, шумливих смerek”.

В коридорі почувлись легкі кроки доктора Коха. Оксані хотілося бути сьогодні доброю і привітною до всіх, а особливо до доктора, який зробив для неї так багато.

— Ві геет ес, Оксана? — спитався доктор, напружено вдивляючись в дівчину і затримуючи її руку в своїй.

— Прекрасно, докторе! — відповіла Оксана слабим го-

лосом, усміхаючись у його тривожне, насторожене обличчя.

Для доктора не було сумніву: прийшло те, чого він зі страхом чекав. І серце стиснулося таким болем, що він з трудом стримав нервовий дріж руки, яка все ще тримала руку хворої.

Наказав сестрі приготувати шприци.

Потім, сівши на край ліжка і ловлячи пальцями пульс хворої, почав розповідати про те, що надворі весна і що скоро вона зможе вийти в сад, де вже зацвіли черешні.

І, говорячи, доктор відчував, як слабне живчик під його пальцями.

— Олеум камфоре! — гостро кинув сестрі, обертаючись до столика зі шприцами.

Голова Оксани безсило відкинулась на подушку, а з напіврозтулених уст чорною п'явкою виповзла вузька смужка крові. Вона втратила свідомість.

7.

Опритомнівши, Оксана відчувала себе такою змученою, що не всилі була поворухнути пальцем. Навколо було тихо. В рожевих відблисках вечерового сонця купались білі голівки прив'ялих нарцизів.

І в цій тиші зрозуміла Оксана, що вона вмирає. Але ні розпачу, ні жалю не збудила ця свідомість, — лише ніжний сум, подібний до того, з яким вона щороку прощалася з літом, зустрічаючи лагідну, золоту осінь.

— Оксано, дитинко моя, — почула вона голос доктора, — чи не краще вам?

— Розплющила очі і побачила над собою бліде обличчя, повне труботи. Але в цю хвилину їй так безмірно захотілось побачити інше обличчя — обличчя Тараса, що серце боляче стиснулось і сльозинка вибігла з-під повік.

На порозі стала сестра.

— Там друзі бажають відвідати фройляйн, — сказала пошепки докторові.

— Пустіть!

Заходили один по одному, незграбні й суворі. Стали обабіч ліжка, з тривогою вдивляючись у спокійне обличчя Оксани.

— Піднесіть мене! — баззвучним порухом уст попросила вона.

Відстороняючи рукою сестру, до неї схилився Богдан. Доктор Кох вийшов з кімнати.

— Прощайте, друзі! — напружуючи сили, виразно промовила Оксана. — Мені вже не бачити України... Поклоніться їй від мене, як вернетесь додому... Тяжко вмирати на чужині... Але я не плачу... Скажіть Тарасові, що мала Оксанка не плакала... вмираючи...

Вона говорила, а по щоках її збігали великі срібні краплини, зрошуючи Богданові руки, якими він її підтримував. Вона спробувала усміхнутись, хотіла ще щось сказати, але з уст вирвалося лише глибоке зідхання — і Богдан відчув, як життя відлетіло з обезволеного тіла.

Він обережно опустив на подушки голову дівчини, прикрив її напіврозплющені очі, склав на грудях руки і випростався. Мовчали хлопці.

В тишу кімнати безшумно вступив доктор Кох. І, зобачивши його, закричав Гнат:

— Уморив таки, шваб проклятий!

Доктор чуттям відгадав сказане. Він зблід і, твердо дивлячись у гнівні Гнатові очі, промовив по-німецьки:

— Що було — того не вернути. Війна є війна. Але тепер я не ворог вам, а друг. Прошу вас повірити мені, що я зробив усе від мене залежне і разом з вами жалію, що так сталося.

І хлопці повірили. Надто вже чесно дивились сірі очі з глибоких орбіт. І, не зрозумівши справжнього змісту його слів, повірили, що перед ними — друг.

Коли сонна тиша коридору поглинула приглушені кроки чотирьох, доктор Кох безсило сперся на підвіконня, і знову холодний відчай опанував його.

Над входом в ізолятор журився янгол із зеленавими крилами.

8.

Сумували сині очі, збігали неслухняні сльози, але Льотті мовчала. Мовчала вона й тоді, коли приятельки натякали їй на якесь "захоплення" Ернста. Приятельки чекали тільки на її запит, щоб викласти всі плітки, які кружляли по шпиталю. Мовчала вона й тоді, коли Ернст почав пізніше приходити до обіду, а то й не приходив зовсім, проводячи цілі ночі в шпиталі. Тоді аж на світанку він відчиняв двері своїм ключем, проходив через спальню до кабінету, а до снідання виходив з почервонілими очима і мовчки цілував її в чоло і очі.

Якби маленький Ерік міг розуміти, він би зрозумів, чому мамині обійми стали то занадто міцними й гарячими, то зовсім байдужими. Але він нічого не розумів, рожевошокий янголик, він тільки дзвінко сміявся, коли мамині сльози лоскотали його шийку.

Увечері, вклавши Еріка спати, Льотті чекала. Прибравши зі столу незайману вечерю, йшла до спальні, сідала на канапу біля синового ліжка і довго сиділа в світлі жовтого абажура настільної лампи з нэрозкритою книжкою на колінах.

Вона не вірила пліткам, бо надто добре знала свого Ернста, щоб допустити думку про інтригу з пацієнткою, яких у нього завжди було багато і які ніколи не викликали її ревнощів. Справа була не в закоханості. Та хіба ж виглядають так закохані? Хіба таким був Ернст, коли полюбив "сестру Льотті?". Ні, не кохання дивилося з почервонілих очей, не про кохання говорила гірка зморшка навколо уст.

Але чому не прийде він до неї і не скаже, як робив це завжди в тяжкі хвилини: "Моя єдина! Поможи мені, порадь, у тебе розумна голівка і чуйне серце!". І вона порадила б, і вона допомогла б, чим змогла б і як зуміла б...

Та він замкнувся в собі і не пускає в свою душу її, свого вірного, відданого друга. Це було нестерпно для її серця, але гордість стримувала її. Вона думала, що вже непотрібна йому і ждала терпляче, без докорів, коли сам друг покличе і скаже: "Моя Льотті, порадь і допоможи!".

І вона діждалась.

Одного вечора, коли Льотті, як звичайно, уклавши в ліжко Еріка, сиділа, мляво спустивши руки на коліна, тихо рипнули двері і на порозі став Ернст.

Вона скрикнула, глянувши в обличчя чоловіка, таким вона його ще не бачила: блідий, із скривленими в болючій усмішці устами, з очима, з яких кричав такий безмежний розпач, що вона підбігла до нього і, ніби рятуючи, міцно стиснула його руки.

— Ернсте, що з тобою!? Бідний Ернсте!

Голос її урвався і ридання струнули тілом. Вона припала головою до плеча чоловіка, в пристрасному плачу виливаючи біль самотніх днів.

Наче приходячи до свідомости, провів доктор Кох рукою по її чолі. Потім відкинув її голову назад і, наче впізнавши в ній дружину, глухо спитав:

— Льотті, ти плачеш? — і, нахилившись, поцілував в очі — в одне і в друге. — Іноді буває боляче, Льотті, дуже боляче...

— Чому ж не скажеш, чому не поділишся своїм болем? — голос Льотті, слабкий і тремтливий — зміцнів і вирівнявся.

— Сядьмо тут, Ернсте, — підвела його до канапи, де провела стільки сумних вечорів, на нього чекаючи. — Скажи, чи були коли випадки, щоб я проявила себе не вартою твоєї дружби і твого довір'я? Чи не була я завжди твоєю щирою порадицею? Чому ж тепер криєшся від мене? Чому не довіряєш мені? — голос Льотті знову затремтів і урвався.

Доктор Кох сів поруч неї в світлі жовтого абажура і з його обличчя зник той вираз, що так її настрашив. Тепер воно було зовсім спокійне.

— Так, маєш рацію, моя Льотті. Маєш рацію, як завжди, моя маленька дружино! Я розповім тобі все, і ти одна зрозумієш мене і простиш. Бо я потребую... розгрішення...

І попливла сповідь змученої душі, щира й пристрасна, як весняна бурхлива повінь. Все своє життя, від часу зустрічі з Оксаною біля землянки в карпатському лісі, всі свої почуття й сумніви звірив доктор Кох своїй дружині того вечора.

— Сьогодні о дев'ятій годині Оксана Гайова вмерла. І це я убив її! — закінчив він свою сповідь.

На його голову поклала Льотті руку, як пастор епітрахіль на голову розкаяного грішника...

9.

Всіх хворих, що були на той час у шпиталі, запрошено спеціальними картками віддати останню шану бійцеві УПА, Оксані Гайовій. І всі, хто міг зрушити з ліжка — українці, латиші, естонці, серби — чоловіки й жінки — всі, кого буря війни вигнала з своєї батьківщини, вийшли провести Оксану на недалеке німецьке кладовище.

Чотири пари сильних молодих рук легко підняли невелику труну, вкриту синьо-золотим прапором. Свіжі молоді голоси заспівали прощальну пісню:

*Чуєш, брате мій,
Товаришу мій,
Відлітають сірим шнурком
Журавлі у вирій...*

Пісню вхопив весняний вітер, закружляв і поніс понад містечком на зелені вруна. Дівчата несли вінки. Їх було багато, вінків — простих, саморобних, сплетених з ялинового галуззя. Але найбільший був з темнозеленої смереки — карпатського дерева! — переплетений нарцизами і фіялковим бузком. На широкій шовковій стрічці стояв напис німецькою мовою: "Вона вмерла, віддавши своє нерозквітле життя за Україну. Німецькі друзі".

Цей вінок несла синьоока жінка, в якій шпиталеві сестри впізнали дружину доктора Коха.

Зальцкоттен, Німеччина
1949

КРИВАВА ПЛЯМА

I.

Тяжкий, гарячий до млости, робочий день у пральні доходить кінця. Про це свдчать зблідлі від втоми, вкриті рясними краплинами поту обличчя робітниць-прасувальниць, прискорене дихання парових машин, аритмічний гуркіт не враз спадаючих покришок. Це ті робітниці, що працюють відрядно — "пісворк", послішають нагнати ще пару центів. Наче горді лебеди, випливають з-під покришок малих машин сніжнобілі лікарські халати. Стоси простирадел, пошивок, рушників ростуть, як снігові гори, захарашуючи широчезні столи, сповзаючи, як лявина, з валків великих машин. Нестерпно душно від цієї гарячої спілучо-білої повені.

Біля крайньої малої машини працює молода жінка. На ній білий халат з голубою торочкою навколо шиї і рук. Її обличчя стомлене. З великих сірих очей визирає прихований смуток. Наче очі ці, живучи сучасним, ніколи не забувають чогось минулого і наче весь час бачать його внутрішнім зором. Вона нова в цій механічній пральні і цілком чужа цим веселим, галасливим дівчатам, які, незважаючи на втому, перегукуються між собою, заглушуючи сміхом грукіт машин та сичання пари.

Це — нова імігрантка в Америці, Марія Остапчук, або ж Маргарет, як перехристили її з першого ж дня прасувальниці-американки. Марія погодилась на це зі спокійною усмішкою, з якою дорослі погоджуються на дитячі вигадки. За цю спокійну усмішку, за лагідну вдачу і за гарні сумні очі відразу ж полюбили її співробітниці. Вона була українка, одна з багатьох, кого доля засудила на вигнання з батьківщини.

І тепер, старанно розгладжуючи довгими тонкими пальцями комір білого халата, що лежав перед нею на машині, Марія, не чуючи гуркоту пральні, думала свої думи. Вона вже добре опанувала техніку прасування — спочатку комір, потім рукави, правий бік, тоді лівий... Але що це? Нараз з-під піднятої покришки машини на білому тлі халата кривавим оком глянула на неї велика червона пляма. Червона на білому... Очевидно, лікар, здаючи халат до прання, забув у кишені червоного хемічного олівця. І тепер — як кров... Кров на снігу... Стало млосно, тяжко закрутилась голова і, виймаючи випрасуваний халат з-під машини, Марія вже вся була під владою спогадів.

Стали перед очима безкраї, покручені, покопирсані мінами дороги війни... Чорні кістяки обгорілих танків з живцем спаленими танкістами... Ешелони, ешелони... Трупи з-під німецьких вогнеметів, наче риб'ячим пухирем обтягнені жовтою блискучою шкірою... Телеграфіст Микола без голови на дні глибокої вирви, викопаної бомбою. І велике, колись може й багате і веселе село Б., де вона побачила ту червону пляму на білому — кров на снігу...

2.

Була провесінь 1942 року. Напередодні большевики відбили декілька сіл і просунулись на захід на десяток кілометрів. Вантажні штабові автомашини, в'язнучи в талому снігу, в'їздили в село Б. Назустріч, оточена червоноармійцями, посувалася група вбраних у цивільне людей. Чоловіки й жінки, місячи ногами густе болото, помалу ступали роз'їдженим "грейдером". Їх обличчя, сині

від вранішнього приморозку, були безнадійно понурі, спини зігнуті, наче кожен з них ніс не маленького вузлика, а натовченого камінням лантуха. А в поглядах, які вони кидали з-під лоба на автомашини, було стільки ненависти, що молоденька радистка Марія Підгайна, яка сиділа на дерев'яній скрині в одній з машин, мимоволі здригнулась.

— Хто ці люди? — спитала вона політрука, веснянкуватого хлопця з гострим шурячим обличчям.

— Оця сволота? Не інакше, як німецькі запроданці і зрадники батьківщини! — недбало сплюнувши в сторону "запроданців", відповів політрук.

— А-а... — заспокоївшись, протягла Марія, поправляючи пасок на своїй надто широкій для її худенької фігури шинелі. — А ця старуха, що йде попереду?

— Це, мабуть, німецька перекладачка... — політрук кашлянув, упіймавши напівдорозі брудну лайку, що готова була зірватися з його язика. Все ж таки, хоч Марія і "своя", але крутої лайки не виносить.

В'їхали в село. Так само понуро дивилися хати з позачинюваними віконницями, з пооблуплюваними стінами, поваленими плотами. Важко похитуючись на глибоких коліях, пирхаючи синім перегаром бензолю, автомашина, розбризкуючи мокрий сніг, виїхала на сільську площу.

Біля сірого обшарпаного дому — колишньої школи чи може сільради — стояла велика юрба народу. Такого ж обшарпаного й сірого, як дім. Селянські свитки, "ватянки", жіночі хустки, заяложені міського крою пальта — все це старалось пролізти у відкриті двері.

Перша автомашина, в якій їхало "начальство", спинилась, звідти вискочив маленький сержант і попрямував до юрби.

— Зараз дізнаємося, в чому річ! — сказав радист Остапчук і глянув на Марію. — Замерзла, маленька? — і в голосі його затремтіла тепла нотка.

— Ні, нічого! — посміхнулась дівчина, подякувавши йому поглядом.

Сержант уже повернувся і щось рапортував

начальникові. Остапчук вистрибнув з кабіни і за хвилину теж повернувся:

— Судять якогось Тимофія Головка. Спеціальна виїзна трійка судить...

— Ану, ходім подивимось!

За кілька хвилин усі троє протиснулися крізь юрбу, яка, побачивши військових, трохи роздалась, і опинились у низькій, сильно накурений кімнаті.

Троє військових у високих рангах сиділи за довгим голим столом. Двоє молодих і один старий з червоними від недоспаних ночей очима. На лаві проти них сидів літній уже селянин, бородатий, у рудій обдертій свиті, тяжкий і зсутулений. А за ним товпились колгоспники, і здавалось, що всі вони подібні один до одного — і до Тимофія Головка, і до кожного іншого полтавського колгоспника, "Селянська маса!" — промайнуло в голові Марії.

Відбувався допит свідків. Викликана з юрби молода жінка говорила швидко, захлинаючись:

— Так що, товариші судді, зовсім він невинуватий. Не сам він їздив, а німаки його примусили. Ось і їздив. Мав коня, то й мусів їздити. А Тимофія всі ми знаємо — людина він добра і шкоди нікому не робив. Ось мужиків запитайте — вони скажуть...

Літній військовий, з трьома "шпалами" на комірі, слухав байдуже, позіхаючи в долоню. Один із молодших, чорний, з неприродньо блискучим поглядом, переводив очі з одного колгоспника на другого і нервово облизував тонкі червоні губи. На сірому й невиразному обличчі третього важко було прочитати щонебудь.

За жінкою виступали чоловіки. Нерішуче підходили по черзі і, мнучи зашкарубленими пальцями шапки, просили помилувати, не карати суворо Тимофія, їхнього доброго сусіда, кума, приятеля... Здавалося Марії, нічого не було страшного в цій судовій процедурі. У вікно билосся весняне сонце, навколо стояли колгоспники — такі знайомі й рідні з дитячих літ.

З виступів свідків Марія зрозуміла, що обвинувачують

Головка в тому, що він, мавши коня, возив німців по селі забирати картоплю. Але колгоспники боронили Тимофія, і з їхніх слів виходило, що він не був співучасником німецького злочину, а був лише мобілізованим в'язником. Тридцять два підписи робітників сусідньої шахти, де кілька років працював Тимофій Головка, свідчили про його невинність. І все здавалося само собою зрозуміло: ось зараз ввійдуть судді, що вийшли були для наради, і оголосять, що Тимофій Головка — вільний і може йти собі до своєї хати. Але ззаду над вухом пошепки сказав політрук:

Шльопнуть, звичайно.

— Кого? — не зрозуміла Марія.

— Та його ж, не тебе.

Марія хотіла була зрушити з місця, вирватись на повітря, до сонця, крикнути, і в ту ж мить відчула, як заспокійливо стиснув її руку Остапчук.

Судді ввійшли. Той, що з блискучими очима, підніс до очей папір і почав читати вирок. Марія наче оглухла, і тільки два слова викарбувались у її свідомості: "найвища кара..." Пам'ятає, що після цього запала тиша. А може ні? Може тиша запала в ній самій, в її серці? Тиша і порожнеча...

І ще пам'ятає: той, що з блискучими очима, спитав Тимофія: "Зрозуміли?". Наче вже з-під землі прозвучало: — "Зрозумів". А потім якось потворно-недоречно, неприродньо і трагічно просто: "Дозвольте надіти шапку."

— Навіщо йому шапка, навіщо шапка? — прошепотіла Марія.

Рука Остапчука рішуче і владно тисне її руку. "Так, так, я тримаюсь", — відповідає вона потиском.

Суд закінчився. Люди посунули до виходу. Слідом вивели засудженого. На ганку суддя з блискучими очима, що йшов за Головком упритул, гукнув верескливо: — Розступіться, громадяни! — І в ту ж мить наче батоном ляснуло. Тимофій Головка якось дивно підкинув руки вгору, похилився вперед і, підігнувши коліна, ліг обличчям у сніг.

Юрба ахнула і завмерла. Людина з блискучими очима спокійно ховала в кобуру револьвер. Якись двоє схопили

труп. Загук мотор, машина рушила, і на снігу коло ґанку лишилась тільки свіжа кривава пляма.

3.

Уночі випав сніг, м'який, ніжний, щедрий. Покопирсані вулиці, очеретяні покрівлі хат, голі городи укрити він на добрих два пальці. Ніч була хмарна і каламутна.

Марія з Остапчуком верталися з клубу, де політком читав доповідь для місцевого населення з нагоди Міжнародного жіночого дня. Вони йшли попереду, відірвавшись від товаришів, щоб побути бодай пів години сам-на-сам.

Навколо було тихо, лише десь за річкою, у вогкому морозі валували собаки. Йшли повільно, але, за військовою звичкою — "в ногу" городами до штабу. Обоє були пригнічені. Удаваної веселости Остапчука не лишилося й сліду. В серці Марії зріло щось, їй самій незрозуміле. Нараз вона скрикнула і спинилась. Остапчук глянув униз, туди, куди втупились її розширені очі: просто під ногами Марії на свіжій поросі, біля ґанку кам'яниці, де вранці відбувався суд, виразно чорніла велика, розпливчата пляма.

Далі йшли вже вони, побравшись за руки, повільно, притиснувшись одне до одного. Звертаючи в провулок, почули якісь дивні звуки: гомоніли-гули густі чоловічі голоси, а на їхньому фоні, то підносячись до найвищих металевих нот, то спадаючи до низького надривного виття, співав-голосив жіночий голос, сповнюючи тугою каламуть ночі.

То вдова Головчиха справляла поминки по убієнному Тимофіїві.

У хаті пахло міцними німецькими сигарами, і, мабуть, тому Марія прокинулась з гострим болем голови. Шкіряне автове сидження, що правило їй за подушку, намуляло шию. Марія відкинула набік шинелю і підвелася з підлоги.

За телеграфним апаратом, спиною до неї, сидів Микола і солодко спав, поклавши на руки біловолосу, вигорілу, як у селянського хлопчика, голову. В сусідній кімнаті верещало

радіо: "Акула злобно скачет і по-німецькі плачет..."

На душі було тяжко, згадувався вчорашній день, і від цього наче чорна тінь лягла на день сьогоднішній, потьмаривши його сніжну білість.

А сніг все падав і падав, великими лапатими пластівцями, наче зима приберігала найбільші сніжини, щоб витрусити їх з неба аж тепер.

Марія збудила Миколу і послала його спати. Сама почала приймати телеграми з фронту, що тупцювався на місці десь за три кілометри від села. Авіяція сьогодні відпочивала — перешкоджав снігопад.

Дівчина нетерпеливо чекала на першу годину, щоб іти обідати. Знала, що в ідальні зустрине Остапчука.

О першій вибігла з хати, згорнувши на ходу з призьби повну жменю пухнастого снігу. "Ого, скільки насипало!"

Дорога до ідальні навпростець вулицею, але можна пройти городами, повз "ту" кам'яницю. Марія хвилинку завагалась і рішуче пішла в напрямі городів. Ішла і знала, що побачить пляму, що крізь сніг вона мусить пробитись нагору, як пробивається крик крізь затиснені зуби.

Ще здалеку її побачила. Була, здавалось, така ж свіжа, як і вчора вранці. І ще здавалось, що сніг, лягаючи навколо, обминав її злякано, лишаячи незайманою її пурпурову поверхню. Схвильована, спинилась над нею і мовчки стояла, як над труною. Сама не знала, чому її, що звикла за час війни до всяких страхіть та страждань людських, так збентежила ця пляма. Чи не тому, що Тимофій Головка був такий подібний до кожного українського селянина, а також до її рідного дядька Петра?...

* * *

Марія Остапчук підвела голову від машини. Робочий день скінчився. З сусідньої кімнати доносився сміх і гамір — прасувальниці збирались додому. Пральня вже поринала в сутінки, лише освітлений зверху, з вікна, погойдувався під вентилятором білий халат з кривавою плямою.

ЗЛОВІСНІ МАКИ

Власне кажучи, нічого зловісного в тих маках не було, невпаки, вони виглядали досить приємно і не псували доброго тону кімнати. Вибиті на дискретному, ясносірому тлі тапет темним золотом, вони викликали у нас, дітей, щире захоплення. Нам здавалося, що нічого кращого і бути не може! Моя тітка мала смак, до того ж їй пощастило недорого купити рештки рульону, і ось кімната в маленькому тітчиному будиночку, яку займав старенький полковник — пенсіонер, Казимір Іванович, була обклеєна тими „маковими” тапетами.

Тітка моя, жінка передова, не забобонна і, як більшість інтелігенції після 1905 року, настроєна революційно, не звернула уваги на те, що на тапетах були маки, але на це звернула увагу Матрона Іванівна, наша сусідка. Побачивши свіжообклеєну кімнату, вона тільки руками сплеснула і глянула на нас з таким жалем, наче перед нею стояли люди, засуджені на кару смерти.

— Ох, недобре, ох, недобре... — бурмотіла вона собі під ніс, обмацуючи пальцями ще вогкі стіни.

— Чому? — запитала я трохи ображеним тоном.

— Ой, недобре! Маки приносять нещастя.

Матрона Іванівна не була авторитетом ні для кого, крім нас, зграйки підлітків, які визнавали її за непомильного

оракула або за пітію, що їй замість триніжка правила низенька лавочка. На тій лавочці на розі Херсонської і Пушкінської вулиць Матрона Іванівна висиджувала цілими днями, продаючи соняшникове насіння і довгі в червоному папері цукерки на копійку дві штуки.

Чи то її товар, що його споживачами були переважно ми, діти, чи те, що насіння у неї було майстерно присмажене, чи сама постать Матрони Іванівни, велика, незграбна, завинена, в рябо-зелену хустку, викликали у нас до неї повагу — сказати не можу. Але, пам'ятаю, в наших суперечках слова: „Так сказала Матрона Іванівна” — були завжди вирішальними.

Може це було й тому, що Матрона Іванівна була дамою, яка знала собі ціну, не визнавала фамільярності і вимагала, щоб її називали по імені-батькові. Дивлячись на її опасисту фігуру, здавалося, що коли б узяти її за стан і обернути навколо власної осі, то верхня частина відділиться, як у тих великодніх, вирізьблених з дерева крашанок-бабок, яких нам дарували на Великдень, і з неї вийде зменшена копія Матрони Іванівни, а далі ще менша й менша, аж поки не залишиться неподільною найменша Матрона Іванівна, завбільшки з мізинчик.

А проте, Матрона Іванівна, якою б поважною персоною вона не була, не є героїнею цього оповідання. Герої його — це маки, золоті маки на тапетах, у кімнаті, в якій мешкав старий полковник - пенсіонер. А Матрона Іванівна, ця жінка, що надала їм такого зловісного значення, зіграла в усій цій історії роль провісниці нещастя.

На тітку мою, на превелике наше здивовання, зауваження Матрони Іванівни не справило ніякого враження, вона тільки усміхнулась поблажливо. І на другий день старий полковник, виселений на час ремонту до своєї дочки, повернувся в свою оновлену кімнату.

А за два місяці покоївка Мотря, з'явившись запрошувати полковника до чаю, знайшла його мертвим.

Не буду твердити, що причиною цієї смерті були маки. Полковник був старий, а напередодні до нас уночі з'явилися

з обшуком матроси (це були перші місяці „жовтневої революції“) і, знайшовши у полковника поржавілий морський кортик, довго йому погрожувавши, називали „золотопогонником“ і пригрозили розстрілом. І, мабуть, серце старого не витримало.

Після полковника кімната деякий час стояла порожньою. Нам, дітворі, це було на руку. У холодні, дощові дні ми, забравшись туди, бавилися в „камінчики“ і „гудзики“. Спробували були навіть нарисувати крейдою на підлозі „кляси“, але тітка заборонила псувати підлогу.

Тим часом революційні злидні щораз вигіше стискали бюджет нашої родини. На сімейній нараді вирішено здати „макову“ кімнату разом з великою нашою вітальнею, а самим „ущільнитися“ в кімнатах, що виходили вікнами на двір.

Дві кімнати виорендував доктор медицини М. з дружиною і маленьким сином. Вони пробули у нас недовго. Взагалі їхня поява на нашій, порохнявій вліті і болотяній восени, Херсонській вулиці була незрозуміла. Яку практику міг мати петербурзький доктор медицини тут, на далекій від центру вулиці провінційного міста, де люди в той час хворіли більше від недоживлення, а справді хворі не могли собі дозволити користатися з послуг доктора медицини, бо не мали на це грошей. Даремно елегантно, порцелянова табличка на „парадних“ дверях тітчиного будиночка закликала хворих відвідувати доктора від 12-ої до 5-ої години.

Так минуло кілька місяців, і одного хмурого зимового ранку доктора знайшли мертвим у його кабінеті, в кімнаті з золотими маками. Він отруївся. Він сам приготував собі смертельну суміш з кількох отрут, щоб, рятуючи його, не знайшли протиотрути. Помер у страшних муках, в той час, коли в сусідній кімнаті спокійно спали його дружина й синок.

Ця смерть справила на нас дуже тяжке враження.

Пам'ятаю убогий похорон в холодний, сірий день. Чи може бути сумніша картина: встановлену на обшарпаному возі соснову труну тягне чорна, коростява конячина, а за возом

ідуть приголомшена горем дружина з малим сиротою і декілька знайомих.

Після похорону докторова родина негайно кудись виїхала.

Знову спорожніли кімнати до винайму. Не пам'ятаю, щоб ми бавилися там, хоч тепер кімнат було дві, і місця було багато.

Тим часом наше місто з боєм зайняли білі.

Коли замовкли вибухи і тріскотіння кулеметів і місто набуло більш-менш нормального вигляду, велику кімнату винайняла родина денікінського старшини. Їх було двоє: чоловік і жінка. Жінка-караїмка була весела, жвава, ще не стара пані, з великими бистрими очима, палюча брюнетка з чорними вусиками. Вона всім цікавилася, була товариська і привітна зокрема до нас, дітей.

Трохи згодом сусідню, „макову” кімнату зайняли двоє студентів, один, очевидно, росіянин, а другий подібний до жиди, якийсь східній тип. Ці студенти ніякого контакту ні зі своєю сусідкою, ні з нами мати не хотіли, дармащо наш будинок був повний гарненьких дівчат, моїх старших сестер і кузинок. Даремно йшли всі наївні, дівочі заходи звернути на себе увагу: віконниці студентської кімнати були цілий день прикриті, і, врешті, на нових картирантів махнули рукою, як на безнадійних.

Але, очевидно, махнули рукою не всі. Жінка старшини, сусідка студентів, узяла їх під пильну обсервацію. Переконавшись у байдужості студентів до її жіночих чарів, почала дошукуватися причини, і виявила, що в „маковій” кімнаті ночами вистукує друкарська машинка. Може вона помітила ще щось, тільки наших студентів, за „протекцією” тієї пані, одної ночі заарештувала денікінська контррозвідка.

Знову спорожніла „макова” кімната. А коли місто захопили червоні і старшина з жінкою поспішно виїхав, до нас з'явився один із студентів і заявив тітці, що хоче дещо взяти зі своєї колишньої кімнати. Там він, на наших очах, зірвав у куточку краєчок „макових” тапет і вииняв щось із заглибини.

— Якби під час обшуку знайшли оце, — весело помахав він жмутком паперів, — мене давно б не було на світі!

— А де ж ваш приятель? — запитала тітка.

— Його розстріляли! — спокійно сказав він. І, вже виходячи з кімнати, буркнув: — Щастя її, що втекла, ми б її повісили на першій гілляці!

Я з жахом дивилася на його перекривлене злобою обличчя.

Та ось знову віджила „макова” кімната: в ній оселилося молоде подружжя з чудовим трирічним хлопчиком Дмитриком. Що це була за дитина! Великі чорні очі, голівка в темних, м'яких кучерях, устонька, як надвоє перерізана вишня. На цю дитину не можна було дивитись байдуже! Наче один з янголиків, що оточують рафаелівську Мадонну, зійшов з полотна і став Дмитриком. Усі ми не могли ним натішитись, нашим Дмитриком. До всього — це був ще надзвичайно розуменький і лагідний хлопчик. До моєї сестри Тані, що опікувалась ним, коли його матері треба було десь піти в справах, він так прив'язався, що бігав за нею скрізь і плакав і тупотів ноженятами, коли мама забирала його додому.

Ми сварилися між собою, сперечаючись, до кого Дмитрик усміхнувся, до кого має більше симпатії. Його зрання й до вечора носили на руках по черзі всі шестеро дівчат, що мешкали в тітчиному будинку. Тітка моя, учителька з фаху і покликання, тільки головою докірливо хитала, дивлячись на нас, але й сама не могла утриматись, щоб не погладити кучерявої головки, щоб не всунути в замурзану ручку якогось гостинчика.

А його мати вже чекала на другу дитину. Дмитриків батько, Пилип, працював у якійсь совєтській установі. Жилося родині тяжко, як і більшості родин у ті страшні часи.

Скоро прийшла на світ нова дитина, а трохи згодом Пилипа заарештували... Під час обшуку чекісти знайшли позначені хемічним олівцем гроші, які Пилипові підсунули, як хабар, якісь провокатори.

Заперечення були зайві: після короткого суду Пилипа

розстріляли. Не пожаліли ні молодій жінки, ні малих дітей!

Чи треба казати, що наша любов до Дмитрика виросла пропорційно до жорстокости вироку? Сестра не досипляла ночей, доглядаючи дитину, ми робили все, що могли, щоб Дмитрик не відчував свого сирітства.

Але біда не приходить сама. А може тут були винні маки? Тільки восени Дмитрик захворів на шарлятину, а за тиждень його не стало. Горю нашому не було меж! Поки його маленький трупик лежав у „маковій” кімнаті, ми звіди не виходили.

Він лежав, такий малесенький, прибраний в усе, що у нас було кращого. Сестра без жалю віддала свою нову блюзку, і Дмитрик лежав у білому мереживі, спокійний і поважний, неначе воскова лялька.

Попрощалися, поховали...

Моторошні роки безробіття і голоду примушували людей шукати будь-якого виходу. Дмитрикова мати билася, як риба об лід, намагаючись прогудувати себе і дитину, але не витримала і — пустилася берега. З „макової” кімнати вона зробила крамницю живого товару. Цілими днями товклися там якісь підозрілі жінки, намальовані, з цигарками в зубах, лаялися хрипкими голосами, десь зникали, появлялися знову.

На вулиці, коло тітчиного будинку, почали з'являтися чоловічі постаті. Вони ховалися за стовбурами акацій, що росли коло дому, стараючись уникнути зустрічі з господарями, стукали в „парадні” двері умовленим стуком, зникали в кімнаті Дмитрикової матері.

Одного разу сестра прийшла схвильована, обурена поведінкою, яку дозволив собі знайомий гімназист, дізнавшись, що вона живе в „тому” будинку. На тітчин будиночок лягла чорна пляма.

Хоч якою ліберальною й доброю була моя тітка, але цього стерпіти вона не могла. В делікатній формі вона попросила Дмитрикову мати звільнити помешкання, посилаючись на присутність в її домі молоденьких дочок і племінниць.

Жінка розплакалася, цілувала тітчині руки, дякуючи за допомогу, і приобіцяла негайно виїхати. А ранок приніс нам новий, страшний удар: вона повісилася в „маковій” кімнаті, на гаку від лампи.

Звичайно, люди, настроєні скептично, скажуть, що в усіх цих смертях завинили не тапети з золотим маками, а революція, людська жорстокість, воєнна руїна. Але Матрона Іванівна була твердо переконана, що завинили таки вони, чудові, але зловісні квіти.

Ну, а ми, діти, звикли вірити Матроні Іванівні.

ЗНИКЛА В ТЕМРЯВІ...

I.

Обабіч залізниці — висока зеленаво-срібна стіна половіючого жита. Воно ворушиться, хвилюється під вітром і хилить тяжкий колос до землі під жорстокими батогами дощу. Подекуди колос цілком поліг, сплутався з сусідніми колосками, і вже тяжко розібрати, де колосся, а де стебла. А дощ січе й січе, небо затягнене безнадійно сірою пеленою хмар, а сонце — наче вкрадено: вже кілька днів ніхто його не бачив.

У вагоні сутінки. Тісно напхані переділи аж гудуть від молодого реготу, пісень і гамору. Це комсомольська студентська молодь їде на допомогу селянам полоти городи й збирати врожай. "Розпрягайте, хлопці, коні та й лягайте спочивать..." — виводить високе дзвінке сопрано комсомолки Зойки Скляренко, — "А я піду в сад зелений, в сад криниченьку копать!" — дружньо підхоплюють хлопці, але переkritи Зойчине сопрано важко: воно дзвенить, плетється і, нарешті, замовкає, вивівши високу задьористу ноту: копа-а-ать!...

Ех, здорово співає Зойка! Та й що не робить "здорово" ця дівчина? Весела, жвава, гаряча, вона — втілена юність.

І Зойку всі люблять: надійний, вірний товариш, зразкова комсомолка, "віддана справі революції", як говорить про неї

комсорг Вайн. А комсорг Вайн дуже вимогливий до комсомольців, і заслужити його визнання зовсім не легко.

Проте, в глибині душі Сьома знає, що Зойка — дивачка і зовсім інакше сприймає советську дійсність, як інші, як він, Сьома Вайн. У неї все просто вирішується, у неї слово й діло — те саме, і, зрозумівши революцію, як акт, що затвердив на землі справедливість, вона не хоче знати ніяких компромісів, ніяких "але".

Вона твердо вірить, що в новому, безкласовому суспільстві не буде багатих і бідних, панів і рабів, тих, що кривдять, і тих, кого кривдять. Словом, дивачка, але чудова, мила, гарна дивачка, яку треба тримати в руках, скеровуючи її енергію і здібності у відповідному напрямі. Покищо з тим Сьомі щастило, але тепер молодий комсорг був дуже занепокоєний. Він знав, що село, куди він віз молодь, майже цілковито вимерло з голоду, що картини, які мусітимуть побачити ці хлопці й дівчата, посіють в їхніх головах сумнів і неспокій, а в такій гарячій голові, як Зойчина, можуть викликати справжній вибух. Треба було відповідно підготувати своїх комсомольців і своєчасно підтягнути віжки. Недарма ж товариш Приймаков, викликавши його, Сьому Вайна, до свого кабінету перед самим від'їздом, зачинив двері, подивився у вічі комсоргові* своїми гострими колючими очима і сказав, чітко вимовляючи слова: "Поїдеш з комсомольцями на село. Пам'ятай: критичних розмов не допускати. Причина голоду — неврожай попереднього року, шалений спротив куркульні колективізації. Така настанова партії. Тобі довіряємо. Іди, товаришу Вайн, действуй!"

Коротко і ясно. Але ясно для Вайна, але не для Зойки.

Вайн знає, що Зойка, як студентка агрономічного факультету, минулого року була на практиці в одному з сіл тієї самої області, до якої належить і призначений їм колгосп "Ленінський Шлях". Отже, вона знає, що врожай минулого року не був гірший за попередні роки. Що ж він скаже, коли вона, глянувши на нього синіми волошками очей,

*комсомольський організатор.

запитає: "Чому із ста двох хат села люди живуть ще тільки в тридцяти п'яти? Де решта тих людей, що своїми мозолястими руками засіяли ці неозорі лани, чому не йдуть збирати врожай?". Комсорг люто сплунув на килим за дверима кабінету товариша Приймакова і, насунувши дашок кепки на самий ніс, вийшов з парткому.

І ось вони їдуть, молоді, веселі, раді виладувати свою енергію байдуже в чому — піснях, танцях чи в роботі...

2.

Поки доїхали до станції 3. дощ перестав. З-за клаптів сивих хмар вирвалося гаряче літнє сонце і, розбризкуючи проміння в дощових краплинах, що нависли на житах, на блакитних квітах петрового батога край дороги, на поруччях вагонів, заходилося нашвидку висушувати промоклу за кілька днів безперервного дощу землю. Блаженна млюсть огорнула природу. Густа пара підносилася з землі, в небі дзвінкими піснями захиналися жайворонки.

Гомінлива юрба молоді весело рушила грязькою дорогою. Поскидали черевики. Дівчата верещали, коли їхні босі ноги ненароком ступали в калюжі.

Сьома Вайн наздогнав передніх дівчат, що йшли, вимахуючи торбами з харчами і співали в такт ході: "Дан приказ ему на запад, ей — в другую сторону, уходілі комсомольці на гражданскую войну..." Зойка була з ними. Оглянувшись, вона побачила Сьому і привітно кивнула йому: — Іди до нас, товаришу Вайн, допоможи співати! — Її обличчя вже встигло трохи зарум'янитися від сонця й швидкої ходи, очі сміялися, сиплячи навколо сині промені з-під темнозолотавих вій, червона хустина на каштановому волоссі, пов'язана набік, надавала всій її постаті трохи зухвалого вигляду.

Вайн пішов поруч з нею.

— А що, далеко до села? — спитала чорнява висока дівчина, діловито місячи болото довгими ногами.

— Диви, Ганка вже стомилась, дарма, що ноги, як у

лелеки! — пирснула маленька, товстенька Катря Чигирин, роблячи по два кроки на один Ганчин.

— А знаєте, дівчата, я ходила якось на ходулях, так це дуже важко! — вставила Зойка з невинним виглядом.

— Так що, в мене ноги, як ходулі? — аж спинилась від обурення Ганка.

— Авжеж, що так! — зареготалась Зойка. — Правда, Сьома? — кинула дівчина в бік комсорга.

Вайн, випередивши дівчат, скрутив з дороги на вузьку стежку, що провадила до села. Але, пройшовши кілька кроків, враз спинився: важкий сопух вдарив у ніс, і почулося голосне дзижчання мух, що роєм крутилися над якимсь темним предметом у житі. Вайн відразу зрозумів, що це є, але завертати назад було запізно, бо одна по одній вже надійшли дівчата. Оглянувшись, він побачив Зойчині очі, повні жаху і жалю, втуплені в темний предмет.

Витягнувши на стежку брудні босі ноги і підім'явши під себе високе повне колосся, лежав труп селянина в рудій, подертій свитині. Головою він уперся в стару, витерту смушеву шапку, а скляні розплющені його очі на неймовірно вихудлому обличчі дивилися просто в небо.

— А-ах! — вирвалося зідхання з кількох дівочих грудей.

Вайн жорстко стиснув уста.

— Куркуль проклятий! Не хотів у колгосп іти, ось і загинув, — пробурмотів він злісно і рішуче переступив через ноги трупа.

Зойка мовчки обійшла простягнені ноги покійника.

Дивно й моторошно було бачити людину, що померла серед цього безмежного моря хліба, якими можна було б наситити багато-багато їй подібних. Ще навесні, засіваючи ниви, вона мріяла діждати врожаю, і ось не діждала...

Пригноблені дівчата пішли мовчки. На останніх комсомольських зборах їм сказали, що на селі "відчувається брак харчів, викликаний саботажем куркулів, які закопують хліб у землю, не бажаючи віддати його державі". Але важко було повірити, що цей неборака волів померти лютою смертю, як відкопати свій закопаний хліб і лишитися живим.

А його свитка зовсім не подібна до одержі куркуля. Комсорг розумів, що мусить щось сказати, але під Зойчиним прониклиим оком знітився і приспішив крок, залишаючи позаду посмутнілих дівчат.

3.

Село зустріло молодь сліпими поглядами забитих дошками вікон. Стежки, що вели до ганків, позаростали споришем, вулиця була мертва, дарма, що жнива ще не почалися. Ні одної живої істоти! Тільки в хатах, де містилась адміністрація колгоспу, відчувався деякий рух.

Назустріч Вайнові вийшов Прагер, присланий сюди раніше, щоб підготовити мешкання для комсомольців.

— Куди ти дивишся? — тихо і роздратовано кинув йому комсорг. — Чого в тебе трупи по полях валяються?

— Хіба ж за ними доглянеш? Я й то цілий день мотаюсь, як дурний, щоб колосків не крали, а вони розлазяться, як раки з кошика, і дохнуть де попало, — так само тихо й роздратовано відповів Прагер.

Зойка, Катря і Ганна примістилися в одній хаті. Там ще жеврів слабенький вогник життя. Спухла господиня, притискаючи до грудей подібну до маленької старушки дитину, пустила дівчат у "кращу" кімнату, з такою ж земляною долівкою, як і в "гіршій", з голими стінами і облупленою піччю. Тавро страшного занепаду і крайніх злиднів лежало навколо.

— Вибачайте, — сказала вона, відвертаючись, — частувати нема чим — самі з голоду дохнемо, — і вийшла, волочучи опухлі, як колоди, ноги.

Дівчата переглянулись. У їхніх клунках лежав одержаний перед від'їздом з міста приділ: по 600 грамів хліба, трохи цукру і масла.

Поспішаючи, рвучи вузлики, розгорнула Зойка свій клунок, схопила хліб і кинулась до дверей.

— Стривай, стривай, Зойко! — гукнула вслід розсудлива Ганка — Ще ж невідомо, коли харчі прибудуть, — ти роздаси, а сама голодна працюватимеш!

Але Зойка метнула на неї такою блакитною блискавкою, що та затялась на півслові.

— Та не давай їй всього відразу, бо помре! — схвилювалась Катря, про себе даючи собі слово, що віддасть Зойці половину своєї пайки.

Коли Зойка спинилась на порозі хазяйчиної кімнати та сиділа на лавці під вікном, спустивши безсило руки на коліна і втупившись байдужим поглядом в одвірок. На брудному лахмітті, коло неї лежала дитина і тихо скимпіла, конвульсійно стискаючи крихітні, немов курячі лапки, кулачки.

Шматок чорного хліба жінка прийняла від Зойки з по-божною, тихою урочистістю. Не хапаючись, розжувала маленький кусник і, виплюнувши темну кашку на долоню, піднесла її до уст дитині. Малятко, витягнувши рурочкою бліді, безкровні губи, потягнуло рідку кашку в рот і солодко заплямкало. Тоді мати відкусила шматочок сама і почала жувати, повільно ворущачи щелепами. Її горло з трудом пропускало хліб, і було помітно, що ковтати їй боляче. Може їй вже й не хотілося їсти, бо коли Зойка сказала: "Годі, не їжте більше, бо буде недобре", — вона відсунула хліб, але її пухла рука лишилась лежати на ньому, наче відчувати себе власницею цього шматка було їй приємно. Дитина, поївши хлібної жуйки, задрімала.

Залізши на піч, Зойка довго не могла заснути. Страшно було думати, що в селянина, який завжди був годувальником всякої держави, немає власного виробу — хліба! І не тому, що хліб вибив град, не тому, що його пожерла сарана, а тому, що хліб забрала в нього держава. Та сама "робітничо-селянська держава", яка обіцяє народіві рай на землі. Який абсурд! Хіба селяни не народ? А де їхня воля, коли їх силоміць, як худобу, заганяють у колгоспи?

— ... Прийшли, — розповідала Мотря-господиня, — кажуть: давай хліб, де сховала? Я їм: змилюйтеся, товариші, у мене ж діти малі... Не послухали, усе забрали. В склянці гречка була, кашу думала зварити — і ту забрали. От і нема дітей, одна Маруська ще дихає.

Зойка заметалася на печі, не знаходячи собі місця від туги. Чи виправдається ця жадлива несправедливість кінцевою метою — комунізмом? Чи дасть він щастя народів, який не хоче цього щастя, який всіма силами опирається йому? Чому опирається? Не розуміє? Не доріє? А може краще знає, що йому потрібне? Ще казала Мотря: "Поки мали свій клопоть землі, працювали всі, і хліб був. А в тих колгоспах тільки мука одна..."

Так, Зойка сама бачить, що мука.

— Чого ти не спиш, Зойко? — шепоче з лавки Катря. — Аджеж завтра на роботу рано.

4.

Земля пахтить медом і травами. Стрімголов падають з неба сп'янілі від радості життя жайворонки. Навперебивки скрекочуть коники, над травами стоїть невгомоне дзижчання бджіл і мушок.

Комсомольська бригада полівниць відпочиває. Дівчата покидали сапки і, простягнувшись на траві, розкинули натруджені руки, спалені сонцем. Проте, молодість брала своє, і навіть утома не могла примусити мовчати: сміх і жарти вибухала кожної хвилини.

Зойка лежала оддалік у борозні, поклавши голову на купу прив'ялого бурякового бадилля. Очі її, втуплені в небо, були сумні, за ці кілька днів вона схудла і засмалилась. Її весь час гнітила свідомість якоїсь тяжкої провини, начебто вона брала участь в якомусь злочині, Але робота на полі не залишала багато часу на роздуми. Вертаючись додому, дівчата ледве знаходили в собі сили проковтнути вечерю, падали і засинали кам'яним сном. А проте, почуття провини не кидало Зойку і під час роботи, з ним вона вставала, працювала і лягала. Це почуття налило тугою її сині очі, які дивилися на людей яось сумно-допитливо, ніби шукаючи відповіді на яесь питання.

Надїхав бігунцями Сьома Вайн. Легко зіскочив на землю і, кинувши віжки, підійшов до Зойки. Він теж засмалився і

схуд. Комсомольська "юнгштурмівка",* підперезана товстим шкіряним пасом з почепленим збоку наганом, намокла від поту. Він, очевидно, їздив полями, стережучи від "злочинців" соціалістичне майно.

— Здоров, Зойко! — сказав весело і присів у ногах дівчини.

Зойка підвелась і сіла, підібравши ноги під спідницю.

— Добридень, Сьомо, — усміхнулась радісно. — Сідай, я тобі свого вірша прочитаю. Я тобі його присвятила. Як приїдемо — дам до стінної газети. — Зойка понишпорила рукою в згортках спідниці і витягла пожмаканого папірця.

Пахнуть медом лани,
Пахне медом земля.
На пахучій землі вільно колос буя.
Ми зберем урожай,
Буде голоду край,
Ми зберем золотий урожай.
До нових перемог,
До нового життя
Кличуть очі твої,
"Юнгштурмівка" твоя.
В тебе воля міцна,
В тебе очі, як сталь,
Тільки в кутиках уст
Причаїлась печаль.
То печаль за дітей,
Що вмирають в селі,
За того, кого ми
Врятувать не змогли...
Та не треба журби!
Скрізь буяють жита,
Хай же знову твої
Усміхнуться уста!
Ми зберем урожай,
Буде голоду край,
Ми зберем золотий урожай!

*комсомольська уніформована сорочка.

Зойка прочитала вірша, не дивлячись у папірець. Вона відкинулась назад і, спершись на руки, закинувши голову в червоній хустці, усміхнулась до неба. Обличчя Вайна потемніло. Він підвів угору чорні дуги брів і сказав рішуче:

— Вірш добрий, дякую. Але друкувати його в стінгазеті не можна.

— А то ж чому? — здивувалась Зойка.

— Ну, бачиш, ти тут пишеш про голод, але ж голоду фактично нема! А якщо і є якісь там труднощі з хлібом, то ти ж знаєш — чому. Ти ж чула, що говорив товариш Савчук на останніх закритих зборах?

— Я вірю не тому, що говорив Савчук, а своїм власним очам, — перервала Зойка, дивлячись твердо і строго у вічі Вайнові. — Сьомо, ми з тобою були в яслах і бачили тих нещасних дітей: чи ж то діти куркулів? А Мотря, наша господарка, що розповідає? Де її діти? З голоду померли! А у них було зерно, їм би до нового врожаю вистачило. Забрали, все забрали, останню склянку гречки зі столу і ту забрали! Хто забрав? Держава, уряд, Сьомо! Що ж це, що ж це, нарешті!? — її мова ставала чимраз гарячішою, нервовішою, Вайн кілька разів пробував перервати її, але даремно.

— Сьомо, може товариш Сталін не знає, що тут робиться, може це тут невірно зрозуміли його? Але я не можу так, не можу! — майже викрикнула вона в розпачі.

— Замовчи, Зойко, негайно замовчи, тебе можуть почути! — злякано зашепотів Вайн, до болю стискаючи її руку. Він оглянувся на гурт дівчат, але вони були зайняті своїми справами, і ніхто їх не чув. — Ось що я скажу тобі, товаришко Складенко: товариш Сталін знає все, і він знає, що робить. І не нам з тобою судити його дії. А язика прикуси, поки не пізно! Ніякої контрреволюції я тут розводити не дозволю, навіть тобі, чуєш! — додав він лагідніше.

Він підвівся, підтягнув пасок, поправив нагана при боці і відійшов до дівчат.

"Значить, Сталін знає, значить, уряд робить це навмисне — морить голодом, нищить селян. За що?" — і Зойка стиснула тонкими пальцями скроні.

5.

Зойка, відмовившись від вечері, залізла на піч. Катря і Ганка повечеряли при каганці, потім почали стелитися. Ділилися враженнями минулого дня.

— Чи бачила дітей у яслах, Ганко? Ото жах! — бідкалася Катря. — Уяви собі: такі худі-худючі, самі кісточки і шкіра... І не знати, скільки їм років, наче старенькі ліліпути. Така шкода маленьких, що я аж заплакала, на них дивлячись.

— В яслах дітям дають камсу* без хліба, — сказала Ганка. — Вони наїдяться солоного, а тоді без кінця п'ють воду. Нап'ються, животи, як барабани поробляться, лягають спати — і вже не прокидаються. Вчора Марина, ідучи на роботу, завела своїх двох до ясел, а зайшла до них після роботи — вже нема: померли обоє. А вона почула та й каже: "Слава Богу, мучитись перестали!".

— А курей, що ми з міста для дітей привезли, начальство поїло, — додала Катря сердито.

— Яке начальство?

— Та ж Прагер з Вайном.

І враз з печі, як кішка, стрибнула Зойка.

— Брешеш! — схопила Катрю за плечі.

З несподіванки дівчата розгубились. А Зойка, блискаючи очима, трусила Катрю і повторювала в нестямі: — Брешеш! Брешеш! Брешеш!

— Та що з тобою? — нарешті отямилась Катря. — Не брешу я, Василь знає, казав...

— Присягнись! — ледве чутним голосом зажадала Зойка.

— Чесне комсомольське! — урочисто промовила Катря.

Але цього вже було непотрібно. Зойка повірила й без присяги. Очі її згасли, постать знітилась, вона вся якось зів'яла. Потім відійшла в куток, де лежав її клунок з речами, щось витягла з нього і вийшла з хати.

— Що це з нею? — зирнулися дівчата.

— Ой, Ганко, біжімо швидше, щоб вона чого не накоїла! — скрикнула Катря.

*дібна солона риба.

Дівчата вибігли надвір. Надворі було темно і моторошно.

— Зойко! Зойко! — гукнула Катря. Відповіді не було.

— Ходім, ходім, Ганко, до Вайна, скажемо, що з Зойкою не гаразд! — квапила Катря подругу.

Коли добігли до хати, де мешкало начальство, там ще світилось. Вікна були розчинені. Ще з подвір'я дівчата почули голос Зойки і побачили її у вікні. Вона кричала, зриваючись на високих нотах:

— ...Тепер я знаю, що все це облуда, брехня! Я не вірю нікому й нічому! Після того що я побачила тут, я не хочу бути комсомолкою, я не хочу бути учасницею злочину! Чуєте? Не хочу і не буду! Заберіть у мене цю книжку, вона пече мої руки! — і на стіл темним мотилем пурхнув комсомольський квиток.

Зойка кинулась була до дверей, але Вайн заступив їй дорогу.

— Ти збожеволіла!...

Але дівчина з силою відіпхнула його.

— Відступись, куроїде! — з лютим презирством кинула вона, вибігла на ганок і зникла в темряві...

МІЙ ГРІХ

У Писанні сказано: "Нема людини, яка б жила і не грішила." Тому й на сповіді, на запит священника: „чи грішний?" — ніхто не наслідиться сказати: ні!

Ось і в мене тяжить на душі гріх, який і досі, не зважаючи на те, що минуло вже майже два десятки років з часу його поповнення, мучить іноді, коли згадую про долю бідного Грицька. Правда, цей мій гріх належить до числа невірних, але гріх є гріх, і мені раптом захотілося висповідатися в ньому перед моїми читачами.

Ми лежали на тапчанах на веранді, відпочиваючи після ситого сніданку і дихаючи на повні груди свіжими пахощами осіннього лісу, коли появилася збентежена сестра Гільда і розповіла, що серед новоприбулих хворих є якась чи то росіянка, чи українка, яка нічого не розуміє по-німецьки, а тільки кричить і плаче. Без великої охоти покидаю тапчан і йду на допомогу тій хворій.

У великій палаті на ліжку сидить молода жінка і голосно плаче. Коло неї безпорадно тупцюються німецькі медичні сестри. Хтось прикладає до уст жінки кухлик з водою, якого вона з досадою відпихає.

Підходжу ближче і запитую:

— Що трапилось, чого ви плачете?

Жінка повертає до мене припухле від плачу обличчя і, схлипуючи, каже:

— Вони мене знову хочуть захвати до тих, що з відкритим процесом, а в мене вже закритий, я туди не хочу, я знову захворію, — і починає ще дужче плакати.

Підсідаю до неї і обіймаю за плечі.

— Хто вам сказав, що тут з відкритим процесом? Це неправда, в цьому корпусі всі з закритим, і вам нічого не загрожує, запевняю вас!

Плечі жінки здригаються рідше, і поступово вона заспокоюється. А за десять хвилин вона вже, відносно спокійно, розповідає мені свою історію.

Вона — "стахановка" харківського Тракторного заводу, Ольга Кравченко, за ударну роботу і перевиконання плану на 205% дістала орден Трудового Червоного Прапора і жила як у Бога за дверима. У цеху їй допомагали, щоб не знизила рекордової цифри, і хоч норми після її рекорду значно підвищили, якість їх втримувала на відповідному рівні. У гуртожитку, де жила Ольга зі своїми співробітницями-стахановками, було гарно, чисто, дівчата мали радіо, одержували „ударні приділи“. Словом, скаржитися не доводилося.

Але — вибухнула війна. Ольгу, як комсомолку, примусили піти в підпілля, коли Харків здали німцям. Недосвідчена, вона попалася на перших же кроках. На щастя, ніяких доказів її безпосередньої участі в саботажі німці не знайшли і вислали на роботу до Німеччини, де вона тяжко працювала у бауера на холоді, під дощем, напівголодна. Там і підхопила туберкульозу.

Скінчилася війна. Разом із багатьма насильно вивезеними Ольга вирішила їхати додому. Але на одній із станцій її висадив з поїзду советський офіцер, бо в неї бухнула з горла кров. Отак і почалися Ольжині поневіряння по німецьких шпиталях і санаторіях, де їй врешті вирізали дев'ять ребер, врятувавши тим від неминучої смерті. Але,

вирізуючи ребра, пошкодили якийсь нерв, і Ольга зробилася гістеричкою.

Проклинаючи долю і німців, що довели її до туберкульози, Ольга опинилася в одному зі мною санаторії, де я проходила перевірку легенів, на яких причепливе око лікаря УНРРА помітило якісь старі плями.

Мушу признатися, що я не відчула симпатії до цієї, типowo советської, в найгіршому значенні слова, дівчини. Тула, розпропагована комуністами, вона ненавиділа всіх і все і безперервно вихваляла Советський Союз. Видно їй була знайома лише одна сторона медалі, її батьків, які нічого не мали, не зачепили ні розкуркулення, ні заслання, ні голод 1933 року.

Переконаючи себе, що її не можна винуватити, а треба пожаліти, як хвору і самотню, я все ж таки відчувала до неї якусь інстинктову відразу. Була це досить дебела дівчина з вилицюватим обличчям, зі світлими, невиразистими, маленькими очима. Круглі, опущені плечі, позбавлені з одного боку опори ребер, запливли товщем, і вся вона була подібна до якоїсь негарної, сердитої тварини.

Наладнавши с'як-так її взаємини з сестрами, я не без чуття полегкості залишила Ольгу і повернулась до своєї палати, до своєї симпатичної компанії, завдяки якій п'ятитижневе лікування і екзаменація в цій санаторії перетворилися для мене у веселий, курортний відпочинок.

Це був прекрасний німецький туберкульозний санаторій. П'ять нових, обладнаних за останнім словом медичної науки корпусів стояли на високому березі Ельби, затишно виглядаючи з-поміж дерев густого, мішаного лісу-парку. Фундатор цього закладу, місцевий багатій, на власній землі, власними коштами побудував цей санаторій в пам'ять своїх чотирьох дітей, які передчасно згинули від туберкульози. Кожний корпус він назвав ім'ям своєї дитини: Сузанне Гавз, Текля Гавз, Ганс Гавз і Курт Гавз. Великий портрет добродія, зроблений з кольорового скла, на зразок вітражу,

прикрашував велику їдальню, де збиралися хворі на обіди, сніданки і вечері. Все це робилося, звичайно, для німців, і щирому німецькому патріотові і в голову не впадало, що з його благ скористаються нещасні ДП, для яких довелося виділити один поверх Сузанне Гавзу. Ну, а ми, українська група, широко користалися з цієї нагоди: їли за двох кожний, надолужуючи втрачені в таборах фунти, відпочивали, а решту часу витрачали на прогулянки в осінньому лісі, де збирали гриби. І навіть переїздили пороном Ельбу, щоб побродити низьким протилежним берегом, вкритим ще зовсім зеленою травичкою. Над Ельбою стояла тиха, прозора осінь.

Нас було п'ятеро: троє чоловіків і дві жінки. Усі були веселі і раді посміятися, і тому сміх на нашому поверсі не вгавав аж до 11-ої години ночі, коли сестра розгонила нас по палатах.

У цю компанію я спробувала була ввести мою нову знайому, але з цього нічого не вийшло: з перших же слів вона виявила свої просоветські симпатії тим, що образилася за якийсь антисоветський анекдот. Потім назвала нас капіталістичними запроданцями, яких треба винищити. Словом, відразу відштовхнула від себе моїх приятелів. Хлопці обурилися, мила, маленька жіночка Мирося заявила категорично, що вона, українська націоналістка, не хоче мати нічого спільного з советськими симпатиками. Отже, я лишалася єдиною, хто зберіг добрі взаємини з цією нещасною, загубленою в чужому світі, істотою, хоча тоді не уявляла собі, яку дивну ролью призначила мені доля зіграти в житті Ольги.

У цей час я листувалася з одним знайомим, якому пощастило раніше виїхати до Англії. Якось в одну з, на щастя, не частих, сумних хвилин я поскаржилася йому в листі, що мій від'їзд з Німеччини безнадійно відкладається, а, можливо, і не відбудеться зовсім. Цей мій лист навів йому думку написати нарис про бідну, хвору на туберкульозу дівчину Олю, що, як птах з підбитим крилом, сумно спостерігає відліт своїх друзів у вирій, не будши всилі і собі піднятися і летіти. Паризька українська газета нарис видрукувала. І ось,

в редакцію прийшов лист, також з Англії, в якому якийсь електротехнік писав: „Я прочитав надруковану у вашому часописі новелю про дівчину Олю і дуже хотів би з нею познайомитись. Я добре заробляю і хочу їй допомогти. Будь ласка, дайте мені її адресу”.

Редакція вислала цього листа до автора новелі, а він перепровадив його до мене з поясненням: „Я написав цю новелю під враженням вашого листа. Отже, робіть, як знаєте. Сконтактуйтеся з цим добрим чоловіком, хай він вам допоможе”.

Признаюся чесно, я на хвилину завагалася: хоч я й не була самотня, ані бідніша за інших, дістати „пачку” з Англії здалося дуже привабливим: за роки таборового існування наша одежа зносилася і єдина пара панчіх, що була на мені, загрожувала цілковитим розпадом. Але відразу стало соромно, згадалася насправді самотня, хвора дівчина без дев'яти ребер, яка, до речі, і на ім'я була Ольга, як героїня новелі. Тож, вступивши у палату до Ольги, я сказала:

— Ось я дістала листа з Англії. Якийсь хлопець пропонує допомогу. Я його пропозиції використовувати не збираюсь, а ви, якщо хочете, напишіть, хай пришле пачку.

Ольга жадібно схопила листа. І так вигадана героїня новелі втілилася в реальну постать!

Що писала Ольга своєму добродієві, не знаю. Мені вона своїх листів не показувала. Але посилки з Англії почали приходити систематично, і за короткий час він одяг її з голови до ніг.

Тоді я вже знову була „вдома” (маю на увазі наш табір, який, за відсутністю справжнього дому, правив нам за нього). Мене знову відкинено від еміграції на три місяці.

І ось одного дня завітала до нас Ольга, гарно вдягнена, весела і, сунувши мені пару англійських панчіх з чергової пачки, попросила, щоб я познайомила її з нашим священником, який мав би видати їй довідку, що він звінчає її, коли її наречений приїде на відпустку з Англії.

Від здивовання я рота розтулила.

— Алеж..

— У нас свого попа нема, бо табір малий, а ваш може дати, нічого йому не станеться! — зневажливо заявила Ольга.

— А він, цей пан з Англії, справді хоче одружитися з вами? — запитала я, мимоволі пригадавши вічні Ольжині гістерики, її сварки з німецькою обслугою в шпиталі, її страшний характер - наслідок пошкодженого нерва. І мені стало страшно за добру людину, і я відчула, що частинна відповідальність за його долю лягає і на мене.

Але хто ж міг думати, що в них зайде так далеко! Я гадала, що він пришле їй пару „пачок“, і на цьому скінчиться.

— А ви писали йому, що ви хворі і що вас до Англії не пустять? — поставила я питання руба.

— Авжеж, але він пише, що в такому разі приїде і залишиться зо мною в Німеччині.

„Ну, що ж, очевидно, людина шукає нагоди принести себе в жертву“, — подумала я, і ми пішли до о. Данила.

Дальшу історію цього незвичайного шлюбу мені розповів уже в Америці наш приятель, що жив у тому ж таборі, де Ольга.

Виявилось, що наречений Ольги — баптист, дуже порядна людина, ще молодий і досить пристійний. Взявши шлюб, молода пара дістала в таборі окрему кімнату і зажила по-сімейному. Але з перших же днів Ольга створила для чоловіка пекло на землі! Доходило то того, що на голову нещасного летіло все, що потрапляло Ользі під руку. Щастя ще, що діпістський реманент був досить убогий і, крім баняка для таборової супи та двох-трьох тарілок, у хаті не було нічого. Але погодьтеся, що дістати від „любої“ дружини баняком межі очі не належить до великої приємности!

Бідного Грицька (Грицьком звали Ольжиного чоловіка, а епітет „бідний“ додали співчутливі таборяни) дуже жаліли і шанували в таборі за його побожність і лагідну вдачу. Йому

призначили харчовий приділ і невелику платню, як електротехнікові.

На всі вислови співчуття з приводу його сімейної драми він тільки пробачливо усміхався і тихо відповідав: „На все воля Божа”. Добре, що він не шукав винуватця на землі!

Але мені й досі не дає спокою думка: навіщо я звела його з цією нещасною, неможливою жінкою?

КРАПЛИНКА БЕЗБАРВНОЇ РІДИНИ

1.

Хвилин із двадцять стояв Вадим перед вітриною ювеліра, не зважуючись увійти всередину. Власне кажучи, навряд чи можна було назвати ювелірною крамницю, перед якою стояв Вадим. Це була невеличка щілина, де в первозданому хаосі були навалені старі годинники, радіоапарати, телевізори, різного роду біжутерія і навіть лежала обличчям донизу обдерта статуя Венери Мілоської.

Але Вадимова увага була скупчена на одній речі, яка виглядала з-під п'єдесталу примітивної гіпсової копії Статуї Свободи. Це був жіночий срібний нашійник оздоблений черню, на зразок кавказьких срібних виробів, що були добре відомі Миколі, який кілька років прожив на Кавказі. Проте, доморобні вироби кавказців були значно простішими, а цей нашійник вражав вишуканістю своєї форми і малюнку.

„Це буде чудовий подарунок Надійці! Тільки 6 грошей вистачило, а то як заправить крамар несусвітню ціну... Алеж і річ гарна! Може й варта великих грошей. А Надійчині уродини мушу відзначити гарним подарунком”. — І Вадим рішуче переступив поріг крамниці.

— Скажіть, скільки коштує цей нашійник, що лежить у вітрині? — запитав Вадим по-англійськи у товстого власника

крамниці, що, сидячи за столиком з люпою в руці, розглядав механізм ручного годинника.

Власник крамниці підніс голову, поклав люпу на столик і поглянув на Вадима з усміхом.

— Пан може говорити до мене по-руському, я теж русский человек, — з жидівським акцентом заявив „земляк”.

Вадим хотів був сказати, що він не „русский”, але роздумав, побоюючись, що його заперечення вплине на „бізнес” негативно, і повторив, уже по-російськи своє питання.

Чоловік підхопився з-за столика, при чому став не багатомисним, як був у сидячій позиції, і підбіг до вітрини.

— Про який нашійник пан муві? — запитав „земляк”, бо Вадим забув, як по-російськи зветься нашійник.

— Он, бачите, під тою копією „Свободи”, — показав пальцем Вадим, і за хвилину нашійник опинився у нього в руках.

Це насправді був витвір мистецтва! Тонка срібна платівка у вигляді мереживного коміра була оздоблена надзвичайно краси чорним, блискучим візерунком. Вадим уявив собі, як гарно виглядатиме ця прикраса на Надійчиній шії.

Проте він нічим не виявив свого захоплення. Досить недбалю побрутив нашійник у руках, протер його рукавом плаща і почав розглядати проти світла блискітки на срібній поверхні.

— Скільки? — коротко запитав він.

— О, тільки для вас, восьмідсять п'ять доларів.

— А півсотки не досить? — почав торгуватись Вадим.

— Ой, і що ви говорите! Такий ажерельє!

Вадим простяг йому нашійник.

— Ну, хай уже буде сімдесять п'ять!

— П'ятдесят п'ять! — настоював Вадим.

— Ай, які ви скупі! — скрушно похитав головою власник крамниці, — Ну, хай вже буде шістдесят!

Вадим вирішив далі не торгуватися, бо річ, на його думку, коштувала значно дорожче. Розплатившись і поклавши покупку у бічну кишеню плаща, він, весело

нависитуючи, поспішив додому, уявляючи собі, як зрадіє Надійка подарункові, як вона, за своєю милою звичкою, здивовано-радісно розширить свої чисті карі очі, закине йому руки за шию і притулиться темним волоссям до його грудей.

2.

Чи тому, що зібралися щирі друзі, чи просто настроїв такий створився, вечір Надійчиних уродин почався весело й невимушено.

Була ще одна причина для того, щоб влаштувати свято, про яку Вадим до часу замовчував: картину, яку він малював на виставку, закінчено, і він був з неї задоволений. Сьогодні він збирався показати її друзям.

Не будши доброю господинею, Надійка, також малярка, поборолла свою нехоть до праці в „кухонному департаменті” і, відірвавшись від мольберта, приготувала смачну вечерю. Про напої подбав Вадим, та й друзі прийшли не впорожні. І стіл, прикрашений букетами хризантем, пишався багатством, а щирі припросини господарів збуджували апетит гостей.

Піднісни першу чарку за здоров'я новонародженої, Микола виголосив тост за її успіхи в мистецтві і, додавши кілька гумористичних побажань, вихилив свою чарку до дна. Знявся веселий гомін, сміх, вигуки. Хтось заспівав „Многая літа”.

Вадим постукав виделкою по тарілці, і, коли гості затихли, вийняв з кишені піджака свій подарунок і поцілував дружину в уста, застібуючи на її шиї замочок нашийника.

-- Ах, яка краса! -- скрикнула Надійчина подруга Тіна, всім тілом подавшись наперед, щоб краще розглянути Вадимів подарунок.

-- Де ти дістав таку розкіш, Вадиме?

Надійка кинулася була до дзеркала, але раптом зблідла і скинула обидві руки до шиї. Її очі сполохано закліпали довгими віями і, горячково мацаючи шию, вона намагалася розстрібнути замочок нашийника.

-- Надійко, що тобі? -- злякався Вадим, схоплюючи дружину за плечі.

— Душить... ой, душить!... — прохрипіла Надійка, але в цю мить її пальці впоралися з замочком, і нашійник з мелодійним дзвоном упав на порожню тарілку.

— Що ж це таке! Ти, мабуть, стомилася, набігалася та ще й не їла нічого, ось і реакція! — говорив схвильований Вадим, горнучи до себе дружину. — З'їж щонебудь, і все минеться!

Але рум'янець уже повернувся на обличчя Надійці, і вона, подякувавши чоловікові за подарунок, знову зайнялася гістьми. Нашійник пішов по руках, викликаючи захоплення товариства, яке складалося переважно з мистців. Усі вважали, що Вадимові пощастило за безцінь купити справжній мистецький витвір.

Тіна, взявши у Надійки нашійник, підбігла до дзеркала і притулила до грудей, милуючись його красою, яка на тлі її сірої шовкової сукні виступила в усьому блиску.

— Ти ж дивись, як він пасує до моєї сукні! Даю за нього вісімдесят доларів, Надійко! — напівжартома гукнула вона.

— Хіба ж дарунки продають? — весело відповіла Надійка. — Та ще й подарунки коханого?

По вечері, під звуки „Заповіту“, що його заграла на фортепіяні Надійка, Вадим зняв урочисто простирадло з картини, яка стояла на мольберті посередині майстерні. Перед глядачами на всю свою широчінь розлився Дніпро з Анріївським собором на першому пляні, з весняними задніпровськими луками вдалині. А на паперті собору, на тлі його білосніжних стін з ледве примітною усмішкою на устах постать дівчини, дуже подібної до Надійки, з гілочкою розквітлої верби в руці. Весняним вітром, запахом води і молодої трави повіяло на присутніх з цього полотна.

— Ну й ну! — першим заговорив Микола, обходячи навколо мольберт, наче сподіваючись побачити ззаду ще якийсь чудо.

— Здорово, братіку, скажу я тобі!

— Ні, ви лише погляньте на цю дівчину! Як вона увійшла в цей краєвид, злилася з ним! — вигукнула глибоко зворушена Тіна, не відриваючи очей від картини.

— Як же це так, наша модерністка і захоплюється та-

кими реалістичними картинами? — пожартував хтось з гостей.

— А я вважаю, що це не реалізм, це радше експресіоністичний твір... — задумливо зауважив Микола.

Вив'язалася гаряча дискусія. У кожного була своя думка, і кожний з властивою молодості самопевністю вважав її за єдиноправильну. І лише в одному погодилися всі: мистець дуже талановитий, а твір його прекрасний.

3.

— Надійко, ти скоро? Годі вже тобі чепуритися, гарна й так!

Надійка розчісувала перед дзеркалом волосся. Вадим підійшов ззаду і замилювався юним личком дружини, що його відбивала блискуча поверхня дзеркала. Надійка усміхнулася йому, злїгка торкаючи уста губною помадою.

— Ти ж обов'язково одягни нашійника, він дуже добре пасуватиме до цієї суконки. Я зачекаю тебе на вулиці, виходь швидше, — з цими словами Вадим залишив кімнату.

„Ну, чого вона там вовтузиться? — вже з легкою досадою думав Вадим, нетерпляче міряючи хідник широкими кроками. — Аджеж була цілком готова, так ні, треба ще півгодини покрутитись перед дзеркалом!“

Він ще й ще раз пройшовся до рогу і назад, але знайомих Надійчиних кроків не було чути.

Із заходу напливала чорна, зловісна хмара, віщуючи громовицю. Люди поспішали по тротуарах, бруком безперервною лавою сунули авта. Теплий день ранньої ньюйоркської осені доходив кінця. Сонце, зупинившись на краю хмари, сліпучо відбилося у вітровому склі якогось авта і зникло. Війнуло холодним вітерцем.

Вадимові увірвався терпець. Він підійшов до ганку і глянув на вікна третього поверху, де було його мешкання. Вікна були закриті і гукати було безнадійно, бо гамір міста заглушив би його голос.

Тривога почала закрадатися в серце Вадима, але розум

говорив, що в закритому мешканні нічого не могло трапитись, коли він, як вартовий, охороняє його ззовні. Ніхто не міг зайти туди непоміченим, але чомусь йому стало моторошно, і він, перестрибуючи через дві сходинки, кинувся нагору.

Двері були зачинені. Уже не опираючись тривозі, Вадим гарячково намацав у кишені ключа і, не потрапляючи відразу до вічка, мусів зупинитися, щоб витерти піт, який раптом виступив на чолі.

Нарешті клацнув замок і Вадим вскочив до кімнати.

Надія лежала на підлозі горілиць, розкинувши оголені руки, які різко біліли на тлі темного килима. Лямпочка перед туалетним столиком, відбиваючись в дзеркалі, яскраво освітлювала її мармурово біле обличчя з розтуленими устами, якими вона наче намагалася схопити повітря. Усе було дивно непорушне в цьому обличчі. І Вадим зрозумів, що вона... мертва.

4.

Коли перша хвиля дикого, непереможного жаху відкотилася, коли поліція забрала трупа, Вадим, опритомнівши, побачив себе, що сидить він на підлозі, поруч з місцем, на якому ще не затерся о б р и с Надійчиного тіла, окреслений прим'ятим ворсом килима.

Тепер на зміну жаху прийшов розпач. Прояснила свідомість безжально ствердила: „Нема Надійки, Надійка вмерла!“ Але чому, чому? Доктор промурмотів щось невиразне про раптовий спазм у горлі, про тромб у серці... Вадим не розумів, не чув нічого, одне тільки слово билося в скронях, викликаючи нестерпний біль у голові „Дед“, — сказав полісмен підвівшись з колін і закладаючи в покривець уже непотрібну кисневу маску.

— Чому, чому?! — волав Вадим, залишившись один у своєму спустілому мешканні.

Він важко підвівся, спершись на килим обома руками, ступив два кроки, не знаючи, що робити, і раптом відчув під ногою срібний нашійник, який спав, мабуть, з Надійчиної

шиї, коли її клали на ноші. Відрухово підніс до обличчя цю прикрасу, яка, здавалося, ще зберігала в собі тепло його улюбленої дружини.

Притис нашійника до уст і застогнав від болю, завив із стисненими устами.

Але Надійка була мертва. Ніхто і ніщо не могло змінити того, що сталося. Життя байдуже йшло своїм шляхом, не рахуючись ні з горем, ні з радощами окремих людей.

Друзі не знали, що робити з Вадимом. Він гинув, без сумніву гинув у них на очах, і нічого не можна було вдіяти. Горе нищило його, і час, здавалося, був безсилий принести йому полегшу. Задушливим клубком підкочувалася до горла туга, безнадійна, чорна туга за втраченим щастям. Іноді Вадимові починало здаватися, що він божеволіє, і тоді він починав пити, і пив аж доки не падав з ніг і не засинав тяжким п'яним сном. Алькоголь давав йому змогу забутись на кілька годин, але, прокинувшись, він знову відчував, що жити не під силу, що треба щось негайно робити, кудись бігти. Нестерпна тривога кидала від стіни до стіни, врешті виганяла на вулицю і незмінно заводила до брудного, темного бару, де можна було забитися у куток і пити отруту.

Тоді, заточуючись, хапаючись за стіни, він вертався додому і, не роздягаючись, падав на ліжку і засинав.

Так знаходила Вадима Тіна, яка прибігала до нього вранці, відчиняла Надійчиними ключами двері, і намагаючись не шуміти, готувала щось поїсти для приятеля.

Проспавшись, Вадим підводився, бурмотів щось і просив у Тіни горілки, щоб прохмелитись. Тіна наливала йому чарку, дивилася з глибоким жалем, як він жадібно ковтає рідину, як судорожно рухається борлак на його схудлій ший, як трусяться в нього руки.

Спробувала була Тіна не давати горілки. Але виходило на гірше: Вадим рвався з хати, а випускати його вона боялася, щоб у стані розпачу не покінчив із собою, не потрапив під авто. Наливала чарку, докоряючи собі за слабкість. Намагалася розважити його розмовою. Проте, Вадим розмови не підтримував, на питання відповідав

коротко і, вихопивши у неї пляшку, наливав чарку, другу, третю... Тоді, якщо мав ще сили підвестися зі стільця, хапав капелюха і простував до дверей, збираючись іти допивати до бари.

5.

Так минали дні, тижні, місяці...

Іноколи на допомогу Тіні приходив Микола. Проводив з другом годину-дві і відходив, а весь тягар турбот за Вадима лягав на плечі Тіни.

Проте, вона не нарікала. Давнє кохання, придушене одруженням Вадима з Надією, часом спалахувало яскраво й радісно і, укладаючи п'яного Вадима в ліжку, вона, як колись, ніжно цілувала його чоло, скроні і очі, користаючись з його непритомного стану.

Аджеж колись він любив її, Тіну, звав своєю надхненницею, запевняв, що йому, ніколи так легко не працюється, як в її присутності. Чи не її портрет, найкраще, що створив він у час їхнього кохання, висів тепер у темній кімнатці її мешкання, де вона тримає старі скульптури. Тіна забрала собі той портрет, коли у Вадимову майстерню веселою господинею ввійшла Надійка.

Заховавши в серці біль і образу, Тіна залишилася Вадимовим другом, з часом оцінивши й полюбивши Надійку за її щирю, безпосередню вдачу, за її постійну готовість прийти з допомогою кожному, хто її потребує. І ніколи ні словом, ні поглядом не нагадала Тіна Вадимові їхніх колишніх взаємин. Смерть Надійки була і для неї тяжким ударом.

Але тепер, коли Надійки не стало, а життя Вадима обернулось для нього суцільною мукою, Тіна відчула, що колишне кохання, як квітка після бурі, випростує прибиті пелюстки. Значить, воно не вмерло? Значить, ці шість років відречення не вбили його, лише прим'яли, приборкали? Розуміла що це повернулося кохання і раділа йому, і боялася його, і чогось сподівалась. Але, рішуча і горда, вона знала,

що ніколи не признається Вадимові перша, яких би мук їй це не коштувало.

6.

Якось вранці Тіна застала Вадима на ногах. З чаркою в руці міряючи кімнату з кутка в куток нерівними кроками, він зустрів її гарячим, хворобливим поглядом і, зупинившись перед нею, сказав:

— Я бачив її сьогодні вночі, вона сказала, що її задушено!
— І пішов від Тіни в далекий куток кімнати.

Тіна не відразу зрозуміла, про кого він говорить. Їй здавалося, що він збожеволів. Потім майнула думка, що в нього починається біла гарячка. І нарешті зрозуміла, що мова йде про Надійку. Очевидно, Вадим бачив її уві сні.

— Що за фантазія! Лікарі ствердили, що це був раптовий спазм.

— Але ти ж пам'ятаєш як вона скрикнула тоді? — підходячи якимось боком до Тіни, запитав Вадим, — Пам'ятаєш, коли я надів їй на шийку свій подарунок, вона сказала: „Ой душить!“ — і почала його зривати? Пам'ятаєш? Це він, він, проклятий нашійник Надійку задушив! — Його голос піднісся до крику і урвався на високій ноті. Рухом невимовного відчаю він схопився за голову. Порожня чарка впала на килим.

Тіна взяла зі стола склянку, налила в неї води і накапала валеріанки.

— Випий, це вже переходить усі межі нормального. Візьми себе в руки, ти ж мужчина!

Він мовчки скорився. Заспокоївшись, почав знову:

— Я знаю, що мені не повірять, але я певний, що це було так! Вона сказала сьогодні вночі: „ой, душить!“ — і почала рвати на собі нашійник.

— Нерви, — намагаючись бути спокійною, тихо сказала Тіна: — Покажи мені той злощасний нашійник.

Вадим мовчки вийшов у сусідню кімнату і за хвилину повернувся з нашійником в руках. Чудова краса сяяла холодним срібним блиском. Тіну пройняло почуття жаху, і їй

здалося, наче лезо гострого ножа хтось приклав до її шиї. Вона здригнулася.

— Ну, ось бачиш, який він широкий. У мене шия грубша, як була у Надії, а він і на мене не вузький. — спокійно сказала вона.

— А ти надінь, застебни... — чомусь пошепки сказав Вадим, і в очах у нього блиснула хижі вогники. — Дай я застебну...

Тіна вагалася одну секунду.

— Навіщо? Воно й так видно.

— Застебни, застебни! — наполягав Вадим, і Тіна, глянувши на нього, ще раз подумала, що він божеволіє. Вона закинула руки за шию, але не поспішала замкнути замочок нашійника. Можливо, що це був виплід її уяви, але раптом вона відчула, що їй трудно дихати. Рухнула шиєю, і нашійник вільно посунувся, проте почуття задухи залишилося і вона мусіла розтулити уста, щоб схопити повітря.

Боючися ще більше поденервувати Вадима, вона поспішила скинути нашійник і сказала:

— Ну, ось, бачиш, нічого не сталося, все це лише нерви!

Однак, від неї не сховався недовірливий погляд Вадима, яким він наче намагався щось вичитати на її обличчі.

7.

Переїнявшись химерною думкою, Вадим покинув пити. Останній раз він пив у той вечір, коли поділився своєю підозрою з Тіною.

Сумний, але абсолютно тверезий, наступного ранку він з'явився на порозі крамнички „земляка”.

— Чи не могли б ви мені сказати, хто був власником купленого мною у вас нашійника перед тим, як він олинився у вас? — запитав він „земляка”, який привітно усміхнувся йому назустріч.

— Чому ні? Я маю таку книгу, куди записую свої покупки. Ось гляньте!

Він засунув руку під стіл і витяг подовгасту припорошену книгу. Він здмухнув з неї порох і хотів був її розгорнути, але, глянувши на нашійник, який Вадим поклав на стіл, передумав.

— Ця річ була у мене в заставі. Приніс її Біл Чанінг, коли у нього нагло померла молода жінка і він не мав грошей, щоб її поховати. Бідолашний Біл не зніс свого горя і спився. Часом він заходить до мене, і я дам йому кводра на каву. Не знаю, може він і наркотики вживає...

— З чого померла жінка? — скрикнув Вадим.

— А я знаю? Здається, на серце. А ви що? Незадоволені покупкою? Вашій дружині не сподобалася?

— Біл Чанінг... Біл Чанінг... Де я міг би з ним побачитись? — тремтячим голосом запитав Вадим.

— Я ж вам кажу, що він часом заходить до мене. Але то пропащий чоловік, справжній бом. Навіщо він вам потрібний? Це ваш знайомий? То шукайте його отут на розі Чотирнадцятої вулиці, десь там він мусить бути. Або в нічлігу для бездомних на Третій вулиці.

Вадим уже не слухав. Він мовчки схопив зі столу нашійника і прожогом вискочив з крамниці.

8.

Відшукати Біла Чанінга було не так легко, як казав „земляк”. Вадим довго блукав поміж підозрілими постатями, яких завжди можна бачити в цьому районі, обійшов Томпкінс парк, приглядаючись до кожного зустрічного і навіть розбудив якогось волоцюгу, що розтягнувся на лаві, насунувши на обличчя брудного капелюха. Волоцюга вилаявся і знову захропів, перевернувшись на живіт.

Це було перше ближче знайомство Вадима з тим, що зветься суспільним дном. Досі він лише здалеку спостерігав ці людські покидьки, які цілими днями товчуться на брудних вулицях „давнтавну”, щось їдять поміж баняків із смердючим сміттям, тут же, просто з пляшки смокчуть

дешеве вино і, збиті з ніг алькоголем, засинають на хідниках, розкинувшись у непристойній позі.

Траплялось Вадимові бачити і жінок, отруєних алькоголем і наркотиками, із спухлими, грубо підмальшованими обличчями. Вони купчилися коло входів до дешевих готелів, де проводили ночі з випадковими клієнтами. Були тут ще й патлаті, бородаті „гіппі“, що жили цілими колоніями у підвалах старих будинків і плодили дітей, яким призначено було виростати, як бур'янам, на вулицях гамірних міст.

9.

На Біла Чанінґа Вадим наскочив випадково, коли, зневірившись в успіхові своєї місії, похнюплений і втомлений блуканням, брів Третьою авеню.

Коло бару два „боми“, сидючи на сходах, ділили між собою куплену, очевидно, за спільні гроші пінту віскі, по черзі ковтаючи її з горлечка пляшки.

Вадим зупинився, закурюючи сигарету, і почув, як один з бомів назвав другого Білом.

Це був старий уже чоловік, з оброслим сивою щетиною обличчям, очі якого, напляті п'яною каламуттю, дивилися на світ безтямним поглядом. Розхристана на волосатих грудях сорочка, пожмакана та брудна, і подерті штани, крізь які тьмаво виблискувало голе тіло, доповнювали цей жалюгідний образ колишньої людини.

Але той, кого названо Білом, відтягнув на себе увагу Вадима. Це був молодий ще чоловік, можливо Вадимів одноліток, з вродливим, але неприродно блідим і трагічним обличчям. Він узяв з рук старого пляшку, розпачливим рухом підніс її до уст, беззвучно ковтнув і з огидою скривився.

Тоді старий сказав, ледве ворушачи п'яним язиком:

— Дрінк, Біл, дрінк, ітс мейкс ю філ беттер.

Вадим, уже не вагаючись, підійшов до приятелів.

— Ви Біл Чанінґ? — запитав він молодшого. Той поставив пляшку поруч себе на сходи і підвів очі, в яких застигла така

безнадійна туга, що у Вадима болючо стиснулося серце.

— Так, був колись мистець Біл Чанінг, але нема вже ні мистця, ні Біла, — забурмотів, спустивши кучеряву голову.

— Послухайте, містер Чанінг, мені треба поговорити з вами, — м'яко беручи його під лікоть, сказав Вадим.

— Нікому нема діла до мене, що хочу те й роблю, і дайте мені святий спокій! — закричав Біл, рухом плеча відкидаючи Вадимову руку. Його обличчя викривилося гримасою болю. — Я нікого не чіпаю, ідіть собі геть! — І сльози, великі і прозорі, одна за одною побігли по смертельно блідих щоках, ховаючись в кутиках уст. Він схлипнув, гикнув і замовк, поклавши голову на свої гострі, худі коліна.

Тим часом старий волоцюга допив рештки віскі і, знесипений, заснув, спершися на стіну і витягнувши ноги в старих, стоптаних шкарбанах.

Вадим нахилився над Білом і потрусив його злегка за плече.

— Містер Біл, мені треба поговорити з вами. Я вам не ворог, а... я такий же нещасний, як і ви! — розпачливим стогоном вирвалося в нього.

Біл підвів голову, і Вадим побачив його очі, які дивилися на нього знизу вгору. Вони була цілком тверезі, ці світлі, великі очі.

— Кажіть, я слухаю — тихо сказав Біл.

— Але краще нам піти десь, тут незручно. — Вадим розглянувся навкруги.

10.

Маленька кафетерія на розі, куди Вадим привів Біла, була майже порожня.

Вадим замовив сендвічі та каву на двох і влаштував свого гостя біля дальнього столика, в глибині кімнати.

— Випийте чорної кави, це для вас добре, — сказав Вадим, підсуваючи Білові горнятко.

— Мені вже нічого не добре, — відповів той, проте взяв горнятко і зробив маленький ковток. Його брудні пальці бу-

ли тонкі і форма їх зраджувала, що їх власник ніколи не працював фізично.

— Хто ви? — запитав Вадим.

— Як то хто? Хіба не бачите? Бом, алкоголік, покидьок суспільства, — з іронічною усмішкою відповів Біл.

— Але ким були ви до того, як горе привело вас на цю згубну дорогу? — настоював Вадим.

— А яке вам до того діло? — запитав Біл, підвівши голову і зухвало дивлячись у вічі Вадимові.

Але це не збентежило Вадима. Він зумів прочитати за цією бравадою глибокий, непогамований біль.

— Послухайте, брате мій, — сказав він, простягаючи руку через стіл і легко торкнувши його пальці, — я знаю, у вас велике горе. У мене таке саме горе. І я втратив дружину, молоду і кохану. Вона померла нагло, і світ мені став огидний. Але я мушу знати, чому вона померла. Вона була цілком здорова. Я мушу знайти причину її смерті, бо без цього не можу жити, Глянь на цю річ, чи вона знайома тобі? — Тут Вадим вийняв з кишені нашійника і поклав перед Білом.

Обличчя Біла пересмикнулося. Він простяг руку і підніс нашійник до очей. Уста його щось шепотіли. Він розглядав, гладив його рукою, пестячи мов живу, дорогу істоту.

— Це її нашійник, я заставив його, щоб вона лежала, як принцеса, у позолоченій труні, уся в мереживі і квітах... — Голос Біла зірвався і, впавши на стіл головою, він тяжко заривав, здригаючись плечима і обливаючи слізьми несвіжу скатертину.

— Ну, тихо, — сказав Вадим, — на нас люди дивляться.

Як дитині, він своєю хусткою витер очі Білові і, стримуючи хвилювання, попросив: — Розкажи, як померла твоя дружина.

— Тут і розказувати нічого, усе трапилось так приголомшуючо нагло. Ми збиралися до кіна. Вона, моя Ізабель одягалася, а я пішов у студію, бо забув свою краватку. А коли повернувся, вона лежала долі і була мертва. Ось і все. — Він нервово допив каву зі свого горнятка.

— І... і на ній був цей нашійник?! — ледве ворушачи зблідлими устами, прошепотів Вадим.

— Так, вона вперше наділа його, все берегла, а тут їй захотілося причепуритися. Коли вона померла, я хотів залишити його собі на спогад, але грошей не вистачило на похорон.

— А звідки у твоєї дружини взявся цей нашійник? — запитав Вадим.

— Її брат Джан привіз їй в подарунок з Англії. Казав, що купив припадково, що це дуже рідкісна річ.

— А чи не знаєш ти, де брат купив його, в якій крамниці?

— Знаю що в Лондоні, але де саме, поняття не маю. Та наіщо це тобі? — нарешті поцікавився Біл.

— Розумієш, я підозрюю, що і мою, і твою дружину убив оцей самий нашійник! — майже урочисто сказав Вадим.

— Ну-у... — Біл глянув якось непевно на свого співбесідника. — Моя Ізабель померла на серце, так сказав доктор.

— Брешуть усі доктори! — переконано заявив Вадим. — Про мою теж казали, що померла від раптового спазму в горлі, а я знаю, що це він убив їх обох, він — убивця, — знизивши голос аж до шепоту, сказав Вадим, покриваючи долонею нашійник. — Слухай, Біл, — довірочно нахилившись до співрозмовця, продовжував він, — хочеш будемо разом дошукуватись правди? Ти кажеш, що цю річ подарував твоїй дружині брат, що він купив її у Лондоні. Ідьмо разом до Лондону!

— Навіщо!? — здивувався Біл.

— Шукати потвердження! Аджеж не можна жити, не знаючи напевно! — скрикнув Вадим.

— І що це тобі дасть? — байдуже запитав Біл. — Припустімо, що ти дізнаєшся, що ця штука має в собі таємничу силу вбивати жінок. Це тебе заспокоїть? Чи вернуться до нас твоя і моя жінки? Не вернуться, ну, а решта байдуже. Дай піпше мені якогось доляра на віскі, щось знову починає серце боліти.

Так таки й не добився нічого Вадим від Біла. Тому здалося, що у Вадима замутився від горя розум. Діставши доляра, він нетерпляче закрутився на стільці і, подякувавши, подався до сусіднього бару. Але Вадим дізнався про адресу моряка Джана Свена, брата покійної Ізабель.

— Якщо він не плаває по морях, бо я його не бачив з дня похорону, — додав Біл уже від дверей.

На П'ятнадцятій вулиці, в невеличкому охайному мешканні Вадима зустріла молода темношкіра жінка, мабуть, гавайка або філіппінка.

— Так, сказала вона, — Джан, мій чоловік, тепер у Нью Йорку, він учора повернувся з далекого рейсу і завтра вирушає знову лайнером „Юнайтед Стейтс“, але вдома його нема, він пішов до приятелів і повернеться, мабуть, пізно. — В очах у жінки промайнула тень печалі.

„Мабуть, не дуже любить Джан свою дружину, приплив на один день і покинув її задля приятелів“, — майнуло в голові Вадима.

— Коли відходить „Юнайтед Стейтс“? — запитав у жінки.

— О восьмій ранку, — була відповідь.

Вона привітно усміхнулася на прощання.

11.

Сірий осінній ранок ліниво розплющував сонні очі. Над Гудзоном стояв холодний туман, коли Вадим підійшов до пристані. Велетень-лайнера готувався до відплиття. По покладах бігали матроси в білих, подібних до дитячих, шапочках. Гуркотіли вантажні крани. Стоячи на пристані, Вадим відчув себе таким мізерним поруч з цим трикольоровим красенем. „Ох, і махина ж, — подумав він! — Але як дістатися до Джана Свена? Хіба покричати до того матроса, що його голова визирає з-за борту?“

— Гей, приятелю! Агов! — закричав Вадим, склавши руки рупором. — Галло! Сейлор! — намагався перекричати портовий гамір.

Маленька фігурка матроса перекинулася через борт.

— Кол містер Свен, пліз! Сейлор Джан Свен! — на всю силу своїх легень гукнув Вадим.

— О'кей! — хитнув головою матрос і зник з очей.

„Чи він почув, чи просто відмахнувся від мене, бо зайнятий дуже?“ — гадав Вадим, не зводячи очей з борту, за яким зник матрос.

Минуло кілька хвилин, які здалися Вадимові неймовірно довгими. І ось над бортом замаячила така сама матроська постать.

„Мабуть, нема Свена“, — подумав Вадим, але, приглянувшись, помітив, що в цього матроса були пишні чорні вуса.

— Хто питався Свена? — гукнув матрос таким густим басом, що, здалося, завмер на кілька секунд навколишній гуркіт.

— Я маю до вас пильну справу, сер! — заволав Вадим. — Спустіться до мене на хвилину!

— Яка там пильна справа? — загудів бас невдоволено. — Говзи ти, друже, сюди, нагору, Я скажу, щоб тебе пустили.

Добродушне „друже“ підбадьорило Вадима, він побіг містком до входу на корабель. Ніхто його не затримав, кожен був зайнятий своїм ділом, і він швиденько вибрався на долішній поклад.

— Ну, що там таке, кажи швидко, бо ніколи! — прогудів Свен, дивлячись на Вадима опуклими чорними очима. Зблизька він виявився людиною дуже високою і широкою в плечах.

Вадим вийняв з кишені нашійник і на долоні простяг його до самого обличчя матроса.

Свен глянув на Вадимову долоню і перевів на Вадима спокійний погляд.

— Пізнаєте? — запитав Вадим.

— Авжеж, пізнаю. Цю забавку я привіз сестрі в подарунок з Англії. Бідна моя сестричка, нещасна Ізабель! — Обличчя матроса виявило глибокий смуток. — Така юна, така вродлива...

— Вона померла? Але від чого?

— Казали лікарі, на удар серця.
— Ви... певні, що це так? — впливаючись очима в обличчя Свена, запитав Вадим.

— Я не лікар.

— А... не думаєте ви, що вашу сестру задушив оцей нашійник? — прошепотів Вадим, нахилившись до вуха свого співрозмовника.

— Отаке! — відсахнувся від нього матрос, і у нього промайнула думка, що він має перед собою божевільного.

— Цей нашійник був на ній, коли вона померла?

— Здається ... Я не був при тому.

— Так ось, я запевняю вас, що і ваша сестра, і моя дружина були задушені оцим нашійником. Він, він убивця! — вигукнув Вадим, затискаючи прикрасу в кулаці. — Де ви дістали цю річ, кажіть, я мушу це з'ясувати, мушу!

Тепер Свен уже не сумнівався, що має діло з божевільним. Якийсь забобонний жах охопив простакуватого матроса.

— Не знаю, не знаю! Може й так, але я не маю часу, за годину ми відпливаємо. Вибачте, друже, нічим я вам допомогти не можу. — Він ступив кілька кроків у напрямі до трапу.

— Стій, скажи, де купив! — скрикнув Вадим.

— Десь коло площі Піккаділлі, в Лондоні, у ювеліра. Прізвища не знаю, — скоромовкою пробасив Свен і наче провалився крізь землю, зникнувши в пащі люка.

— Лондон... площа Піккаділлі... — бурмотів Вадим. — Точна адреса! Але я знайду!

*
*
*

— Хочеш летіти до Лондону? — здивувалася Тіна. — Слухай, Вадиме, це ж абсурд! Це погоня за духами! Що ти знайдеш там, навіть як тобі пощастить розшукати цього ювеліра „коло площі Піккаділлі”? Що він тобі скаже? Що купив цю річ у когось, а той знов таки у когось? А ти будеш блукати там, у чужому місті, без друзів, без допомоги?

Покинь, любий, цю химеру, схаменися! — говорила Тіна, переконуючи друга у легковажності його наміру.

З якогось часу у Тіни і Вадима виробилася звичка проводити вечори разом у Вадимовій майстерні, великій кімнаті зі скляною стелею. Останнього вечора Тіна перенесла сюди свою роботу, якусь глиняну брилу, з боків якої виступали дивні, кострубаті роги, подібні до пеньків зрубаних дерев. Тіна була скульптором-модерністом.

— Це — князь Ігор дивиться на сонячну затьму перед нещасливим походом на половців, — пояснила вона, встановлюючи свою потвору на високий одноногий стіл посеред майстерні. — Вона ще не закінчена, але в основному... Ти не заперечуєш, щоб я тут, коло тебе працювала?

Він не заперечував. Спочатку йому було байдуже, згодом він звик до її присутности, вона йому не заважала. Поралася собі потихеньку коло свого глиняного князя і мовчала. І він мовчав, вдаючи, що читає книжку, але Тіна запримітила, що сторінки книжки не перегорталися цілими годинами. Вона розуміла, що він тужить, тужить, за Надією, і всіляко намагалася пом'якшити цю тугу своєю турботою його вигодами, його здоров'ям. Переборюючи свою богемську натуру, вона навіть варила для нього якісь дивовижні страви, і він споживав їх, не зауважуючи смаку, що було почасти добре, бо вони були не завжди смачними.

Покинувши пити, Вадим замкнувся в собі. Якщо в п'яному стані він іноді давав волю своєму розпачеві вилитися в риданнях і в прокляттях, то тепер наче закрив його на колодку десь у куточку серця. Йому здавалося, що, відімкнувши, він випустить на волю розпач і тугу, і вони заллють всю його істоту нестерпною гіркістю, знищать його без жалю.

— Я поїду, Тіно, поїду! Я не можу не їхати, зрозумій мене! — уперто твердив Вадим. — Я вже завтра подам заяву на закордонний паспорт і за два тижні зможу виїхати.

Він говорив наче в гарячці. Тіна знала, що йому не варто заперечувати. Вона поклала надію на час, на ті два тижні,

поки буде оформлюватися паспорт. Може за той час Вадим схаменеться.

12.

Лондон зустрів Вадима холодною мрякою і дрібним безнастанним дощем. Усе довкола блищало від води: гумові плащі і парасолі перехожих, асфальт вулиць, що відбивав незчисленні вогні авт, вітрин і реклам.

З летовища Вадим узяв таксівку і на питання таксиста, куди його везти, намагаючись бути спокійним, недбало кинув: „Площа Піккаділлі”.

Йому здавалося, що всі навколо звертають на нього увагу, що всі бачать, як він хвилюється, як трусяться його руки, дармащо в такій мряці годі було добре розглянути не те що руки, але й людську постать. Навіть таксист нічого не помітив, байдуже допоміг йому відчинити дверцята, клацнув лічильником і рушив.

„Швидше, швидше!” — подумки підганяв Вадим таксівку, яка й без цього неслася повним ходом, спритно проскакуючи між тяжкими вантажними машинами, часто „обрізаючи носа” особовим, просмикуючись, як вужак, у кожную найменшу щілину.

— Площа Піккаділлі! — вигукнув таксист, зупиняючи машину.

Вадим залишився на площі, яку обмежував з усіх сторін густий туман, скрадаючи її справжній розмір.

Куди йти? Десь мусять бути вулиці, які виходять на площу, але як їх знайти?

Бредучи навмання, нашовхуючись на людей, які виникали несподівано з туману, Вадим надивав на якусь бічну вулицю і рушив уздовж неї. Тримаючись стін будинків, він пройшов так два квартали і зупинився на розі. У нього паморочилося в голові. Він прихилився до якогось стовпа, постояв трохи, приплющивши очі, а тоді, загубивши орієнтацію, рушив назад до площі.

І це обернулося для нього удачею: не доходячи до площі кількох метрів, він побачив світляну рекламу ювеліра і

вітрину, де на оксамитному тлі блищали перстені, годинники, перлові і бурштинові намиста, сережки, бранзолети.

До Вадима повернулася притомність. Постоявши хвилину біля вітрини і втерши хусткою мокре обличчя, він натиснув ручку дверей.

Задзвенів дзвінок, примусивши Вадима здригнутися. З-за скляного прилавка на нього глянули уважні очі елегантного молодого чоловіка.

— Кен ай гелп ю? — запитав той, виходячи назустріч Вадимові.

— Скажіть мені, будьте ласкаві, чи ця річ куплена у вашій ювелірні? — запитав Вадим, простягаючи до нього пакетик з нашійником.

Ювелір розгорнув папір і уста його наче злегка здригнулися.

— Звідки у вас це? — запитав він, прискіпливо розглядаючи прикрасу з усіх боків.

— Я привіз її з Нью Йорку, — сказав Вадим, — але хочу знати, чи це не у вас куплено.

— Зачекайте хвилинку, я запитаю господаря, — поспішно сказав продавець і вийшов у сусідню кімнату, відгорнувши тяжку порт'єру. За хвилину він повернувся з маленьким старим чоловіком, який ніс на долоні нашійник.

— Цю річ купили у нас кілька місяців тому, — сказав він, обмацуючи очима обличчя Вадима.

— Звідки ви її дістали? — впрост запитав Вадим.

— А навіщо це вам? — запитав господар. Помітно було, що ця розмова йому неприємна.

— Для мене дуже важливо знати, де зроблено цю річ, як вона потрапила до вас, хто був її власником перед вами. — Вадим гарячково облизав пересохлі губи.

— Ах, мало ми маємо клопоту з поліцією, — зідхнув господар, виймаючи з бічної кишені хустку і витираючи спітніле чоло. — Ще й вам треба звітувати, звідки дістав, скільки заплатив, за скільки продав...

— Я не маю нічого спільного з поліцією, — заперечив

Вадим, — Я сам по собі, я приїхав з Америки. Бачите, в мене померла дружина ... — Нервова судорога перехопила йому горло.

Сиві очі старого чоловіка раптом потеплішали.

— О, яка шкода! — вигукнув він. — І давно це було?

— Два місяці тому.

— Що ж їй сталося! Молода? Майк, — звернувся він до молодого чоловіка, — подай стільця панові. Я вас слухаю!

Згадка про смерть Надійки підняла в душі Вадима хвилю розпачу. Він вихопив з рук господаря нашійник і, потрясаючи ним над своєю головою, закричав: — Він, він убив мою дружину!

— Що з вами, що ви?! — замахав руками переляканий господар, — заспокойтеся, не кричіть так, бо полісмен прибіжить!

Вадим безсило впав на стільця. Молодий продавець подав йому склянку холодної води.

— Вибачте, — схаменувся Вадим, одним духом випорожнивши склянку, — я для себе хочу знати, звідки до вас прийшла ця річ?

Господар уже не мав сумніву, що перед ним божевільний і, знаючи, що божевільним не можна заперечувати, сказав, поклавши руку на Вадимове плече: — Цей нашійник виготовив якийсь в'язень в Н-ській тюрмі. Він переслав його мені через свого наглядача Гранта, я заплатив за нього 20 фунтів. Це вас влаштовує?

— Де тепер той в'язень?! — схопився зі стільця Вадим.

— Де, я не знаю, а наглядач, сержант Роберт Грант працює, мабуть, і далі в тій тюрмі.

— Адреса?

— Адреси я не знаю, бо ніколи ще не сидів, але вам розповім, як туди їхати. Це дуже просто. Від площі Піккаділлі візьмете автобус ч.24 і він вас доведе прямісінько до брами... Е-е... куди же ви?!

Але Вадим уже його не чув. Рвучко задзвенів дзвінок, двері розчинилися і темна вулиця огорнула Вадима холодною вогкістю, наче мокрим простирадлом.

Дощ ушух. Світили ліхтарі, оточені жовтими колами туману. До площі Вадим добіг за якусь хвилину, але відшукати зупинку автобуса ч. 24 було не легко.

Пізніше, коли Вадим намагався згадати усі подробиці цього вечора, згадувалося йому лише почуття безмежної самотності і ввижались жовті сувої мряки, які розгорталися, клубочилися і виповнювали, здавалося, усе місто, увесь світ...

Проте, діяв він як цілком нормальна, і твереза людина, і врешті таки знайшов потрібну зупинку. Двоповерховий автобус з світляною цифрою 24 зупинився перед ним, його двері автоматично розкрилися. Він не був переповнений, і Вадим зайняв місце в кутку біля вікна.

„Сержант Грант, сержант Роберт Грант,“ — в думці повторював Вадим. Йому здавалося, що їде він уже цілу вічність, коли нарешті побачив широко залізну браму, яскраво освітлену рефлекторами. „Тюрма!“ — промайнуло в голові у Вадима, і він вийшов з автобуса. Вартовий з'явився на дверях сторожової будки і попрямував назустріч гостеві.

— Я хотів би бачити містера Роберта Гранта, — ввічливо сказав Вадим, мружачи очі від яскравого світла, — Сержанта Гранта, наглядача, — додав він.

Вартовий пильно подивився в обличчя Вадима.

— А ви хто будете? — запитав він хрипким, застудженим голосом.

— Я маю до нього невідкладну справу.

— Зачекайте, я зателефоную, — сказав вартовий і зник у будці.

За кілька хвилин він з'явився знову і голосно, вимогливо постукав у браму.

У брамі відкрилося вічко і темне око пильно оглянуло Вадима. Тоді клацнув засув, один, другий, і розчинилася фіртка, в яку Вадим увійшов не без душевної тривоги.

Вже інший вартовий, молодий і привітний, провів Вадима до малого будиночка, недалеко від брами.

13.

За столом, у яскравоосвітленій кімнаті сидів поліцейний старшина із скронями, густо присипаними сивиною.

— Ви хочете бачити наглядача Роберта Гранта? — запитав він Вадима, піднявши від паперів світлоголубі, водянисті очі.

— Так, — potwierдив Вадим. Він не знав, чи на всіх відвідувачів ці службоці в'язниці дивляться так пильно, але на нього цей сивий дивився так, наче хотів пересвітлити його наскрізь очима, як рентгеном.

— Навіщо він вам? — запитав сивий.

— Я маю до нього важливу приватну справу.

— Хто ви такий? Ваші документи! — Старшина узяв паспорт з рук Вадима. — Ви зі З'єднаних Стейтів? — запитав, перегортаючи сторінки документа. — Вадим Вороненко... О, юкрейнієн! — чи то здивувався, чи зрадів він.

У байдужих очах сивого засвітилися вогники цікавості.

— Я теж українського роду, — вже з усмішкою, яка зовсім змінила його обличчя, зробивши його приятним і симпатичним, заявив сивий. Він з інтересом розглянув паспорт Вадима і вже по-українськи запитав: — І оце ви приїхали аж з Америки, щоб побачитись з Робертом Грантом?

— Так... цебто не зовсім так. Я взагалі мушу дещо з'ясувати тут.

— Звідки ви знаєте Роберта Гранта?

— Та я його зовсім не знаю! Бачите, тут ціла історія, незрозуміла і трагічна. Чи можу я вам розповісти все з початку?

Старшина подивився на схвильованого земляка із співчуттям в очах.

— Прошу вас, не хвилюйтеся і кажіть все, що вважаєте за потрібне, — сказав він і відкинувся на спинку стільця, приготувавшись слухати. Вадим вийняв з кишені плаща нашийник і поклав на стіл. Старшина нахилився, з цікавістю розглядаючи прикрасу.

— Я вас слухаю! — кинув він Вадимові.

Поки Вадим, заникуючись від збудження, повторював

свою версію смерті Надії, старий досвідченим оком вивчав свого співбесідника. І, не зважаючи на заплутаність і фантастичність оповідання, на гарячковий блиск його очей, він зрозумів, що бачить перед собою цілком нормальну людину, опановану одним бажанням: знайти ключ до таємниці несподіваної і страшної трагедії.

— І ось я приїхав, щоб знайти убивцю, бо цей нашійник був зняряддям у чийхсь руках... — закінчив Вадим своє оповідання.

— М-гу... — промимрив старий непевно. — Але при чому ж тут Грант?

— Мене до нього послав ювелір. Грант був посередником між ним і якимсь в'язнем, що зробив цю прикрасу. — Очі Вадима з надією дивилися на земляка.

— Мушу вам сказати, друже, звичайно, довірочно, що Грант тепер під слідством у справі наркотиків. Бачити його офіційно заборонено, але я можу для вас, як для прибулогс з-за кордону, а до того ж земляка, зробити виняток. — Сивий зняв слухавку внутрішнього телефону.

— Приведіть на вартівню Гранта з камери 567! — і, вже звертаючись до Вадима, запропонував: — Може хочете склянку чаю, земляче?

Вадим відчув, що горло в нього пересохло, і жадібно припав до склянки, що її налив із термоса і подав йому новий приятель.

Терпкий, гарячий трунок цілющим джерельцем влився у Вадимові груди. Це підбадьорило його, і він, спорожнивши склянку, з подякою поставив її на стіл.

Йому хотілося ще щось сказати цій привітній людині, але в цю хвилину за дверима почувся тупіт ніг і у вартівню, в супроводі вартового, увійшла людина в арештантському одязі.

Це був невеликий, хирлявий чоловік з безвиразним сірим обличчям. Увійшовши, він зупинився на порозі і недбало сперся на одвірок.

Якби Вадим не був таким схвильованим, його напевно здивувало б, що в'язничний наглядач виглядає так мізерно.

Але відчуття, що він уже наблизився до розгадки таємниці, цілком заповонило його увагу, і дійсність пропливала повз нього, як хвиля лондонського туману.

— Грант, — сказав сивий, підводячи на в'язня свої світлі очі, — чи ви можете сказати, хто зробив цей нашійник?

В'язень ступив два кроки наперед і взяв зі стола нашійник. Його обличчя лишилося непорушним, як мертва маска. Він лише побіжно глянув на прикрасу і знову байдуже поклав її на стіл.

— Це робота душителя-ювеліра. Це його остання робота перед стратою, — голосом таким же невиразним, як і вся його зовнішність, промовив Грант.

— Цей пан, — старий рухом очей вказав на Вадима, — придбав цю річ в Нью Йорку. Розкажіть, як вона могла опинитися в Америці? Сядьте тут, — показав він на стілець, що стояв по другий бік стола.

З тим самим непорушним виразом обличчя Грант опустився на стілець.

— Як вам відомо, директор Флемінг дозволив душителєві працювати за фахом. Йому передали з дому інструменти, поставили варстат, і він робив різні прикраси зі срібла, яке приносили йому з дому. Ладнав годинники для наглядачів. Він чекав відповіді на апеляцію, яку подав його адвокат.

— Чи все, що передавалося йому, проходило вашу перевірку?

— Так.

— А що саме він діставав з волі? Чи були серед цього якісь хемікалії?

— Йому для його виробів потрібна була соляна кислота, і містер Флемінг дозволив... — ледве помітна зневажлива усмішка торкнула сірі уста арештанта.

Очі старого поліциста стали гострими, він вдивлявся в обличчя Гранта пронизливим, недобрим поглядом.

— І ви постачали йому соляну кислоту? — підкреслюючи слово „соляну”, гостро запитав він.

— Я ж кажу, що йому дозволено....

— А наркотики йому теж дозволено?

І, дивлячись просто у блідоблакитні, гнівні очі начальника, вже не ховаючи цинічно-презирливої усмішки, Грант відповів:

— А це вже інша справа, на це я відповім на суді.

— Ол райт! — з трудом стримуючи обурення, що забарвило на червоно його шию і вуха, сказав сивий. — Мені все ясно. Заберіть його!

— Що вам ясно, сер? — вигукнув Вадим, ледве закрилися двері за Грантом. Очі його блищали гарячково, сплетені пальці рук побілили на кісточках, уся постать напружено нахилилася вперед. Він відчував, що стоїть на порозі розгадки таємниці нашійника.

— Не хвилюйтесь, візьміть сигарету! Вислухайте мене спокійно! Три роки тому тут відбувся сенсаційний процес ювеліра-душителя Фіцджеральда Скотта. Скотт був багатий, мав розкішну віллю, молоду жінку, красуню Евеліну. Але жінка зрадила його і втекла з коханцем, пограбувавши крамницю Скотта на 200 тисяч фунтів. З того часу Скотт зненавидів усіх жінок на світі.

В Лондоні почалися убивства. За один рік згинуло 18 жінок, задушених в різних районах міста. Ми довго не могли спіймати убивцю. Нарешті Скотленд Ярдові пощастило натрапити на слід, який привів на віллю Скотта. Ювеліра засудили до страти, і він сидів в окремій камері, а наш директор, людина ліберальна, дозволив йому займатися своїм улюбленим ділом — виробляти різні прикраси. — Поліцист доторкнувся до нашійника.

Адвокат Скотта подав прохання про помилування на ім'я королеви. А тим часом Скотт виробляв і продавав, через посередництво Гранта, сережки, бранзолетки, каблучки і направляв годинники наглядачам. Убивши 18 жінок, він все ще надіявся на помилування! Але королева відмовила, і Скоттові оголосили смертний вирок. У цей час він працював над цим нашійником. І, мабуть, вирішив аж до смерти мститись на жінках. Не даремно ж останніми його словами перед стратою було страшне прокляття, яке він послав усьому Євиному родові. Навіть звичні до всього тюремні

службовці, присутні при страті, здригнулися, почувши це. Але навряд чи прокляття ладні убивати людей. Тут було щось інше. Гляньте сюди! — говорючи це, старий присунув до себе нашійника.

Тремтячи всім тілом, так що голосно стукотіли зуби, Вадим присунувся до столу. Мабуть, він не так би сильно хвилювався, вислухуючи смертний вирок собі самому. Його обличчя сплотніло, руки тремтіли.

З шухляди столу поліцист вийняв велику люпу і тонісінський пінцет.

— Чи ви добре розглянули нашійник? — запитав він Вадима.

— Так.. тобто, ні...

— Е... не вийшло б з вас детектива, — зауважив старий, простягаючи Вадимові люпу. — Проте, це може й краще, може це й зберегло вас від смерти. Ось бачите з внутрішнього боку оці малесенькі, як вівсяне зернятко, опуклості..

Хвилювання не давало Вадимові змоги щось побачити, очі затггало сірою плівкою, і він даремно кліпав повіками, намагаючись розглянути те, про що говорив старшина.

— Та не хвилюйтесь ви так! Натє, заживіть оцю таблетку. — З тієї ж шухляди старий вийняв якусь таблетку і разом зі склянкою води подав Вадимові.

Вадимові відразу полегшало, в очах прояснилося, і він чітко побачив і зрозумів усе. З внутрішнього боку нашійник був оздоблений блискучими накладними бляшками, при чому дві з них були наче зрізані на вершечку і порожні.

— Тепер пєревіримо! — Старий зачепив гачечок прецизної зашіпки нашійника, заклав його в отвір замочка, і в ту саму секунду, коли клацнув тихесенько замочок, одна з бляшок розкрилася, скинувши з себе вершечок, майже непомітний простим оком, і звідти вилілася на підкладений старшиною папір краплинка безбарвної рідини.

— Ось вона, убивця вашої дружини і дружини Чанінга! — з почуттям глибокого смутку сказав старий, — Бляшка, розкриваючись, злегка дряпає шкіру, отрута відразу потрапляє у кров і спричинає негайну смерть. Але своєю

смертю вони врятували життя іншим, незнаним, бож тут ще вісім незайманих бляшок.

Ніхто не озвався на слова старого. Вадим утратив свідомість.

14.

Був ранок, коли лайнер „Юнайтед Стейтс” увійшов у гирло Гудзону. Атлантик ховався в густому тумані, але ближче до берега він рідшав і з правого боку корабля можна було досить ясно бачити Статую Свободи, яка, наче стара приятелька, привітала Вадима високо піднесеною рукою зі смолоскипом. Мандрівка скінчилася. Вадим зідхнув з полегкістю. Тепер він був спокійний. Горю його перейшло вже в третю фазу. Зникли тривога і розпач, і лише тиха печаль примиренності поклала на його схудле обличчя свою відбитку.

Спираючись на борт, Вадим стояв на горішньому покладі і дивився на кучугури піни, яку збивав корабель і тяг за собою, як мереживний шлейф сніжної білоти. Над головою кружляли чайки, скрикуючи тужно і пронизливо.

А навколо яснішало й яснішало, і раптом сонце розірвало завісу туману і все засяло, заблищало, заіскрилося чудесним, радісним світлом. Берег з Арморі Парком, розцвіченим у яскраві барви осені, мальовнича група хмаросягів з блискучими вікнами і дахами, зустрічні кораблі — все стало чепурним, привабливим, чистим. І Вадим відчув приступ любові і ніжності до цієї країни, до цього міста, що за довгі роки еміграції стало йому рідним.

— Вітай, Америко! — прошепотів він, стираючи пальцем непрохану сльозу. — Живи, Америко!

Вадим нікого не повідомив про день свого повороту, не хотілося турбувати ні Миколи, ні Тіни. Досить уже вони намучилися з ним, треба, нарешті, мати совість.

Але ледве встиг він вийти на пристань, як дві теплі долоні ззаду затулили йому очі.

— Тіно, друже мій, Тіно! — тихо сказав він, відриваючи і цілуючи одну по одній ніжні, добрі руки.

Крізь гамір і гуркіт вона не почула, а лише догадалася, що він сказав, і вдячно всміхнулася, беручи його під руку.

— Так, Вадиме, твій друг і на віки вічні!

— Амінь! — сумно усміхнувся він.

ДОЧКА

Уже стоячи на порозі, з ключем в руці, Микола ще раз обернувся і оглянув свою чепурно прибрану вітальню. „Здається, все гаразд”, — подумав із задоволенням і усміхнувся. Не даремно два тижні витратив на чепуріння та чищення по-парубоцькому занехаяного мешкання: воно тепер блищало чистотою, манило затишком і обіцяло вигідний та спокійний відпочинок тій, на кого Микола чекав, як на дорогу, довгождану гостю.

„Доню моя, моя маленька Лариско!” — Ніжна усмішка не хотіла сходити з його обличчя. В пам'яті увесь час стояв образ п'ятирічної пухкенької дівчинки з двома білявими кісками, „мишачими хвостиками”, як він, батько, жартома їх називав.

Якось не вкладалося в думці, що цій дівчинці тепер уже 35 років, що вона сама вже має таку саму, а може й старшу дівчинку, його, Миколину, внуку.

Зрештою, Микола мав останнє фото Лариси. Але в розумному і холодному погляді сірих очей вродливої жінки, які дивилися байдуже з фотознімки, не було нічого, що нагадувало б веселі, круглі, горобинячі оченята малої Лариски, Лариски-іриски, як кликав її батько, запевняючи, що Ларисчині щічки такі ж солодкі, як ці популярні цукерки.

Так у його серці вона й залишилася навіки маленькою, ніжною, теплою...

І тепер, їдучи своїм новим авто, на яке він зміняв свій старий „фольксваген“, також для неї, для доні, Микола намагався уявити собі їх зустріч.

Ось спускається літак, ось виходять з нього пасажири. Він пересіває поглядом юрбу і знаходить, нарешті, сірооку жінку... Далі уява чомусь не йшла. Як він підійде, що скаже, він не знав, і, нарешті, вирішив, що нічого не треба уявляти зарані, що все вийде якось само собою.

* * *

Віїхав Микола з дому завчасно, але вулиці вже були захаращені машинами, і часом доводилося подовгу простоювати, поки якесь вантажне авто зрушить з місця і незграбно посує вперед, даючи змогу продовжувати путь. Це дратувало Миколу, і він нетерпляче поглядав на годинника, хоч часу лишалося досить.

Та ось і летовище. Запаркувавши машину. Микола пройшов у почекальню і зайняв зручне місце біля скляної стіни, крізь яку все летовище було видно, як на долоні.

З цікавістю спостерігав Микола приліт і відліт велетнів-літаків. Помітив, що в кожного був свій вираз, подібність або до птаха, або до риби. Ось величезний джет, подібний до злого пажера з хичацькою мордою, готовий до вилету в Торонто. Ось прилетів з Чикаго такий же потужний, але з добродушним виразом дельфіна, "Боїнг 747". Наче комахи, метушаться коло літаків люди, такі мізерні поруч з витворами своїх рук. Рухомі бензинові станції швидко і вправно виповнюють черева велетнів поживою. Підвозять багаж пасажирів. Усюди рух, жвавий, але точно підпорядкований людській волі.

"Здорово!" — в думці похваляв Микола вправних аеродромних робітників.

Не встиг занудитися, як через радіо повідомили про наближення очікуваного літака. Напружено вдивляючись у блідавосине небо ранньої осені, Микола побачив блискучу

срібну цятку, яка збільшувалася з кожною секундою. Не міг собі уявити, що там, у безмежному небесному просторі, в такій маленькій, у порівнянні з цим простором, скринці-літаку, сидить понад сотню людей, і серед них його кохана доня.

Навколо хвилювалась юрба. Хтось весело сміявся, хтось гукав через усю залю: "Мері вер ар флауерз?" Блищали схвильовані очі, стежачи за літаком, наче допомагаючи йому швидше й легше спуститись.

І ось уже на широко розставлених лапах-колесах він біжить, неоковирно похитуючись бетоною дорогою, цей, незрозуміло-прекрасний своєю потужністю, своїм розміром, велетень.

Припавши до скла чолом, Микола бачить, як підсуваються до розкритих дверей літака широкі сходи, бачить струнких стюардес, які прощаються з пасажиром. Ось вийшов уже не молодий військовик, високий, широкоплечий, щось сказав стюардесі, вона засміялася. Ось старенька жінка з великою валізою, яку допомагає винести друга стюардеса. Ось молода пара...

Серце Миколи несамовито калатає. "Ну, ну, проходите швидше!" — хочеться йому гукнути цим чужим людям, що заважають йому побачити, зустріти його доню, його Ларису.

І ось, нарешті! Так, він відразу пізнав її: середня на зріст постать молодої жінки в повному розквіті, з тяжким вузлом золотого волосся на потилиці.

Микола пізнав і її темний костюм і маленьку валізочку в руці, які він вислав їй в останній посилці. "Так от яка вона тепер, моя доня, — думав Микола, ідучи з юрбою до дверей на летище, — гарна, до матері подібна. Та сама постава голови, трохи відкиненої назад, та сама хода, рівна й рішуча..."

Далі думати було ніколи: жінка в темному костюмі була за три кроки від нього.

— Ларисо, доню! — голос урвався. Щось гаряче підступило до горла, облекло очі.

— Тато? — спокійно запитав дзвінкий голос і тепла рука лягла в його простягнену руку. Микола потягнув до себе цю руку і схопив дочку в обійми.

— Донечко моя, Ларочко, Лариско!.. — бурмотів батько, цілуючи її руки, уста, щоки.

Молода жінка спокійно усміхалася і радше дозволяла себе цілувати, ніж цілувала сама.

— Та ось ти який, мій батько, — сказала вона, відхиляючи Миколу. — Але чого ж ти плачеш? Ну, не треба, не плач, заспокойся. Ти ще цілком добре виглядаєш, я сподівалася побачити старенького дідуса, а ти ще і молодий і гарний. І ці маленькі бакенбарди тобі до лиця, — відразу жіночим оком оцінила Лариса батькову зовнішність. Тоді повернулася до молодого чоловіка, якого досі Микола не помічав і який лишався позаду, пильно спостерігаючи сцену зустрічі дочки з батьком.

— Це товариш Кронін, а це — мій батько! — сказала Лариса, і Миколіне вуху різнуло ненависне, призабуте слово "товариш".

Додому їхали вдвох. "Товариш" Кронін, на радість Миколі, від його запрошення відмовився. У нього, мовляв, ділова зустріч. За кермою Микола говорив мало, заваджав сильний рух на дорозі. Треба було пильно додержуватись правил, щоб не потрапити в халепу. Лариса теж мовчала, відкинувшись на спинку сидження. Коли машина спинялася перед червоним світлом, Микола ласкаво торкався доччиної руки або цілував її в щоку. Лариса усміхалася своєю спокійною усмішкою, і вони їхали далі. Тільки раз, коли авто спинилося на довший час, батько спитав, не відриваючи очей від дороги: — Хто цей Кронін? — Це мій супутник, разом у Москві сіли, познайомилися вже в дорозі, — відповіла Лариса. Якась непевна нотка причулася Миколі в її голосі. Він кинув на дочку бистрий погляд і знову зайнявся кермою.

Увечері зібралися гості. У Миколи було багато друзів, і кожному хотілося побачити його дочку, що прибула

"звідам". Але Лариса не викликала до себе симпатії, трималася згїрдливо і гостро уривала завзятих антикомуїстів, які не здержувалися від критики советської системи. Старий петлюїрівський старшина, згадавши молодість, спробував був позалицятися до вродливої гості, але скоро відійшов від неї з розгубленим виразом обличчя. Інженер Чорненко, співробітник Миколи, сидючи під час вечері поруч з Ларисою, спробував був розважити її якимось анекдотом про Брежнєва, але Лариса коротко його обїрвала: "Прошу в моїй присутності таких речей не розповідати". Вечір явно не вдався, і гості скоро розійшлися. Посумнілий батько мовчки збирав зі столу посуд. Лариса, з цигаркою в устах, сидїла в кутку канапи, пускаючи кільця диму під стелю і уважно стежачи за тим, як вони повільно розпливалися в повітрі.

Мовчання мучило Миколу, а про що говорити з дочкою він не знав. Почуття відчужености не зникло і тоді, коли він, перемивши посуд і сховавши його до шафи, підсів до дочки на канапу і теж запалив цигарку. Деякий час курили мовчки. Нарешті, Микола запитав:

— З чого померла мати?

— Пістряк шлунку.

— Мучилася дуже? — з болем в серці запитав батько.

— Так, і до останнього віддиху дорїкала тобі за втечу.

Микола глянув на неї з прикрим здивованням і подумав: "А вона жорстока".

— Чого ж ви хотїли, щоб мені кулю пустили в потилицю в підвалі НКВД?

— Ну, вже й кулю! Є багато злочинців страшніших за інженера Криницького. Є справжні вороги нашого народу.

— А я, значить, ворог, але не справжній, — криво усміхнувся Микола. — Але ти, Лариско, не плутай народу з владою. Це — велика різниця, а в Одесі навіть дві, — спробував він пожартувати, але жарт не вдався.

Лариса струсила попїл з цигарки в попільничку.

— Не говорім на цю тему, боюся, що тут ми не знайдемо спільної мови.

— Ні, я не хочу нічого замовчувати. Будьмо відверті, як і

належитьсь батькові з дорослою дочкою. Твоя мати хотіла, щоб я залишився під советами після того, як я за німців очолював в місті українську адміністрацію. Не знаю, чи вона казала тобі, що на мене чекало б? Вона нечебно любила мене. І я вас обох любив безмежно, але вмерти безглуздо, в підвалі, брр... Невжеж можна було прирікати на це коханого чоловіка?!

— А я тобі кажу, що цього не трапилося б! — самопевно заперечила Лариса.

— Ти кажеш! Що ти можеш знати, тобі тоді було п'ять років!

— Можливо, — вела далі дочка, — що тобі довелося б відсидіти деякий час. Але кожен провину треба спокуювати...

Микола схопився з місця, наче його вперічили батогом.

— Провину?! Яку провину?! Перед ким? Перед своїм народом я чистий, як скло! Ніхто мені не може закинути, що я задля власної користи взяв на себе управління українським містом. Треба було чесних людей, патріотів, не советських "патріотів", а справжніх, українських, щоб не залишити населення цілковито на волю окупанта, щоб у міру змоги запобігати розправам і провокаціям, щоб годувати тих, що вмирили з голоду.

— І все таки фашисти безкарно стріляли і вішали тих самих твоїх голодних громадян... Добре рятували, що й казати!

— До цього я не прикладав своїх рук, даю тобі слово честі! А що не в моїх силах було стримати німців, це не моя провина. Мої впливи були дуже обмежені. І все ж таки дещо мені пощастило зробити, декого я врятував.

Микола говорив гаряче і переконливо. Висловившись, він відразу заспокоївся і, закуривши нову цигарку, продовжував:

— Ось, коли почався німецький відступ, переді мною встала дилема: відступати з ними або переходити на нелегальне становище. Я вибрав був останнє, але не зміг зв'язатися з українським підпіллям і вирішив відступати з німцями. Твоя мати не схотіла йти за мною. Вона не хотіла

кидати хати, вона боялася за тебе, хоча тисячі матерів виїхали з дітьми значно молодшими, ніж була ти. Ти гадаєш, мені було легко покинути вас? Але попереду була надія, що все ще зміниться, і ми стрінемося знову, а позаду була лише смерть, непотрібна, страшна смерть.

Несподівано тепла хвиля ніжності знову огорнула батьківське серце, він узяв доччину руку і, пестячи кожен її палець, попросив:

— Розкажи мені про себе, про внучечку.

Лариса стримано всміхнулася.

— Внучка твоя здорова, прекрасно вчиться, дуже здібна дівчинка. Їй вісім років недавно минуло. Її прийняли в піонери. Скільки радості було, коли зав'язали на її шиї червону краватку!

— А по-українськи вона говорить?

— Поки була жива мама, вона з нею говорила і навіть навчила Адочку читати й писати по-українськи. Мені цим займатися ніколи, я багато працюю, а мати мого покійного чоловіка, яка живе з нами, росіянка.

Обличчя Миколи знову спохмурніло.

— А ти все ж таки говори до неї нашою мовою, говори, я тебе прошу! — гаряче вирвалося в нього. — І листи хай до мене пише через бабуню по-українському, добре? — Щось по-дитячому зворушливе було у виразі батьківського обличчя і в цьому тремтливому голосі.

— Алеж вона вчиться в російській школі і поспе собі вимову "гакаючи" і "щокаючи".

— Ти теж училася в російській школі, а проте навчилася не плутати обидві мови, — заперечив батько, — тож обіцяй мені!

— Ну, добре, хай буде й так, якщо тобі так хочеться, — погодилася дочка. — Хай знає дві мови, це не зашкодить. — І її усмішка потеплішала.

— Дякую! — сказав батько.

Дні минали хутко. Чудова ньюйоркська осінь наче намагалася показатися рідкій гості в усій своїй красі. Сади стояли залиті золотом і пурпуром, просвічені теплим, ясным сонцем, під шатром яскравоблакитного неба.

Батько з дочкою щодня вибиралися на прогулянку. Вони об'їздили всі околиці Нью Йорку. Побували в Кетскільських горах, які особливо гарні об цій порі року. Микола був щасливий присутністю дочки. Він милувався нею чи не більше, як осінньою природою, що їх оточувала.

Він старанно уникав драстичних тем, боявся зіпсувати погідний настрій Лариси. Гостей до себе він уже не кликав, їм і вдвох було добре.

І все ж таки час від часу зривалося з уст необережне слово, яке краплиною гіркости на хвилину затруювало щирість їх відносин.

Якось Лариса спитала:

— Чому ти не одружився? Адже у вас радянський шлюб вважають недійсним.

— Мені байдуже, хто і як вважає. У мене там, вдома, була дружина, є ти, і я вірив, що колись ми з'єднаємося.

— Ось і з'єдналися, але лише ми з тобою. Та й то не надовго, — задумливо сказала Лариса.

Вони стояли на високому океанському березі, з якого відкривався чарівний краєвид: голуба, сліпуча затока, а за нею безмежна широчінь океану.

— Скажи, дорога, а не хотіла б ти назавсім залишитися тут, зі мною? — несподівано для себе самого запитав Микола.

Лариса рвучко відхилилася і висмикнула руку з його руки.

— Жартуєш! У мене там доня. А крім того мені тут усе чуже. Ну, що в мене спільного з усіма цими твоїми напівтрусами? Якись уламки, а не люди! Чим вони живуть? Старими, заіржавілими спогадами, безкрилими мріями? Сподіваються, що Радянський Союз розвалиться, і вони в'їдуть в столичний Київ на білих конях, як переможці. Алеж

кожній тверезій людині зрозуміло, що цього ніколи не буде, Радянський Союз могутніє, розвивається. Ти собі уявити не можеш, як вирости після війни наші міста, які потужні фабрики постали на повоєнних руїнах, який простір для творчої праці!..

— Ти мене не агітуй за советську владу! — подратовано перебив батько її палкий дитирамб. — Можна подумати, що без большевиків країна заснула б і проспала усі ці п'ятдесят років. А я тебе запевняю, що за іншої системи вона розвивалася б і багатіла далеко скоріше, без голоду 1933 року, без масових розстрілів і заслань. Скільки ти мусиш працювати, щоб утримувати невеличку родину? Десять-дванадцять годин денно?

— Можна й менше, але я хочу...

— Ага, ти хочеш, щоб твоя донька не ходила боса і харчувалася добре, чого не було б, якби ти працювала нормально, п'ять-шість годин, як працюють американські вчителі. І за десять років ти мала б свій власний будинок і все, що мають тут люди з твоєю освітою...

— Ну от, ти знову про матеріальні достатки! — з досадою перервала Лариса потік його гарячих слів. — Але яке моральне задоволення має тут учитель?

— Та вже те, що може говорити все, що думає і чого не сміє советський учитель. І ти це називаєш простором для творчої праці! Та спробуй ти внести в свої лекції щось своє, відмінне від встановленої програми, і тебе з'їдять, звільнять, а в гіршому випадку заарештують і заженуть туди, куди Макар телят не ганяв! А ти говориш про моральне задоволення...

— Алеж тепер там змінилося... — спробувала була заперечити Лариса, та Микола вже не міг стриматися:

— Змінилося, кажеш? Так, тепер не забирають вночі, не розстрілюють масово, але зате беруть вдень небажаних, свободолюбних людей, запроторюють наших патріотів до психіатричних лікарень чи мордовських таборів.

— У державі мусить бути лад, інакше вона розвалиться!

— Так, узурпатори мусять тримати владу залізною рукою.

— Ти помиляєшся, народ після смерти Сталіна відідхнув з полегшею і підтримує свій уряд...

— Спробував би не підтримувати!

— Ти не знаєш, як у нас тепер, ти підходиш з категоріями сталінських часів.

— Я взагалі дивуюся, як після викриття сталінських злочинів можна залишитися комуністом. Ти не думай, що ми тут нічого не знаємо. Тепер "залізна заслона" має багато дірок. Та й наші люди, які воювали в останній війні, побачили, як живуть народи Німеччини, Австрії, Бельгії, Франції. Вони переконались, що в кожній західноєвропейській країні незмірно більше волі і достатку, ніж у "першій в світі соціалістичній державі".

Раптом Микола замовк, побачивши на обличчі дочки вираз болючого збентеження, і зрозумів, що вона далеко не така певна своєї правоти, як то хоче показати. Гострий жаль до Лариси заворушився в його серці і він узяв її руку в свої обидві.

— Рідна моя, ми тут самі, ніхто нас не чує, скажи відверто, чи ти щаслива, чи задоволена ти з свого життя?

Лариса дивилася на затоку, де в перловій далині зникала маленька яхта з білим вітрилом.

— Щастя? Що таке щастя? — задумливо спитала вона. — Невхопний синій птах?

— Ну, добре, може я не так висловився. Хай не щастя, не синій птах, але задоволення, радість життя, чи ти їх відчуваєш?

— Як тобі сказати? Коли я вчилася, мені здавалося, що, закінчивши навчання, ставши на свої ноги, я відчую це задоволення, щастя, як ти кажеш. І справді, коли дістала диплом, була радість, відчувалася самоповага. А далі прийшли будні, а з ними щоденні обов'язки. Народилася дочка, стало зовсім скрутно. Виписала свекруху, думала, що її присутність в нашій родині стримає чоловіка від пиятики. Та де там! Мати вважала, коли чоловік працює, то мусить мати якусь

"розрядку", як вона казала. Ну і "розрядився": згинув під автом в п'яному вигляді. Почесна смерть, нічого не скажеш, — її опущених доччиних очей затремтіли.

Микола дивився на неї і відчував її біль, як свій власний, і сльози співчуття і любови обпекли його очі.

— Бідна ти моя, бідна, донечко моя! — прошепотів він, цілючи її руку. Та Лариса вже поборола слабкість і її очі набули знову властивого їй спокійного, трохи холоднуватого виразу.

— Але все йде людині на користь. Сталь гартується не легко, але стає міцною. Моя воля, мій характер гартувалися теж тяжко, але результатом я задоволена: мені вже не страшні ніякі життєві бурі! — закінчила вона майже весело, намагаючись затерти враження від хвиливої душевної слабости.

Зірвався вітерець, висмикнув пасемце золотого волосся з Ларисиної зачіски, побавився ним і полетів далі, підхопивши по дорозі оберемок сухого листа і закрутивши його в осінньому вальсі.

Остання розмова зблизила батька з дочкою. Наче за взаємною згодою, вони вистерігалися прикрих тем, дозволяючи одне одному думати й говорити по-своєму. І до батькових друзів Лариса стала привітнішою. Серед них знайшовся навіть один, який викликав у ній живий інтерес. Та й не диво! Кирило Сагайдачний був бравим хлопцем. Майже одноліток Лариси, доктор і професор Ньюйоркського університету, він був розумною, високоосвіченою людиною. Його приємне, енергійне обличчя, великі темні очі, його широкоплеча висока фігура були належно оцінені молодою жінкою. Вона з приємністю слухала його розповіді, і у них виявилось багато спільного в поглядах на літературу, на мистецтво. Він, як і батько, був непримиренним ворогом комунізму. Лариса це знала, але в своїх розмовах вони не зачіпали політичних тем. Від Кирила не "відгонило нафтаїною", як від старих батькових друзів, він був молодий духом і тілом.

Бачачи їх разом, Микола ловив себе на думці, що от

добре було б, якби вони покохали одне одного. Одружившись з американським громадянином, Лариса могла б залишитись в Америці. А потім можна було б виписати Адочку, і його, Миколина родина зібралася б тут, під надійною охороною зоряного прапора.

Але непокоїв Кронін. Наступного ж дня по приїзді він почав турбувати Ларису телефонними дзвінками. І після кожного такого дзвінка її обличчя темнішало, а кутки гарно окреслених уст опускалися в якомусь чи то гордовитому, чи зневажливому виразі.

Батько не чув їхніх розмов, телефон стояв у його кабінеті, який він відступив Ларисі. Розпитувати ж дочку Микола вважав за нетактовність.

Після одної з таких телефонних розмов з Кроніним, Лариса попросила батька відвезти її автом на Мангеттен. Не доїжджаючи одного кварталу до такого знайомого Миколі з політичних демонстрацій будинку, Лариса вийшла з авта, сказавши, що додому повернеться підземкою.

Батько дивився вслід її щільно обтягненій темним костюмом постаті і відчував велику спокусу простежити, куди вона піде. Але відкинув цю спокусу, як вияв недовір'я до Лариси, і поїхав додому.

Лариса повернулася досить скоро, але їхати на прогулянку відмовилася, пославшись на біль голови. Сказала, що хоче полежати, і пішла до своєї кімнати, прикривши двері. Микола чув, як вона говорила з кимось телефоном.

Увечері прийшов Сагайдачний. Лариса вийшла до нього, перепросила за свій домашній вигляд. На ній був темнозелений оксамитовий халат, оздоблений золотим шнурком, що добре пасував до її золотого волосся і її ніжної, світлої шкіри. Цей халат подарував їй батько в перший день, коли вона приїхала до Америки.

— Чи ваше волосся довге? — несподівано запитав Кирило, не відриваючи очей від її обличчя.

— О, аж занадто довге! Не знаю, що з ним робити. А підрізати доня не дозволяє. — З усміхом відповіла Лариса.

— Боже вас борони різати! — вигукнув Сагайдачний. — Та

це ж золотий скарб! Ви не погніваєтеся, якщо я попрошу вас його розпустити? Дайте поглянути на цю красу, звільнену від шпильок і гребінців.

І, дивуючись сама собі, Лариса повиймала шпильки з зачіски і струснула головою. Вона встала з крісла і стояла перед Сагайдачним, наче в золотому плащі, що вкрив її до колін.

— Ну, знаєте, — вигукнув Сагайдачний, — це тільки на нашій родючій українській землі могло вирости таке чудо!

Докоряючи собі за кокетство, Лариса нашвидку скрутила волосся вузлом і заколола звичним рухом на потилиці. Але лукава, чисто жіноча усмішка мимоволі торкнула її уста. Їй було приємно, що ця серйозна, мужня, вольова людина захопилася красою її волосся.

З Кирилом Лариса побувала в Метрополітен опері, відвідала деякі музеї і мистецькі виставки Нью Йорку. Іноді вони їздили втрих з батьком, іноді Микола відмовлявся, посилаючись на якісь свої справи, щоб залишити молодих людей сам-на-сам.

Чудові дні "бабиного літа" сприяли прогулянкам. Якось Кирило привіз Ларису на один із міських пляжів, де майже зовсім не було людей і пісок вже очистився від літнього сміття, консервних баньок, целофанових папірців, качанів кукурудзи.

Вони повільно йшли вздовж лінії припливу, і вогкий пісок м'яко пружинив під їхніми черевиками. Невеликі хвилі сягали майже до самих їх ніг і відпливали назад, залишаючи мереживо піни і порожні мушлі.

Спокій у природі заколисував збентежену душу Лариси. Зникло почуття важкого і неприємного обов'язку, яке тягарем лежало на душі і особливо посилилося після останньої розмови з Кронінім. Хотілося, ні про що не думати, ось так іти і йти вздовж берега, вбираючи у себе ласкавий пошум хвиль.

Великі, ситі чайки, неначе домашні гуси, по-господарськи бродили пляжем, щось вишукували в піску і неохоче підлітали, коли до них наближались люди.

Обоє мовчали. Кирило йшов, підкидаючи носком черевика великі мушлі і скося поглядаючи на супутницю. Легенький солоний вітерець бавився прозорою блакитною хусточкою на голові Лариси.

— Ах, як гарно! — зірвалося з Ларисиних уст. — Який простір!

— Гарно! — неголосно відгукнувся Кирило.

— Так хочеться забути про все, про всі обов'язки, дрібні й непотрібні суперечки поруч із цим дивом, що зветься океан. Я закохана в цю потугу, яка сьогодні така ніжна, як материнська ласка, а завтра може наллятися гнівом і ненавистю до всього.

— О, та ви поетеса, пані Ларисо! — засміявся Кирило. — Імпровізуйте далі, я вас слухаю. "І не тільки слухаю, але й дивлюся на вас залюбки", — додав він у думці.

— Ах; ні, з мене ніякий поет, але любов до моря я, мабуть, успадкувала від матері. Вона народилася в Одесі, в родині рибалок і багато розповідала мені, маленькій, про море, про свої пригоди на ньому, про своїх батьків.

— Мабуть, тому й очі у вас кольору морської води, аквамаринові, — зауважив Кирило.

— Хіба? А я вважала, що вони в мене сірі, як... — Лариса не зуміла відразу знайти порівняння.

— Як життя в Советському Союзі? — несподівано вирвалося у Кирила і, не даючи часу їй заперечити, він поспішив додати: — Ні, я жартую, вони у вас сіросині. Ваші очі такі, як море в не дуже ясний день на обрії.

Вони зупинилися перед нагромадженням дикого каміння, що загналося у воду на кількадесят метрів. Темні, оброслі водоростями, ті брили нагадували старі, занедбані надгробники. Очі Лариси посмутнішали: згадалася плита над материнською могилою на далекому київському цвинтарі.

— Чому ж ви замовкли, пані Ларисо, чому зажурилися? Сядьмо тут, відпочиньмо.

Лариса не заперечувала, і він поміг їй влаштуватися на пласкому камені над самою водою.

Тут хвили вже не були лагідними. Натрапляючи на

перепону, вони гнівно шипіли, пінилися і безсило відкочувались назад.

— У, які ж ви сердиті! — сказала Лариса, нахилиючись до води. — Гнівається, що вам не дають розгулятися.

— Усе в природі прагне волі, — зауважив Кирило.

— З людиною справа значно складніша, — заперечила Лариса, — Людина оточена цілим рядом умовностей. Вона підлягає законам державним, суспільним, нарешті, моральним. Усе це її в'яже, примушує гальмувати свої пориви, триматися в певних рямцях. І це нормально, бо анархізм призводить до здичавіння, до руйнації.

— Проте, кожна диктатура осоружна людській істоті, — гаряче заперечив Кирило. — Я згоден з вами, що в країні мусить бути лад, але не через примус і здушення права людини на вияв своєї думки.

— Кожна людина мусить коритися державним законам, — учительським тоном заявила Лариса.

— Але ж ваші опозиціонери вимагають прав згідно з вашою ж конституцією. Ви читали їхні виступи в наших газетах?..

— Ваших газет я не читаю, — холодно відповіла Лариса, і Кирило відчув, як невидима стіна почала виростати між ним і цією, такою привабливою жінкою.

Лариса встала, обтрусилася спідницею, і вони мовчки пішли далі, не знаючи, як поновити розмову. Потім Кирило взяв її під руку.

— Ну, не треба! Я так радію моїм знайомством з вами, так дорожу цими нашими прогулянками. Не будемо їх псувати. Сподіваюся, що й вам зі мною не нудно, чи не так?

Він зупинився і злегка повернув її за плечі обличчям до себе. І Лариса, не спротивляючись, усміхнулася, несподіяно сором'язливо. І стільки чару було в тій несподіваній усмішці, що Кирило ледве стримався, щоб не притягти її до себе і не поцілувати в ці, такі милі, розгублені очі.

Але стримався, випустив її, і вона, тихенько зідхнувши, сказала:

— Так, мені ваше товариство також приємне.

Знову телефонував Кронін. Ця людина ставала чимраз настирливішою. Десь зникала його улесливість, і тепер у його тоні щораз частіше звучали наказові нотки. Він уже владно інструктував Ларису, визначав її обов'язки, і вона передчувала, що скоро почне її шантажувати. А проте, хоч у неї всередині все кипіло від обурення, щоб не дратувати Кроніна, намагалася вдавати з себе життерадісну, легковажну вдовичку, яка не розуміє, чого власне від неї хочуть.

Дістаючи візу на виїзд за кордон, Лариса охоче погодилася на просьбу завідувача відділу кадрів інституту, в якому вона викладала англійську мову, передати якісь папери якомусь Кринському в советській місії в Нью Йорку. Завідувач відділу кадрів, Іскін, був приятелем Лариси ще за часів спільного навчання в інституті, і він — думала вона — не міг її підвести. А в той же час Лариса зрозуміла, що саме ці папери втягли її в темну аферу, зв'язали з Кроніним.

Спочатку Лариса гадала, що Кронін, цей елегантний, вродливий молодик просто хотів позалицятися в літаку до самітньої мандрівниці, і не відштовхнула його. Їй була приємна його опіка. Але, переконавшись, що, крім них двох, ніхто в літаку російської мови не знає, Кронін перейшов до справи. В результаті Лариса дістала від нього кілька "явок" і прізвищ людей, якими були заінтересовані певні советські органи, в тому числі й прізвище Кирила Сагайдачного.

У Сагайдачного Лариса мусіла покищо завоювати довір'я, а потім чекати від Кроніна дальших інструкцій. Чи пощастило їй викликати довір'я у Кирила? Мабуть, ні. Її гаряче заступництво за свою державу, за СРСР насторожувало його і спричиняло подратовання. Лариса бачила, що викликати у нього симпатії до советського режиму було неможливо. Лариса зрозуміла, що доля звела її з вольовою, цілеспрямованою людиною. Але своїм жіночим інстинктом відчувала, що подобається Сагайдачному.

Обдумуючи дальші ходи, як шахіст у вирішальному

змаганні, Лариса вирішила вдавати, що поступово переймається новою ідеологією, переконується в помилковості своїх дотеперішніх поглядів, стає антикомуністкою. Для цього їй треба було б почати з місцевих газет, пошукати в батьківській бібліотеці "самвидавських" творів, які вдома їй були недоступні. І в перший раз вона нерішуче взяла до рук пачку українських газет з батьківського столу. Це були націоналістичні газети. Ларисі націоналізм завжди здавався чимось неприємно-обмеженим. Вона росла у великому місті серед різнонаціональної молоді і вірила в усе, чого її вчили в школі. Їй ніхто ніколи не дорікав, що вона українка. А тутешні газети твердять, що на Україні нищать українські пам'ятки культури і русифікують українські міста. Дивно, вона ніколи над цим не задумувалась. Їй було байдуже, якою мовою їй говорять, але мати любила українську і, поки була жива, іншої мови у них в домі не вживали. Коли ж приїхала свекруха, до хати ввійшла на рівних правах російська мова, і Адочка тепер цією мовою говорить, хоч часто мішає російські слова з українськими. З цією мішаниною Лариса бореться, бо вважає це ознакою браку культури.

Відкинувши газети з "емігрантськими наклепами", Лариса взяла з полиці невелику блакитну книжку, розгорнула і прочитала заголовок "Більмо", а під скромним портретом автора слова: "При всіх ударах і перипетіях долі мене буде вести, моєю провідною зіркою буде бажання стати корисним своєму народові. Так писав колись Іван Франко, так буду повторювати я до кінця днів своїх. Михайло Осадчий".

Сторінка за сторінкою перелистковується нетерплячою рукою, і цей страшний документ, ця неймовірна повість лягає на душу Лариси нестерпним тягарем. Це вже не "емігрантські наклепи", це пише молода советська людина, її одноліток... партійний, але... чесний. За що ж ці знуцання? А в кінці книжки — вірші, писані в тюрмі кров'ю серця:

"Син народивсь,
а я мов не живу,
Гнию безкрило під трьома

замками.
Столипінський вагон —
і на Мордву.
Святий Петро важку
відчинить браму.
Чи я один? Йшли
мільйони нас
На Кос Арал,
за соловецькі стіни.
З священним ім'ям
сина України
Ввійшов у світ і наш малий
Тарас”.

І це не зі злої волі тирана Сталіна, це не 1937-ий, а 1966-ий рік! Мордовські табори — це не злобна вигадка еміграції, а незаперечний факт! І згадалися глухі, обережні натяки декого зі співробітників — учителів, і згадалося загадкове зникнення трьох колег. А вона, Лариса, вірила, що сталінські часи минули безповоротно!..

Увійшов батько, Лариса не встигла сховати книжку, і вона блакитною квіткою лишилася лежати на темному оксамиті канапи.

— Читаєш Осадчого? — здивувався батько і, наче запобігаючи різкій відповіді, додав: — Коли тебе не було, дзвонив Кронін. Чого він від тебе хоче, доню? Не подобається він мені, ой, не подобається!

Лариса встала з канапи і підійшла до батька. Глянула в його люблячі очі, і їй так захотілося припасти до батькових грудей і виплакати на них всю свою тривогу і безрадість, так, як вона робила це тридцять років тому, коли була маленькою дівчинкою. Але велика і рішуча жінка, якою вона була тепер, обурилася цим бажанням. Лариса роблено — байдуже усміхнулася і закурила цигарку.

— Ти ж казала, що це випадковий знайомий, що познайомилася з ним в літаку, але він говорить так, наче має з тобою якісь справи...

— Ах, тату, ну, хоче молодий чоловік позалицятися, що ж

тут поганого? — з досадою відповіла Лариса. — Ти краще розкажи мені щось про Сагайдачного.

Обличчя Миколи проясніло. — А що, гарний хлопець, правда? — усміхнувся він.

— Так, симпатичний. Він з яких країв, з Галичини?

— А хіба він тобі нічого не розповідав про себе?

— Я його про це не питала.

— Він народився у Львові, а виїхав з дому під час війни, з матір'ю, йому було тоді років шість-сім не більше. Освіту здобув уже в Німеччині. Розумаха, талановитий хлопець.

— А батько, Грицько Сагайдачний?

— А звідки ти знаєш про Грицька? Кирило тобі казав? — здивувався Микола.

— Він сказав якимось, що він по-батькові Григорович, отож я й спитала, — пояснила Лариса. Миколі раптом стало моторошно.

"Батько Грицько" — так звали Сагайдачного старшого, колишнього командира повстанського загону в Карпатах, якого й досі не вдалося кафебістам розшукати. За ним, уже 64-літнім чоловіком, даремно полювали ще багато років після того, як УПА була зліквідована. Де він тепер Кирило не знав, а може й знав, але мовчав. Невже не витримав і сказав Ларисі? Не може бути! — відкинув Микола від себе це припущення, і заспокоївся.

— Про батька Кирило мені ніколи нічого не говорив. Можливо, що він покинув родину, і у дитини, якою тоді був Кирило, лишилося почуття гіркої образи.

— Можливо, — байдуже погодилася Лариса. Микола глянув на дочку, і йому захотілося сказати їй щось тепле, ніжне.

— Ти не гнівайся на мене, донечко, може мені й не слід втручатися в твоє особисте життя, — почав він м'яко, — але я люблю тебе, і твоя доля дорога мені... — Він помовчав, мовчала і Лариса. — Скажи, ти так і збираєшся вдовувати все своє життя? Аджеж ти ще така молода! Невже в цілій столиці України для моєї красуні-доні не знайшлося пари? Перевелися хлопці-молодці на Україні?

— Як тобі сказати, тату, — після довгої павзи відповіла Лариса. — Не хочеться брати те, що підвертається під руку. Навіщо? Щоб зв'язати себе з невідповідною людиною і потім усе життя тягти за собою той тягар? Ні, дякую красно! Вже маю гіркий досвід! Дванадцять років промучилася з Ігорем...

— Алеж він був алькоголіком. Невже не можна знайти людину, яка не мала б цієї вади?

— У нас всі п'ють. Ти не уявляєш собі, як у нас п'ють!

— Є різниця між пити і напиватися.

— А звідки гарантія, що той, що сьогодні випиває три чарки, не випиватиме завтра десять, а за рік-два не валатиметься під парканом? — палко заперечила Лариса. — Так було з Ігорем. Коли ми одружилися, він пив зовсім мало, менше, ніж його приятелі. А далі пішло гірше й гірше. Щось мучило, смоктало його. Він був порядною людиною, розумною, принциповою, і може саме це його й згубило. — Лариса замовкла, нече схаменулася. — Ну, розбалакалася! — сказала, криво усміхнувшись, підійшла до дзеркала і почала поправляти зачіску.

— Почекай, Лариско! Ну, а якби тут знайшовся чоловік для тебе?

— Маєш на увазі Сагайдачного? — зі шпильками в зубах обернулася до нього Лариса. — Але, тату, зрозумій, що нас ділить не лише океан, але й щось інше. У нас різні погляди, різна психіка, різне...

— Е, дурниці! — відмахнувся батько. — Коли справді любиш людину, то і її погляди стають тобі зрозумілими і, якщо ти їх не зовсім поділяєш, то в спільному житті виробляються певні компроміси, затуплюються гострі кути...

— Бачиш, — відповіла Лариса, вколюючи останню шпильку у волосся і повертаючи голову, — бачиш, я не належу до тих жінок, що, як хміль, обвиваються навколо своїх чоловіків. Я вже зріла людина, у мене свої переконання, які вже годі змінити.

"Е, значить тебе ще не припекло, не захопило цілком! — усміхнувся про себе батько. — Невже Кирило здасть позиції?"

— Ви ж розумієте, дорога, що нам це потрібно знати не на те, щоб покарати людину за давні гріхи, а на те, щоб контролювати її теперішню діяльність, — говорив Кронін, ступаючи м'яким килимом, що вкривав підлогу його кімнати. Заклавши руки в кишені штанів, він ходив взад і вперед з кутка в куток. — Аджеж ви комуністка, советська патріотка, ви мусите розуміти, що ці люди не змінюють так легко своїх симпатій. І якщо батько Кирила Сагайдачного і працює десь на провінції учителем чи агрономом, то, знаєте, яка з цього може бути небезпека для...

— Алеж я вам кажу, що нічого не знаю про батька Кирила Сагайдачного, — спокійно відповіла Лариса. — Мої спроби дізнатися про нього зазнали невдачі. Кирило не хоче говорити про батька, мені здається, що він гнівається за щось на нього, можливо за те, що покинув матір і його, малого, — повторила Лариса припущення Миколи.

— Так, покинув, але за яких обставин, він вам не казав?

— Цієї теми він уникає.

— Е-е, то ви ще не застосували своєї непереможної зброї, товаришко Ларисо! — з роблено-веселою усмішкою сказав Кронін, зуляючись перед нею і похитуючись з носків на закаблуки.

— Якої саме? — холодно запитала Лариса, звівши на нього свої сталєво-сірі тепер очі. Вона сиділа в низькому кріслі і дивилася на Кроніна знизу вгору. Між пальцями її руки, що лежала на поруччі крісла, диміла цигарка.

— Вашого жіночого чару, вашого темпераменту, нарешті, — відповів Кронін і, круто повернувшись, почав знову ходити з кутка в куток.

Це невинне ходження дратувало Ларису. І сам Кронін з його вкрадливими манерами, з худорлявою, як у хорта, фігурою, з очима, які ні хвилини не залишались спокійними, був для неї сьогодні особливо гидкий.

"Скільки на його совісті загублених душ?" — майнула несамохіть думка, але Лариса поспішила її відігнати.

— Ну, що ж, — зідхнувши, сказав Кронін, вийняв з горішньої кишені піджака вічне перо і записав кілька слів у блокноті, що лежав на столі. — Сподіваюся, ви все ж таки застосуєте всі свої жіночі чари і допоможете нам дізнатися, чи має Кирило Сагайдачний, місцевий бандерівський ватажок, зв'язок з колишнім бандерівським горлорізом, Грицьком Сагайдачним, своїм батьком, який переховується десь в Советському Союзі. Пам'ятайте, що від цього залежить доля ваша і вашої дочки, — закінчив він погрозли-вим тоном, і жовна на його вилицях напнулись.

— Лишіть мою доню в спокою! — скрикнула Лариса. — І взагалі я не розумію, яким правом ви накидаєте мені завдання, до яких я не надаюся?

Лариса стояла перед ним, випроставшись на весь зріст.

Брови Кроніна здивовано полізли вгору. Він, очевидно, хотів був сказати ще щось гостріше, але стримався і, вийшовши з-за столу, поклав руку на плече Лариси.

— Ми всі служимо своїй батьківщині в міру наших сил і можливостей, — сказав він м'яко. — До побачення!

"Кагебівський пес, — думала Лариса, поспішаючи до станції підземки, — ти таки справді служиш за шматок гнилої ковбаси, бо в таких, як ти, шукати ідейности, як ніжности у крокодила".

І дивно, що саме в цю жорстоку хвилину збентеження і сумніву до неї гукнув знайомий, милий голос:

— Пані Ларисо, пані Ларисо! — гукав Кирило Сагайдачний, стоячи на протилежному боці вулиці і вимахуючи рукавицею.

Не приховуючи радості від цієї несподіваної зустрічі, Лариса рвонулась була до нього, але червоне світло примусило її знову відійти на хідник. Так вони стояли, дивлячись одне на одного, усміхаючись крізь потік автомашин, відчуваючи, які вони близькі одне одному. Коли, нарешті, червоне світло змінилося на зелене, Лариса перебігла вулицю і вклала свої теплі руки в простягнені до неї великі і сильні долоні.

— Яка я рада вас бачити! — вирвалось в неї так щиро, що очі Кирила спалахнули.

Стоячи навпроти Лариси, оглядаючи її всю з голови до ніг, милуючись нею, він, здавалось, забув про цілий світ. Хтось з прохожих наскочив на них, сказав "сорі" — і це вивело їх з трансу.

— Як ви опинилися тут, Ларисо? Які пригоди привели вас в ці околиці? — запитав Кирило, прикриваючи жартівливим тоном своє зворушення. Рішучим рухом він узяв її під руку, і вони попливли за людською течією.

Усе сталося так несподівано — швидко. Кохання налетіло на них, як літня громовиця, і годі було йому опиратися. Раптом виявилось, що жити Кирилові без Лариси неможливо, а Ларисі без Кирила також.

* * *

Микола радів, хвилювався і ревнував дочку до Кирила, бачачи, що опинився він уже на другому пляні. А проте, коли у той вечір закохані прийшли до нього, випромінюючи своє незмірне щастя з очей, з кожного руху, Микола зрозумів, що його бажання здійснилося, що він, крім дочки, має тепер і сина. Він міцно стиснув руку Кирилові, а потім обійняв його і тричі поцілував.

І того ж вечора Лариса склала до малої валізочки найпотрібніші речі і виїхала з Кирилом, як вона сказала, жартуючи, "у весільну подорож" — на Парк евеню, де у "молодого" було невелике, але гарно впоряджене мешкання.

Цілий тиждень не бачив дочки Микола. Як не дивно, йому, який звик жити самотньо, любив і цінив свою самотність, тепер вона стала тягарем. Кілька разів підходив до телефона, накручував добре знайоме число, але слухавка відповідала довгими гудками. Ніхто з "того боку" її не знімав.

Почата стаття для українського журналу застигла на другому абзаці. Гуляти не хотілося, хоч погода була чудова. І Микола годинами вилежував на канапі, обклавшись газетами, яких не читав.

І ось, нарешті, телефон віджив! Милій Ларисин голос озвався в слухавці: — Галло! Тату, ти? Як живеш? Стужив за

нами? Сьогодні ввечері приїдемо. Кирило вириває у мене слухавку! Ну, та зачекай же хвилину! Це я до нього, а не до тебе! — і щасливий сміх дзвенить зі слухавки.

Потім у слухавці зазвучав приглушений баритон:

— Пане Миколо, ваша дочка неможлива, вона не дає мені поговорити з вами. Мабуть, тому, що її не навчили, щоб "жона да убоялася свого мужа". Ні поваги, ні послушенства! Сьогодні, як не виженете, як злодія, що вкрав ваш скарб, привезу його вам. Але лише подивитися, помилуватися. А тим часом будьте здорові!

Увечері відбулася сімейна нарада. Прийшло похмілля. Треба було тверезо обміркувати дальші кроки. Зловісною тінню стояв у свідомості Лариси Кронін. Правда, все йшло, покищо, за його, Кроніна пляном: вона успішно вживала своєї "непереможної зброї". Але далі, що далі? Досі ні вона, ні Кирило над цим не застановлялись. А тепер це питання стало перед Ларисою з усією категоричністю. Що робити? Розповісти йому про Кроніна? А що, як відсахнеться, побоїться зв'язати життя з "советською шпiонкою"? Ні, цього не може бути! Кирило любить її, він не відмовиться від неї! Треба просити азилу, оформлювати шлюб і обом кудись виїхати, щоб замести сліди. — А Ада? І глибока туга за донеку стискає Ларисине серце.

— Ось що, мої дорогі, — намагаючись бути спокійною, почала Лариса. — Становище моє надзвичайно складне. У мене, як закладниця, залишилася вдома дочка...

— О, Боже, я ж обіцяв тобі, що дитину ми витягнемо за всяку ціну! Я маю зв'язки у Вашингтоні, ніхто не сміє відірвати дитину від матері! — гаряче вигукнув Кирило.

— Ти їх не знаєш, Кириле! Ти був надто малий, коли тебе вивезли. А якби не вивезли, ти б і досі спокутував гріхи батька... — Лариса зрозуміла, що сказала забагато.

— Звідки ти знаєш про батька? — тихо, майже пошепки запитав Кирило. Щось у його шепоті, в його раптом зблідлому обличчі було таке, що холодний дріж перебіг у Лариси по спині. Але відступати було запізно, і вона зважилася:

— Я знаю це від Кроніна. Він — агент КГБ, він хоче мене

завербувати. Він вимагає, щоб я довідалася у тебе, де тепер "батько Грицько" і чи має він зв'язок з еміграцією... — якимось ніби несвоїм голосом, без виразу вимовила Лариса.

— Ти... ти, Ларисо... Ти маєш зв'язок з советськими агентами? — ледве ворущачи губами, видушив із себе Кирило.

Щось у його голосі, наче лезо гострого ножа, різнуло Ларису по серцю. Обличчя зашарілось, блиснули очі.

— А ти як думав? — майже зі злобою вигукнула вона. — Так ось і випустять за кордон, не зв'язавши зі собою ланцюгом?! Ми раби їхні, розумієш, раби. Кріпаки, прикріплені до пана, каторжани, прикуті до тачки!

Результат тримісячних роздумів і читання нової для неї літератури мимо її волі відбився в цих пристрасних Ларисиних словах. — Злякався? — продовжувала вона з обуренням. — Я не в'яжу тебе, ти вільний!

Кирило швидко опанував себе. Він підійшов до тремтливої від хвилювання жінки і владно обійняв її за плечі.

— Покинь, люба! Нічого я не злякався. Заспокойся, усе буде гаразд, з усім дамо собі раду, повір мені.

Напружені нерви не витримали. Лариса тихо плакала, сховавши обличчя на грудях коханого.

Трохи згодом, звертаючись до дочки, заговорив Микола:

— Я знав, що Кронін агент КГБ, в усякім разі, догадувався. Але даремно ти не сказала про це нам відразу. Ми б щось придумали. Ну, що ж, не журися, доню! Ти тут, в Америці, ніхто тебе не посміє зачепити. А Кронінові я сказав, що ти виїхала на Флориду, до наших друзів і будеш там, аж поки закінчиться твоя віза. Без тебе він телефонував двічі...

*
*
*

Вирішили так: Кирило бере відпустку в університеті і їде до Вашингтону, де має добрих друзів в урядових колах. Там же ж він дізнається, що можна зробити, щоб приборкати Кроніна. Постарається довідатись, яку роль грає в советській місії ця людина, чи вона має дипломатичну недоторкальність, чи це просто собі пішак на шпигунській шахівниці КГБ. Замовили квиток на нічний літак. Лариса відібрала зі

своїх документів те, що, на її думку, могло бути потрібне Кирилові в його клопотах.

— Ларо, якщо твоя присутність там буде необхідна, я зателефоную — сказав Кирило. — Добре було б тобі теж кудись виїхати на цей час. Може й справді на Флориду? Погрієшся на сонечку, покупаєшся, трохи нерви відпочинуть.. Хочеш зараз зателефоную туди, в готель, замовлю тобі кімнату?

— Ні, любий, я залишуся з татусем. Не забувай, що за тиждень моя віза вичерпується, а коли ми ще побачимось взагалі...

В її словах прозвучав тихий сум. Це глибоко зворушило Миколу, і він поцілував дочку в чоло.

— Але я певний, що все добре влаштується! — гаряче ствердив Кирило. — Проте, не наполягаю, бо поважаю батьківські права! — і жартівливо уклонився Миколі.

* * *

Та коли Кирило відлетів, душу Лариси охопили сумніви. Наче забрав він із собою її рішучість і відвагу. Туга за донею, за маленькою Адою, знову наклала тінь на її чоло. "Вони, — думала вона, — не зупиняться перед тим, щоб навіки відняти у мене доньку, мою радість і надію. Чи ж можу я, мати, принести в жертву своєму кохання цю безмежно дорогу істоту?"

Лариса сиділа, як звичайно, в кутку канапи. Хвилинами їй хотілося кричати, і вона кусала пальці, щоб стримати ридання. Тільки згадки про Кирила приносили коротку потіху. Але і той прекрасний тиждень, тиждень кохання, здавався їй уже таким далеким... Та чи й був він взагалі?

Задзеленчав телефон. Лариса здригнулася і схопила слухавку. Вкрадливий голос Кроніна привітав її з поворотом із Флориди.

Відразу взявши себе в руки, Лариса сказала веселим тоном:

— Ах, це ви!? Оце кілька хвилин, як переступила поріг

хати. Так, маленька прогулянка. Скільки? П'ять днів. Море чудове!.. Дякую за комплімент!.. Коли? О десятій? Гаразд.

Ось він ланцюг, що зв'язав її з цією наскрізь фальшивою, страшною людиною! Вона згадала його обличчя, на якому улеслива усмішка так легко оберталася на злобну гримасу. Але вона мусить грати ролю до кінця!

Наступного ранку, в кабінеті Кроніна, вона говорила тоном кокетливої вдовички:

— Ви надто приспішуєте мене, товаришу Кронін. Такі речі скоро не робляться. Я потребую часу, щоб остаточно приворожити людину, так, щоб вона забула всяку обережність, втратила голову...

— Але не забувайте, дороба, що за тиждень вигасає ваша віза...

— А хіба не можна її продовжити? — запитала Лариса, дивлячись у вічі Кроніна наївними очима.

— Гм... це не від нас залежить. Щоб продовжити візу, мусите повернутися додому, а вже тоді клопотатися...

— Ну, що ж, — покірно зідхнула Лариса, — маю ще тиждень часу... До побачення!

* * *

Погода зіпсувалася. Цілий день мжичив надокучливий дощ. Хмари пливли й пливли над містом і, здавалося, не буде їм кінця-краю. Усі старання Миколи розвіяти журбу, що, як ті хмари, оповили Ларисине чоло, були безуспішні. Вона брала з полиці то одну, то другу книжку, але батько бачив, що сторінки лишалися неперегорненими, а Лариса сиділа і мовчки дивилася кудись у простір. Він запропонував Ларисі поїхати в театр, в кіно, але вона відмовилася.

— Ну, чого ти журишся, донечко, все буде добре. Ти ще не знаєш Кирила, він, якщо візьметься за щось, то обов'язково свого доскочить. Не сьогодні — завтра подзвонить і скаже, що все гаразд. Я цього певний!

І справді, в довгій розмові телефоном Кирило розповів про всі свої заходи і просив Ларису вилетіти негайно до Вашингтону. Тон був у нього веселий.

Лариса наче засвітилася зсередини радістю. Наспівуючи, взялася складати у валізку нічну сорочку, капці, зубну щітку... Аж раптом знову задзеленчав телефон, і Микола побачив, як доччині очі, коли тримала вона слухавку, згасли, як стиснулися в болючій гримасі її уста. — Він? — запитав пошепки. — Так! — відповіла Лариса, поклавши слухавку.

— Чого він хоче? — запитав батько.

— Запрошує приїхати негайно. Підвезеш мене? — і заметушилася, вбираючи капелюха і плаща.

— І підвезу, і зачекаю, поки звільнишся.

* * *

Коли крізь густу сітку дощу Микола побачив Ларису, він відразу зрозумів, що сталося щось недобре. Вона йшла швидко, майже бігла, якимось дивно заточуючись.

Микола відчинив дверцята авта, мовчки допоміг Ларисі сісти і натиснув на газ.

— Що він сказав тобі? — запитав батько, кладучи руку на руки дочки, що лежали безсило на її колінах.

— Що їм відомо все, що ми з Кирилом задумали. Що у них там є свої люди, і від них нічого сховати неможливо. А потім він передав мені ці листи. — Лариса говорила швидко, мов у маячінні. Дві однакові коверти тремтіли в її пальцях, коли вона передавала їх батькові.

— Алеж не хвилюйся так, дитино! Я певен, що в цих листах нема нічого такого, чому не можна було б зарадити.

Вдома Микола уважно прочитав обидва листи, переславні через Міністерство Закордонних Справ УССР. Очевидно, хтось порадив свекрусі звернутися туди, щоб дійшли вони швидше.

В одному листі він прочитав:

"Дорога Ларисо, приїзди негайно, бо Ада дуже хвора, в неї гостре запалення легень, температура 41.5. Стан критичний. Кидай усе і вертайся. Марта".

В другому листі, написаному, очевидно, ще до хвороби, бо датованому п'ятьма днями раніше, прочитав він написане дитячим почерком:

"Мамо, мамочко, я так за тобою стужила, що не можу без тебе жити! Бабуня свариться на мене, що я плачу за тобою. Приїзди скоріше, щоб ми знову були разом. Цілую тебе тисячу разів. Твоя Ада".

Лариса уважно досліджувала почерк обох листів. Ідентичність була безсумнівна: це писали вони, свекруха і доня.

Тривога за дочку наростала з кожною хвилиною, і Лариса не знаходила собі місця. Нарешті не витримала і кинулася до телефона.

— Що ти хочеш робити? — затримуючи її, запитав батько.

— Довідатись, коли є літак до Європи.

— Ти хочеш летіти? А Кирило?

— Тату, — сказала Лариса твердо, — я — мати. Моя доня тяжко хвора, я мушу бути коло неї. — Її обличчя було напружене і рішуче, і Микола зрозумів, що відмовляти даремно. — А Кирило... Кирило мусить зрозуміти і не гніватися на мене. Скажи йому, що я навіки збережу в пам'яті дні, які прожила з ним, коли була щаслива! — тепла усмішка зогріла її обличчя.

— Алеж, доню, вони заарештують тебе, зашлють на Сибір! — з болем вирвалося у батька. — Ти все одно не побачиш дочки, а ці листи, мабуть, надиктовані їм в КГБ! Я навіть певний, що це написано з їхніх слів.

— Тату, не затримуй мене! Щоб на мене не чекало, я ніколи не прощу собі, якщо Ада помре без мене.

— Ларисо, лишися! Твоя жертва даремна! Вони обманюють тебе! — це був останній, розпучливий аргумент батька.

*
*
*

Кирилові пощастило. Не встиг він вийти з будинку вашингтонського летовища, як чиясь тяженька рука весело ляснула його по плечу. Обернувшись, він побачив перед собою велетня, в якому пізнав колишнього колегу з Ейлського університету, Сема Фостера, або просто "Рудого

Сема", чемпіона університетської бейзболової команди. З Семом Кирило довго не бачився, але відразу пізнав його. Він знав з газет, що Сем робить блискучу політичну кар'єру і тепер займає в Державному Департаменті високий пост.

— Гелло, Кір! — загукав він на цілу залю. — Ай'м глед ту сі ю!

Кирило радісно відповів на привітання і запитав, що привело товариша на летовище в такий ранній час.

— Я проваджав друга до Чикаго, — відповів Сем. — І як же ж щасливо вийшло: одного провів, а другого здивав! Зачекай тут, я зараз приведу авто, — не даючи Кирилові часу на відповідь, закінчив він і зник у натовпі.

Над Вашингтоном сходило сонце, коли друзі прибули в резиденцію Сема Фостера. Це була чарівна підміська вілля, оточена зеленими ще дубами.

Нашвидку випивши по коктейлю в затишній вітальні і викуривши по сигарі, друзі вирішили відпочити, щоб потім наговоритися досхочу. Кирило відразу заснув, ледве голова його торкнулася подушки. І приснилася йому Лариса, яка ніби в рожевому тумані мовчки, з усмішкою простягала до нього свої руки.

Сем познайомив Кирила з усією своєю родиною: дружиною, тоненькою і подібною до хлопця матір'ю шістьох дітей від двох до десяти років. "Мама — Пеггі", як звали її діти, була дуже мила і привітна. Очевидно, Сем їй розповідав про свого друга Кирила, і вона, жартуючи, вишикувала всю свою галасливу команду і наказала їй хором привітати гостя: "Гелло, містер Кір, гелло!". А потім, наче відбувши офіційну частину, оточили Кирила старшенькі і з властивою американським дітям невимушеністю почали ставити гостеві безконечні питання, на які Кирило відповідав з повною серйозністю.

На питання старшого хлопчика Майка, чи є в нього діти, Кирило розповів про "свою" дочку Адочку, яка скоро приїде в Америку з далекого краю, що зветься Україною. Він змалював їм Аду, як золотоволосу маленьку фею, яка може творити чудесні речі, і діти з широко розкритими очима

слухали цю казку.

А потім у кабінеті господаря відбулася розмова, в якій Сем виявив цілковиту готовість допомогти другові своїми зв'язками з людьми, що мають справу з політичними неповоротцями. Він запевнив Кирила, що його справа буде полагоджена позитивно, потрібно лише присутності самої Лариси, яка має особисто потвердити своє бажання залишитись в Америці.

Родина Сема вже готувалася до зустрічі нареченої Кирила, і Пеггі метушилась на кухні, підготовляючи вечерю, коли, підстрибуючи, прибіг Майк, кричучи на весь дім:

— Містер Кір, містер Кір! Телефон фор ю!"

Говорив Микола. Голос був глухий і ледве чутний:

— Добридень, Кириле! Не витрачай даремно сил і енергії. Сьогодні Лара вилетіла додому. Тяжко захворіла Ада. Подробиці при побаченні. Будь здоров!

З того, як зблідло Кирилове обличчя і як затремтіла його рука, стискаючи слухавку, Сем зрозумів, що сталося щось трагічне.

— Добре, дякую! — хрипко кинув Кирило і відійшов від телефона. Він не помічав присутніх, які дивилися на нього, чекаючи пояснень. "Нема її! Відлетіла, наче й не було зовсім! Зникла, як міраж!" — дрібними молоточками стукали думки в його голові.

*
*

Під крилами велетня-літака плывуть і плывуть сірі, кошлаті хмари. Рівно гудуть мотори. Весело сміється молоденька стюардеса, кокетуючи з бравим моряком. Сусід Лариси з апетитом наминає сніданок, запиваючи коньяком. Про щось гаряче сперечаються два довговолосих юнаки, мабуть, студенти. Все це, як в тумані, проходить перед Ларисиними очима. Потім вона знову дивиться в ілюмінатор на сірі, холодні хмари. В руках сусіда з правого боку озивається маленький транзистор. "Чарлі, кам бек, Чарлі!" — безнадійно-сумно благає низький жіночий голос. — "Кам бек, Чарлі!"

"ПЛЕБІСЦИТ"

Святочний обід закінчився. Був він напрочуд смачний, сполучивши в собі все краще, взяте з американської кухні, з нашими національними стравами, приготовленими з великою кулінарною майстерністю. Розпашіла від випитого вина і щедрих похвал, господиня вже передавала гостям горнятка з чаєм і запашною кавою, коли вигук одної з пань, що на далекому краю стола про щось гаряче сперечалася з сусідом, привернув загальну увагу.

Посипалися запитання: "Що там?" — "В чому справа?" — "Що ви, пані Софіє?"

— Я кажу тільки, що я їх ніколи не любила і не вірила їм ще тоді, коли деякі наші політики робили на них ставку, а дехто навіть лизав їм п'яти. А вже просто бачити їх не могла після того, що вони у нас в Україні наробили. Ідучи вулицею, я не зважувалась піднести голови, бо боялася, що, прочитавши в моїх очах усю силу моєї ненависти, вони мене знищать. Ці варвари ні перед чим не зупинялися! Чоловік не випускав мене з дому, боявся за мене! — Пані Софія нервово відкинула рукою пасмо темного волосся, що упало їй на очі.

— Про що це ви говорите, Софійко? — запитала господиня.

Обізвався сусід схвильованої пані Софії:

— Вона не може простити німцям минулого, і то не тільки безпосереднім винуватцям, але й всьому німецькому

народові. А я їй кажу, що в такому разі і наш народ можна звинувачувати в злочинах Сталіна і його партії.

— Таке вигадаете! Аджеж Сталін — грузин, то й винуватете його народ, а при чому тут ми, українці? — обізвалася молода, гарна жінка в голубій блюзці.

— Грузини ненавиділи Сталіна не менше, як українці, — встряв у суперечку старенький професор. — Всі ви, мабуть, пам'ятаєте той анекдот, що його потихеньку розповідали ще в Советському Союзі...

— Не пам'ятаю! — сказала господиня і, згорнувши серветку, приготувалась слухати.

— Нагадати? Ну, добре. Перебуваючи на відпочинку в Сочі, пішов Сталін купатися. Купався, купався і став тонуть. На його крики прибіг рибалка-грузин і витяг його з води. Наш дорогий вождь і вчитель вирішив щедро винагородити свого рятівника і сказав з гордістю: "Чи ти знаєш, кого ти врятував? Самого Сталіна! Отже, проси все, чого бажаєш!" На це переляканий грузин відповів: "Я нічого від тебе не хочу, тільки не кажи нашим, що я тебе врятував!"

Анекдот справді був "бородатий", але професор так комічно відтворив переляк бідного грузина, що всі засміялись.

— А знаєте що? Проведімо плебісцит! — запропонував сусід пані Софійки. — Хай кожен висловиться "за" або "проти" німецького народу і на підтвердження пригадає якийнебудь випадок з власного життя. Хто перший хоче висловитись? Ви, професоре?

— Та як вам сказати... — завагався професор. — Я далекий від того, щоб винуватити весь німецький народ у звірствах садистів, з фюрером на чолі. Я жив і працював серед німецького народу, нічого, народ, як народ, роботящий, практично-мудрий, але егоїстичний і скупий, як, здається, ні один інший. Ось вам такий факт. У наш табір ДП часто заходили німецькі вояки-інваліди війни, обірвані, голодні, просили хліба і дякували за кожную шкурунку. Коли ж ми питали, чому вони не звертаються до багатих бауерів, вони, зі слізьми на очах, казали, що ті їх женуть від порогу, як псів.

Чи ви таке бачили? У нас кожна жінка на селі приймала полонених, як рідних, ділилася з ними останнім, а німці... Розкажу я вам епізод із власного життя, це буде трохи веселіше, бо в цьому епізоді більше комічного, ніж трагічного.

Старий професор усміхнувся, закурив цигарку і продовжував:

— Було це в 1947 році. Мешкав я тоді на приватній, німецькій квартирі в містечку Б., де по капітуляції Німеччини перебували допомогові комітети різних етнічних груп, в тому числі й український. Одержували ми харчові приділи, але в мене виявився веред шлунку, і хліб, який нам видавали, я віддавав моїй господині для її кабана, плекаючи потаємну надію, що коли кабана заколять, то мені хоч вухо дадуть на холодець. Дуже вже хотілося холодцю зі свинячого вуха! — Професор усміхнувся і з комічною міною проковтнув слину. — Чекав я цілий рік, і цілий рік моя фрау з вдячною усмішкою забирала мої хлібні пайки. "Буде вухо моє!" — затирав я в думці долоні. Нарешті, жаданий день настав! Входжу вранці до кухні і бачу на столі величезне, чисто обсмалене і вимите свиняче вухо. Дипломатично питаю господаря, чи не продасть мені це вухо. Господар якось знітився і сказав, що піде запитати жінки. А коли повернувся, то мав такий вигляд, наче йому самому дісталось поза вухо. "Жінка сказала, що вухо їй потрібне", — пробурмотів собі під ніс і поспішив вийти з кухні. Отак я поласував холодцем зі свинячого вуха! — і професор роблено-безпорадно розвів руками.

— Значить, ви висловлюєтесь проти німців! — ствердив сусід пані Софійки. — Хто наступний?

— Щось подібне трапилось зі мною, — заговорила немолода вже пані Марія з приємним спокійним обличчям. — Це було ще за Гітлера. Я працювала тоді на летовищі, в летунській школі, видавала курсантам білизну, замітала в "штубах". Пайки були мізерні: один темний хлібець на цілий тиждень, мікроскопічні порції мармеляди, чверть фунта ковбаси. Словом, і жити не жили, і вмирати не вмирили. Я твердо переконана, що коли б капітуляція Німеччини припіз-

нилась на 2-3 місяці, я залишилася б вдовою, бо мій чоловік так страшенно охляв, що під час роботи засипляв від знесилення. Виглядав він тоді на 70-літнього діда, хоча йому не було ще й сороківки. Я не схудла так трагічно, але він... На нього я не могла дивитися без сліз. Місто було за три кілометри, і там врядагоди можна було дістати щось із "штамів". Переважно це були буряки з головками оселедців, рідше морожена риба, дорога і без смаку. Але все ж таки це було щось.

Одного разу, замітаючи штубу, знайшла я в кошику на папері кілька шматків цвілого хліба і страшенно їм зраділа. Прихвала їх між білизною і чекаю, що буде. За якийсь час увійшов до штуби німецький робітник і почав щось шукати, заглянув у порожній кошик і до мене: "Це ви взяли хліб?" Я потакнула і пояснила, що думала, що його викинули. "Так, — каже німець, — але він мені потрібний для курей". І забрав усе, до останнього шматочка!

Заговорила молода пані в голубій блюзці:

— Я пам'ятаю, як ми з мамою влаштувалися на приватному мешканні і як господиня, здерши з нас грубі гроші, відмовилася продати нам трохи зелених яблук-падалок, якими її садок був засипаний. Скнари, скнари і є! — закінчила вона, зневажливо викрививши рожеві уста.

— Хто ще хоче слова? — наслідуючи голову зборів, запитав сусід пані Софійки.

— Дозвольте мені! — зголосився попелястий блондин з рожевим обличчям середнього віку. — Але я хочу сказати "за".

— Тоді зачекайте! Покищо говоримо "проти"! — владно зупинив його самозваний голова. — Хто ще хоче висловитись "проти"?

Попелястий пан знизав плечима.

— Я! — озвалася господиня, підносячи руку.

— Прошу! — галantly схилювся в її бік "голова".

— Мій чоловік, працюючи в Німеччині, подер на роботі останні, ще з дому, лахи. Не знаю, хто вже сказав про це нашій сусідці-німкені, але одного вечора вона з'явилася до

нас з двома сильно приношеними чоловічими сорочками. "Це мого сина, мого бідного Ганса, — зідхнула вона. — Його убито на фронті три місяці тому. Сорочки вже йому не потрібні. А я їх продам за..." Не пам'ятаю вже, яку вона назвала ціну, але мені вона стала такою огидною, що я постаралася якнайскорше її здихатися разом з її сорочками, на яких, мені здавалося, ще не висохла кров її убитого сина. Чи ви уявляєте собі нашу, українську матір, яка принесла б продавати сорочку сина, що недавно перед тим згинув? Хіба б що з голоду вмирала, та й то... А цим бауерам нічого не бракувало, господиня була багата, двір повний худоби, свині у сажу. Ось вам і німецька сантиментальність! Серця у них нема! — І господиня аж почервоніла від обурення.

— Зате у них є розум. А ми зі своїм надмірно чутливим серцем... — озвався скептично худорлявий пан в окулярах.

— Хто ще хоче сказати щось "проти"? — не дав йому скінчити голова — Ніхто? Тоді дозвольте мені висловитись "за".

Це було вже після приходу союзників. Ми жили у великому таборі в англійській зоні. З харчами було скрутно. Кер-пакетів тоді не видавали, а на самій кукурудзянці... ви ж розумієте? Ось і придумали ми походити по німецьких селах, щоб виміняти дещо з лахів на шматок сала. Було нас четверо: двоє молодих хлопців, один старший уже пан і я. Проходивши задурно цілий день, вирішили вертатись додому.

За цей час значно похолодніло і почав сіяти дрібний сніжок. Замерзлі, голодні йшли ми обледенілим шляхом. Одяг на всіх був лихенький, а тут ще й вітер знявся, до кісток прошивав. Першим, як і треба було сподіватися, підбився наш старший, хворий на серце приятель. Двоє молодих пішли собі вперед, а я залишився з ним на шляху. Що було робити? Насилу дотяг його до найближчого села, знайшов старосту і упросив його примістити десь бідолаху на ніч, поки ми з табору пришлемо по нього унівське авто.

І так я лишився сам-один. А сніг мете й мете, забиває дух, ноги в блаженських черевиках ковзаються, мороз міцні-

шає... Проїшов, мабуть, зо два кілометри і присів на пагорбку, бо вже ноги не слухали. Проте, свідомість підказала, що сидіти не можна, мушу йти. Пошкандибав далі, і раптом крізь заметіль блимнув мені вогник. Підійшов. Маленька станція вузькоколійної залізнички. Зайшов усередину і з насолодою примістився на лавці під холодною піччю. І відразу задрімав. Аж чую, хтось мене шарпає за рукав. Розплющив очі: стоїть переді мною молодий німець і тримає на таці чарку "шнапсу" і шматок "кухена". Пояснює, що він — син залізничного сторожа, що у них сьогодні якийсь там "Гебургстар", і з цієї нагоди він хоче мене почастувати. Все це прийшло дуже до речі, і я з подякою вихилив чарку і закусив кухеном. Я певний, що це несподіване частування зберегло мене від тяжкої застуди. І я вдячний німцеві, що не пожалував мені хліба-соли! — закінчив оповідач. — Хто хоче ще сказати щось "за"?

Слово взяла пані із срібними смужками в темному волоссі і з сумними очима.

— Це було в Харкові, страшної зими 1942 року, першої зими під німецькою окупацією. Мабуть, дехто з вас пам'ятає, яка це була страшна зима. Багато було таких, що її не пережили. Большевики, відступаючи, знищили все. Не було ні хліба, ні води, ні палива, ні електрики. По воду доводилося ходити за кілька кілометрів до річки, нести відра вгору, стрімким узвозом, під крижаним вітром. Одягнутися не було в що, бо все, що було чогось варте, пішло в обмін за шматок хліба. Хто був сильніший, брав саночки і йшов міняти останнє шмаття на села, де можна було дістати бодай трохи картоплі. Але це було зв'язане з великим ризиком, бо фронт стояв всього за 25 кілометрів від Харкова, а по дорогах німці відбирали все. Мій чоловік також запрягся в позичені саночки, але за два дні на тих самих саночках його привезли добрі люди напівпритомного, в гарячці. І з того часу він уже не вставав з ліжка.

Та ось настав день, коли з нашої кімнати винести було вже нічого. А на мене дивилися з німим благанням голодні очі моєї десятирічної доні. Дай, Боже, щоб ні одна мати не

відчула ніколи того, що відчула я в той страшний день, коли мені нічого було дати голодній дитині!

Під німим доччиним поглядом я вдесьте, а може двадцятье відсуваю шуфляду комоди і починаю порпатися в ній, наперед знаючи, що там нема нічого, що могло б мати хоч би найменшу вартість. Ось дорогі серцю фотографії, ось якись нікому непотрібні стрічки, квіти зі старого капелюха і, нарешті, старе і латане простирadlo, яке я берегла... — оповідачка схлипнула і замовкла. — Так, — перемогла вона себе, — так, яке я берегла, щоб накрити ним чоловіка. Сумніву в тому, що він скоро помре, у мене та й у нього не було, хоч часом, розриваючи наші серця, він шепотів: "Тільки б дожити до травички, до зеленої травички!"

Оповідачка замовкла. І всі мовчали. Гірке, як полин, оповідання звучало різким дисонансом в затишній, теплій кімнаті, прикрашеній живими квітами, з багатим столом, за яким зібралось чепурно вдягнене товариство.

— І ось, кажуть, що чудес не буває! — вже жвавіше продовжувала сумна пані. — Коли я, вже цілком безнадійно, обмацувала дно шухляди, під моїми пальцями визначилася якась тверда річ. Це був срібний карбованець, ще царський карбованець, який невідомо коли й як потрапив під газету на дно шухляди.

*
*
*

Засніжена вулиця дихнула на мене смертельним холодом і пустою. Ніхто не відгортав снігу, у людей не було на це сили. На подвір'ї коло гаражу, присівши біля авта, щось направляв молодий німецький солдат. Він хукав на замерзлі пальці, час від часу тер почервонілі під "пілоткою" вуха.

Намагаючись прибрати незалежного вигляду, що виглядало, мабуть, жалюгідно при моїй обдертій фігурі, підходжу до нього і, підкидаючи на долоні карбованця, пропоную обміняти його на буханець хліба. Солдат звівся на ноги, оглянув мене з ніг до голови і щосили закричав: "Равс!" Я мало не впала з переляку. Потім сунула карбованця в кишеню і пішла до воріт. Тяжка образа здушила мені горло, і

я, вже не стримуючи ридання, вийшла на вулицю. Але не встигла зробити й десятка кроків, як сніг заскрипів під німецькими чобітьми, і мене наздогнав молодий солдат.

"Гунґріг"? — спитав він і, не чекаючи відповіді, сунув мені під пахву буханець мерзлого хліба. Я розгубилася, простягнула срібного карбованця, але він відмовився взяти. Пояснив, що коли я підійшла до нього, з вікна дивився його суворий офіцер, який забороняє контактуватися з населенням. І тому він на мене крикнув. Спитав, де я живу, і побіг назад до гаражу. А я що було сил у моїх опухлих ногах кинулася додому.

І з того часу той вояк узяв мою родину під свою опіку. Кожного полудня, з німецькою точністю, тихенько стукав у наші двері і передавав у доччині руки військовий казанок з пахучим солдатським супом і кілька кусків черствого — але якого ж смачного! — хліба.

На жаль, ця допомога прийшла запізно: чоловік помер, так і не діждавшись зеленої травички... Але мене і мою дитину врятував простий німецький солдат Ґустав Кавфман. — Голос оповідачки затремтів, і вона замовкла. — Коли ж мій чоловік помер, — додала по павзі, — і лежав на канані, чекаючи на похорон, як звичайно прийшов Ґустав. Відразу зрозумівши, яке горе спіткало мою родину, він виструнчився на порозі і віддав моєму чоловікові військову пошану. Після того я його не бачила.

За столом запанувала мовчанка. Порушив її голос пані Софії. Але цим разом прозвучав він значно м'якше:

— І все таки усі ті "за" ніколи не виправдають Авшвіцу, Бухенвальду, розстрілів, шибениць і тортур, що їх приніс із собою нацизм. Це називається — за деревами лісу не бачити!

— Гітлерівських злочинців судять тепер німецькі суди, судитиме історія. А добрі люди є в кожному народі, так, як в кожному народі можна зустрітися із звіром у людській подобі, — задумливо сказала старенька господиня-мати.

— Амінь! — напівжартівливо ствердив професор.

ЦІНА ДУШІ

Віра поспішала. Хотілося мати більше часу, щоб оглянути виставку на Вашингтон сквері, а часу після роботи залишається так небагато!

Якраз сьогодні Віра має вільний вечір, бо чоловік прийде пізно, вечерею зроблено завчасно, і вона може собі дозволити таку розкіш, як відвідини виставки образів під відкритим небом.

Коли видавалися такі вечори, як сьогодні, Віра почувала себе щасливою.

— У житті є дві речі, казала вона друзям, — дві прекрасні речі, для яких варто жити: любов і воля. На превеликий жаль, ці дві речі несумісні, бо коли є любов, немає волі!

Віра знала любов. Довголітнє подружжя було таке ж щасливе тепер, як і замолоду.

І, не зважаючи на те, вільний, абсолютно вільний від усіх домашніх обов'язків, вечір, викликав у ній безтурботну радість. Вона почувала себе дівчиною, наче помолодшала відразу на два десятки років.

Наспівуючи щось веселе, відбила у фабриці картку і вийшла на вулицю.

Гарячий, червневий день помалу охолоняв. Вулиця гомоніла тим веселим гомоном, який можна чути лише по роботі, коли люди відпружують нерви і починають жити для

себе. Сміялися дівчата, перегукувалися робітники, пахло чимсь смачним, а з сусіднього скверу зривалися зграї голубів і, лопочучи крильми, танули в синьому просторі неба.

Знехтувавши послугами підземки, (просто злочин лізти під землю в такий чудовий вечір!), Віра, звично орієнтуючись в метушні великої площі, перейшла її по діагоналі і рушила просто, бездумно і радісно, почувавши себе сильною і здоровою, забувши втому і біль в руках від восьмигодинної гарячкової праці.

Від дерев Вашингтон-скверу вже повівав вечірній вітерець. Віра почала оглядати виставку, намагаючись додержуватись пляну, не розпорошувати уваги. Але куди там! Як можна було втриматися, коли з бічної вулиці на неї раптом глянули такі чудесні, яскраві фарби! І Віра збочила, а там, з-за рогу праворуч замайоріли довгі ряди образів і...де дівся той плян!?

Почала блукати в людському потоці, що безупинно плыв хідниками Грініч Вілледжу.

Боже, як тут цікаво! Ось чудові акварелі, кілька разів відзначені, про що свідчать кольорові стрічки, наколоті на клаптику картону. Ось квіти, такої свіжості, що хочеться їх понюхати.

Але було досить і мазанини, абстрактних і просто потворних образів. Віра ненавиділа брудні полотна з невиразними плямами замість дерев, квітів, людей. Їй здавалося, що автори цих "творів" вважають усіх за дурнів і підсувають свої "модерні" речі, приховуючи за ними свою бездарність.

Віра не розумілась на малярстві, але любила все гарне, свіже, як в образах, в скульптурі, в музиці, так і в житті. Вона могла годинами простоювати перед полотнами старих майстрів і могла милуватись вродливою жінкою, як витвором мистецтва. Щорічні квітярські виставки в Колізеї були для Віри справжнім святом, а цвітіння японських вишень у Ботанічному саду вона зустрічала як чудо, як колісь, в далекому дитинстві зустрічала під час Великодньої заутрені перше "Христос Воскрес!"

Починало сутеніти, коли, втомлена довгими мандрями Віра в котрий уже раз вирішила "востаннє" пройтися вздовж вулиці, на якій опинилася. Вже деякі малярі знімали свої картини зі стендів і укладали в авта. Втомленими очима блукала Віра по рядах картин, розвішаних на сірій стіні будинку з колонами. І раптом її зір натрапив на щось, що примусило його засвітитися спочатку зацікавленням, а далі — захопленням. Це була голова людини, виконана на папері чорним олівцем. Мабуть, це був монах, бо темний каптур покривав голову, заслонюючи чоло.

Його обличчя було осяяне якимсь дивним внутрішнім світлом, а в ясных очах відбивалося таке несамовите захоплення, така мука і радість, що у Віри з подиву навіть уста розтулилися.

Скільки часу стояла Віра перед портретом, вона й сама не знала. Стояла б іще, але чиясь рука досить безцеремонно з-перед самого її обличчя зняла портрет зі шнура, на якому він висів, і кудись забрала. Дивне видовище зникло. Віра приплющила очі, щоб закріпити в них чудовий образ, повільно обернулася і пішла геть.

Вдома, за вечерею, розповідаючи чоловікові про те враження, яке справив на неї портрет невідомого, Віра сказала:

— Якби я була малярем, я намалювала б з цієї людини Христа. Ніколи, ні на якій іконі я не бачила виразу такого неземного захвату. Здавалося, ця людина бачить щось таке невимовно прекрасне, що недоступне звичайному смертному.

— Чому ж ти не спитала, яка ціна цьому портретові? — поцікавився Вірин чоловік. — Може його варто було б купити.

— Чому не спитала? Алеж тоді мені просто не спало це на думку. Та, мабуть, тоді це здалося б мені навіть блюзнірством, все одно, що підійти і спитати: за скільки ви продаєте душу?

Чию душу мала на увазі Віра, мистця чи моделі, лишилося недосказаним.

Кілька днів дивний портрет невідомого турбував Вірину

увагу. Вона збиралася знову піти на виставку, але вільного вечора не випадало і поступово враження зблідло, а може і зовсім зникло б, якби одного ранку несподівана зустріч не відновила в душі незвичайний образ.

Віра йшла на роботу під зливою. Переждати її десь під накриттям значило б спізнитися, а парасоллю вона забула взяти.

На розі 3-ої евеню і 9-ої вулиці, там, де над ресторанчиком сумнівної слави висить вивіска "Гльорія", оглушливий громовий удар примусив Віру зіщулитись. Коли ж вона підвела голову, то побачила... ні, сумніву не могло бути! Перед дверима "Гльорії" стояв той, чиє обличчя жило в її душі з моменту першого погляду на портрет монаха.

Він стояв і дивився на небо, на блискавки, що спалахували одна за одною. На ньому було лахміття "бома", але очі його сяяли тим самим полум'ям екстази, яке відтворив на портреті невідомий мистець.

Схожість доповнювала темна, брунатна ганчірка, що немовби каптур спадала з голови на плечі. Людина, захоплена грізним видовищем, не помічала, що стоїть під ринвою, з якої вода збігає просто їй на обличчя, наче потік безупинних сліз.

Першим бажанням Віри було підбігти до "бома" і... Але що зробила б вона далі? Що могла сказати чужинцеві, слабо володіючи його мовою? Аджеж тут ішлося не про щось буденне, а про найтонші порухи душі, про те, що й рідною мовою годі передати.

І Віра його поминула, картаючи себе за свою несміливість.

А "бом" стояв і дивився на чорні, кошлаті хмари, ніби бачачи в них щось, чого не бачив ніхто інший.

Спливали дні, тижні...

Вертаючи з роботи одного сльотавого осіннього вечора, Віра побачила на розі Бродвею велику юрбу. Очевидно, стався черговий "ексидент": посеред вулиці стояло особове авто, а поруч — поліційне. Увагу юрби прикувало щось, що лежало на брукові. Піддаючись незрозумілому почуттю,

Віра, яка завжди уникала вуличних пригод, протиснулася всередину. Там, над непорушним тілом, схилився полісмен з кисневою маскою. Картина була ясна і нерідка на ньюйоркських вулицях: когось збило авто. Очевидно, зусилля полісмена були марні, бо потерпілий не виявляв ознак життя.

За спиною у Віри зупинилися двоє неохайно вдягнених, довговолосих хлопців, з тих, що їх звать "бітніками". У цю хвилину полісмен зняв маску з обличчя потерпілого, і Віра з почуттям містичного жаху впізнала його... Це був той самий "бом", що, коли гриміла над Нью Йорком буря, дивився на блискавиці захопленими очима святого!

Серце стиснулося так, що Віра відрухово приклала до нього руку. "Невже ніколи не розкриються очі, які бачили більше, як звичайні людські? Невже це кінець?" — розпачливо думала вона, вдивляючись в обличчя "бома" і намагаючись зусиллям волі примусити його ворухнутись. В цю хвилину вона вірила в чудо. І чудо сталося! "Бом" глибоко зідхнув і розплющив очі. Але вони були несвідомі, тьмяні, вже вкриті могильною тінню. Упали важкі повіки. Полісмен звівся з колін.

Віра стояла нерухомо. Приїхав амбулянс і труп забрали. Юрба почала розходитись.

І тут до Віриної свідомости дійшла розмова двох "бітників", що стояли за нею в натовпі:

— Це — Чарлі. Я знав його трохи. Джек малював з нього своїх святих. Він брав за сеанс порцію героїни, без якої не міг жити. А був він зі славної родини.

— Як же він потрапив під авто?

— Та власне, якби не кинувся рятувати дитини, не загинув би сам. Тут навернулося якесь дитинча і просто під авто. Ми всі остовпіли, а він збіг з хідника, а сам... Каман!

І вони пішли. Пішла і Віра, несучи в душі біль і... радість.

ПОЦІЛУНОК

Успіх Галоччиного дебюту перевищив усі наші сподівання. Це був на правду тріумф краси, молодости, грації. Оваціям, здавалося, не буде кінця! Фінальний танець її змусили повторити, а коли вона, нарешті, розпашіла, задихана, з блискучими від щастя очима, вибігла за лаштунки, її щільним колом оточили колеги, учні мистецької школи, приклонники й приклонниці її молодого таланту. Нас з Олегом відсунули від Галі, притиснувши до стіни.

Та ось, розсуваючи владним рухом юрбу, до Галини наблизився оградний пан з солідною лисиною, в елегантному вечірньому вбранні. З захопленим вигуком "марвелез!" він схопив нашу Галочку в обійми, схопив як власник, як людина, яка ні трішки не сумнівається в своєму на те праві. Його грубі пальці блиснули великими діамантами численних каблучок на ніжнорожевих, оголених Галоччиних плечах.

І ніхто не здивувався, не обурився. Навпаки, шепіт захоплення пронісся, як шелест листя під раптовим подувом вітру: "Містер Бравн, сам містер Бравн!"

Дівчинка, що стояла поруч зі мною, зіп'ялася навшпиньки і, з усієї сили намагаючись побачити знаменитого містера Бравна, відрухово схопилася за моє плече. А обличчя Галини сяяло такою радістю, вона з таким запалом відповідала на

гарячі поцілунки в уста, щоки, руки, плечі, якими осипав її огрядний пан, що я мимоволі глянула на Олега.

Його обличчя, за хвилину перед тим усміхнене і радісне, раптом скам'яніло. Очі прибрали холодного виразу, уста погірдливо стиснулися. Когось мені боляче нагадало це обличчя...

— Завоювала, завоювала моє серце, чарівнице! — американською скоромовкою продовжував містер Бравн. — Нічого не зробиш, маєш Дездемону! — додав він урочисто.

Галочка скрикнула і нагородила його такими дзвінкими поцілунками в обидві щоки, що навіть мені боляче стиснулося серце.

— Хто цей пан? — спитала я дівчинку, що, нарешті, випустила моє плече.

— Це містер Бравн! — відповіла вона недбало, не обертаючись до мене.

— Це я чула, але хто він? — нетерпляче повторила я.

Тепер дівчинка обернулася до мене і подивилася так, наче я сказала, що не знаю, хто є президентом Америки.

— Він — менеджер Опери, він — все, він — всесильний, майже бог! — забурмотіла вона. — Тепер Галинина кар'єра забезпечена. Вона танцюватиме Дездемону, ви чули? — і обернувшись обличчям до менеджера, заплескала в долоні.

Коли ми втрьох вийшли у вестибюль, Олег сказав сухо:

— Вибач, Галочко, але я мушу зайти тут в одній справі. Тебе проводить тьотя Льоля. Ви не відмовитесь, тіточко? Я гукну таксіву.

Іхали мовчки. В таксівці пахло трояндами, парфумами. Галочка забилася в куточок і, сховавши обличчя в хутряний комір плаща, чи то дрімала, чи мріяла, а може й журилася Олеговим вчинком.

— Він не може не попсувати мені радості, — наче відгадавши моє припущення, нарешті сумно озвалася Галочка. — Я ніяк не можу уявити, як то, люблячи людину, можна бути таким егоїстом, таким невирозумілим, таким... — вона затнулася, шукаючи відповідного слова.

— Він ревнує тебе, а ревності, Галочко, трудно

піддаються контролі розуму. На жаль, вони, ці кляті ревнощі, часто супроводять найбільше кохання, калічать його, отруюють життя, доводять до злочину. Ти це знала досі з літератури, а тепер, бдячиш, на собі відчути довелось. Я не виправдую Олега, хоч він мені й рідний. Але й дивитися на це, як на забаганку, теж не доводиться. Він любить тебе, і йому неприємно, що хтось, хоч би і цей знаменитий містер Бравн, поводить з тобою, як з своєю власністю. Цілує, хапає, обіймає. А тобі це, здається, довподоби...

— Ну, що ви, тіточко! — гаряче заперечила Галя. (Від часу нашого знайомства вона, як і Олег, називала мене тіточкою). — Як може Олесь навіть припустити щось подібне! Я була в такому стані, що в ту хвилину могла розцілувати навіть крокодила! А потім... Ви ж жінка, ви мусите розуміти, що успіх...

— Крутить голову! — перебила я. — Ось в тому то й біда! А за хвилини цього головокружного захоплення доводиться розплачуватися надто дорогою ціною.

— Що ж я мусіла робити? Відштовхнути його, вдарити, дати ляпаса? — вже трохи подратовано запитала Галя.

— Ні, навіщо ж? Треба було б трошки холодніше відповідати на поцілунки того товстуна, — відповіла я.

— Алеж, тіточко, він дає мені танцювати Дездемону! Я була в нестямі від радості! — заперечила Галя, і в голосі її знову розцвіло, пригашене Олеговою холодністю, щастя. — Та там таке адажіо в другому акті, що все віддати мало! Ви не думайте про мене погано, я Олега люблю і ніколи-ніколи його не зраджу! — по-дитячому серйозно і щиро додала вона і ніжно притулилася до моєї щоки своєю гарячою щокою.

По хвилині вона заговорила знову:

— А поцілунки у американців нічого не значать. Це у нас вважають, що поцілунок до чогось зобов'язує, а тут цмокають направо й наліво, і ніхто нікому нічого не винен. "Тейк іт ізі", тіточко! — засміялась Галя і показала шоферові, де зупинитися.

Олега я застала вдома. Він сидів у вітальні за піаніном і задумливо перебирав довгими білими пальцями пошковлі клявіші.

— Провели? — з удаваною байдужністю запитав він.

Я зрозуміла, що йому хочеться поговорити про Галю. Ми сіли на канапу і закурили.

— Знаєш, Олесю, — почала я, — твоя поведінка сьогодні мене трохи здивувала. Навіщо тобі було смутити дівчину, псувати їй свято? Ти — наречений артистки, а це люди іншого світу, інших правил, інших понять, ніж звичайні обивателі. Ну, та що мені говорити тобі, ти сам мистець, ти сам прекрасно знаєш свою богему. Тут взаємини мусять бути побудовані на любові і взаємному довір'ї. Що серед мистців взаємини трохи вільніші ти сам це добре знаєш, отже, одружуючись з Галею, мусиш примусити себе дивитися спокійно на маленькі вольності її колег...

Олег подратовано відсунувся, але я продовжувала спокійним голосом:

— Я не кажу, що можна терпіти і прощати зраду, я сама не поважала б тебе, якби ти дозволив жінці наставляти собі роги. Але поки є любов, цього бути не може, а що Галя тебе любить, ні ти, ні я не сумніваємося, чи не так? Робити ж неприємності дівчині за пару поцілунків, одержаних на людях, в момент найбільшого захоплення, і смішно, і непотрібно.

— Алеж я нічого не зробив... — почав був Олег.

— Невже ж ти гадаєш, що ні Галя, ні я не зрозуміли, в чому річ? У тебе було таке обличчя, як у... Якщо маєш час і охоту, я розповім тобі одну сумну історію, а ти зроби з неї відповідні висновки.

— Охоту слухати вас, тіточко, я маю завжди, — відповів Олег з сухою усмішкою і, закуривши нову сигарету, відкинувся на спинку канапи.

— Це було ще в Харкові, — почала я. — Коли нас виселили з власного будиночка, нам довелося шукати собі

мешкання в перенаселеному місті, а це було справою далеко не легкою. Нарешті, нам пощастило знайти недобудований domeк на околиці міста, в якому нам виділили маленьку квартиру з двох кімнат і кухні на дві родини: свекра із свекрухою і нашу з чоловіком. Маленький передпокій єднав нас з іншою родиною, яка займала теж дві кімнати з кухнею, а з протилежної сторони будинок мав ще одне мешкання, і там жила третя родина. Словом, хатка була набита людьми, як огірок насінням.

— Наші найближчі сусіди це була дуже мила, патріархальна родина. Чоловік — офіціант в ресторані, маленький, товстенький "котигорошок", як його прозвав мій чоловік, з гарним, привітним обличчям, завжди веселий, товариський. Жінка — Зіна, молода, синьоока, дуже вродлива з грецьким профілем, хоч була звичайною полтавською селянкою.

Була в них і маленька донечка Ася, щибетушка й реготушка, були і дві старі баби, товста баба Ганна і худа баба Киля. Чоловік і Зіна працювали, Ася вчилася, баби хазяйнували, і всі любили одне одного і нас, своїх сусідів.

Родина інженера Л., що жила з другого боку будинку, складалася з трьох осіб: він сам, уже сильно посивілий, дотепний, веселий, добрий співак, аматор позалицятися до жінок, пожартувати й випити чарку. Жінку мав вірменку з великими чорними очима і сина-підлітка, про яких говорити не буду, бо вони в цій історії ніякої ролі не відіграли.

Усі працювали, були зайняті і приязно віталися при зустрічах на подвір'ї і в передпокої.

Але одного разу, напровесні, захотілося мені відсвяткувати день свого янгола. Дістали ми горілки, такої-сякої закуски і запросили обидві сусідські родини.

О сьомій годині всі були вже за столом. Бракувало тільки інженера Л., що затримався на роботі.

Нарешті й він постукав у сінешні двері. Я була зайнята і відчинити попросила Зіну. Вона охоче побігла.

Погода в той день, як на гріх, була препаскудна: цілий день падав сніг з дощем, надвечір підморозило і вхідні двері набрякли і не хотіли відчинятися. Коли ж Зіна з усієї сили

натиснула на них плечем, вони раптом розчинилися, і вона, разом з дверима, вилетіла на ганок, просто в обійми інженера Л. Ну, а той не розгубився і з приємністю поцілував гарненьку сусідку.

Не знаю, хто це бачив. Я про це довідалася щойно вранці, коли свекруха запитала мене, чи не я сказала Зініному чоловікові, що Зіну поцілував інженер Л.?

— Тепер, — сказала свекруха, — Зіна має великі неприємності: він обвинувачує її в зраді, словом, якась дурна справа.

Хто бачив це, так і лишилося таємницею, але з того часу міцна українська родина почала у нас на очах розпадатися.

Сварок не було чути. Ніхто не кричав, не дорікав, не лаявся. Та не було вже чути й Зіниного веселого голосу, коли вона, бувало, прийшовши з роботи, давала лад своїй родині, ні спокійної розмови батька з малою донею, ні навіть Асиного дитячого щebetу.

Баба Ганна перестала співати старовинних українських пісень, які ми всі залюбки слухали. Баба Киля нечутною тінню з'являлася в снігах і відразу ж зникала. А за стіною, що розділяла наші мешкання, стояла глуха, мертва тиша...

Зіна уникала зустрічей з нами, а коли я якось випадково зіткнулася з нею на ганку, то мало не скрикнула: вона зблідла, змарніла до невпізнання за цей короткий час. Сині кола під очима свідчили про безсонні ночі, а почервонілі повіки про те, що не мало гірких сліз проліто цими безсонними ночами.

Вона привіталася і швиденько пробігла повз мене.

Одного разу, повернувшись з роботи, я застала свекруху в сльозах і схвильованою докраю.

— Льюлю, це не сміє так далі тривати, у нас на очах людина гине, а ми нічого не робимо!

— Про ще це ви, мамо? — не зрозуміла я.

— Та я Зіну сьогодні з петлі вижняла! Так, так, якби я не нагодилася, не пішла б у літню кухню чистити картоплю, то згинула б Зіна. Тільки ото набрала в миску картоплі, коли чую в їхній коморі щось ворухитись. Ну, думаю, знову чужий

пес до яєць скрадається: туди курочка Асина нестися ходить. Підійшла — двері на гачку зсередини. Не знаю, як я зважилася в чужу комору вдертися, мабуть, сам Бог мене напутив. Отож, як мала ніж у руці, картоплю ж чистити зібралася, підважила гачок і вскочила. Дивлюся, нічого не бачу, бо надворі сонце, а в коморі темно. А потім побачила... — тут сльози рясно бризнули із свекрушиних очей, — побачила... висить Зіна на шнурку від білизни! Я шнур — ножом, Зіну схопила, шнур — з шії. А вона як не впаде мені до ніг, як не заридає, та так, що камінь не витримав би. — Свекруха замовкла і витерла мокре лице хусткою. — Каже: "Не можу я більше, не можу терпіти такого життя! Краще вмерти!"

"Та що ви, Зіночко, — кажу їй, — хіба можна! У вас же дитина, мати стара, що ж ви їх посиротити хочете?"

"Ой, світ мені не милий, сонце для мене почорніло!"

Ну, відпоїла я її водою, питаю: "Що ж він б'є вас, знущається?"

"Ой, ні, — каже, — якби бив, легше було б! Мовчить він, як камінь, і ми всі мовчимо. Страшно це, наче покійник у хаті. Ася за цей час дитиною бути перестала. Спочатку говорила я, просила його, плакала. Та чим же я винна, що Л. мене поцілував? Я ж його відштовхнула і геть пішла... А він каже: "Не жінка ти мені більше, тільки заради дитини житиму з тобою під одним дахом". На коліна перед ним ставала, ноги цілувала, молила: бий мене, тільки не мовчи, бо руки на себе накладаю..."

— Як вона плакала, як билася головою об лавку! Покликала я бабу Килю, поплакали ми з нею над Зіниною долею... Хоч би ви, Льольо, поговорили з тим нелюдом. Не можна ж так жінку мучити! — закінчила свекруха свою свхильовану розповідь.

І того ж таки вечора, дізнавшись, що Зіни нема в хаті, я постукала в сусідські двері.

— Увійдіть! — сказав глухий голос.

За столом сиділи сусід і Ася. Перед Асею лежав на столі розгорнений буквар, а батько поклав руки на стіл, безтямно

втупившись у протилежну стіну. Він повільно перевів погляд на мене, і мене вразив вираз його обличчя: це було обличчя кам'яної статуї. Ні один м'яз не ворухнувся на ньому, брова не здригнулася. І тільки темні кола під очима і пострадницьки стиснуті уста говорили про глибоко заховані біль і горе.

Я попросила бабу Ганну забрати Асю.

Як і Зіні, він не сказав мені нічого. Вислухав розповідь про спробу Зіни покінчити із собою з тим же кам'яним обличчям. Я просила, доводила — він мовчав. Це мовчання справді було страшне. Я тоді зрозуміла розпач Зіни!

Скінчилося тим, що мої нерви не витримали, я розплакалася, назвала його катом і пішла до себе.

Тієї ночі мені не спалося, і я рішила вийти посидіти у дворі на лавочці. Було тепло і місячно. Відчинивши двері, я побачила в ясному світлі місяця Зіну: спершись на стіну хати і якось дивно рухаючись на місці, вона наче намагалася відірватися від стіни.

Я підійшла ближче, і на мене пахнуло сильним духом алкоголю. Зіна була п'яна. Я викликала бабу Килю, вона ахнула і забрала доньку до хати. Я прислухалася. Там було тихо.

Так минуло ще кілька місяців. Пізньої осені ми з чоловіком змушені були виїхати з Харкова. Батьки теж виїздили, але в протилежному напрямі, до доньки на Кавказ, отже, ми розлучилися не лише з сусідами, але й з рідними, з якими прожили так сердечно і дружньо під одним дахом дев'ять років.

Увечері прийшов попрощатися сусід. Потискаючи йому руку, я сказала:

— Дай, Боже, всього, всього доброго вам і вашій милій родині!

— У мене нема родини! — відповів він безбарвним, мертвим голосом. Його обличчя було непорушне, як маска.

З тим ми і роз'їхалися. І я вже нічого не чула про них.

Що сталося з Зіною? Чи продовжувала вона шукати

загублене щастя на дні чарки, чи може не витримала і повторила спробу самогубства з вдалимими наслідками?

* *
*

Я замовкла. Мовчав і Олег. Потім він нахилився і взяв зі столика нову сигарету. Глибоко затягнувшись димом, спитав удавано-весело:

— Невже ви, тіточко, вважаєте мене за такого бездушного йолопа, як оцей ваш божевільний сусід?

— О, ні! — гаряче заперечила я. — Але у тебе було таке ж кам'яне обличчя, коли ти дивився на Галю в обіймах містера Бравна. — Ну, а тепер я піду спати. Добраніч! Боюся, що Галочка не засне сьогодні через твою нетолерантність. Я розумію, що щось може не сподобатись, що можна посваритися, полаятися, нарешті без цього в житті не обходиться, але щоб мучити одне одного, коли любиш, коли життя таке прекрасне, а молодість така коротка...

Я встала і, поцілувавши Олега в чоло, вийшла з кімнати. Прикриваючи двері за собою, чула, як він зняв телефонну слухавку.

TEMPUS FUGIT*

Над головним входом колись розкішної, а нині занедбаної вілли пишається, виконаний опуклими, накладними літерами, напис: "Tempus fugit" Цей напис завжди збуджував мою цікавість: хто наказав виписати на стіні свого володіння цю філософську сентенцію? Не вірилося, що це могла зробити наша господиня, теперішня власниця вілли, маленька, товстенька і весела місис Лонг. Але, щоб не подумав читач, що я безпідставно ображаю шановну місис, підозрюючи її в нездатності до філософії, мушу дати їй глибшу характеристику на підставі своїх спостережень за нею під час вакацій, які ми вже чотири роки проводимо в її віллі, в містечку Х.

Містечко Х. було колись веселим і шумним морським курортом. З трьох боків оточене затоками, за якими відкривається неосяжний простір океану, воно приваблювало багатих американців фешенебельними готелями, ресторанами, пляжами. Але не витримало конкуренції нового, сусіднього, багатшого курорту і скапітулювало. Один за одним закривалися готелі, занепадали розкішні вілли, міняючи своїх багатих, а часом і славетних, власників на представників середньої класи, менш охочої до розкошів, гульті і марнотратства. Тоді то фармер Лонг купив прекрасну віллу кінозірки Майка Горса, і місис Лонг стала її господинею.

* Все минає (лат.).

Лонґи не були багаті, і енергійна жінка, яка дуже скоро залишилася вдовою, почала винаймати кімнати курортникам. Спочатку "бізнес" пішов жваво. Але одній жінці була несила впоратися з великим будинком і, не зважаючи на цілоденну біганину по дому і тяжку її працю, він поступово, але невпинно руйнувався. Я гадаю, що цьому сприяла ще надмірна схильність господині до всіляких фантастичних проєктів, які щоразу мінялися, захоплюючи ексцентричну місіс з головою, спонукали до посиленої діяльності і, врешті, призводили до краху. Але місіс Лонґ була оптимісткою і не занепадала на душі. Цілий день вона щось вносила, виносила, щось пиляла, щось малювала, щось руйнувала з метою поліпшення, але врешті їй бракувало сил і грошей, і блискучі проєкти лишалися нездійсненими, забравши останні заощадження. Бувало так, що туалетна кімната, яка з вечора була на своєму місці, вранці безслідно зникала, а на її місці з'являлася якась споруда, на стіни якої спиратися не рекомендувалося, щоб її не завалити. Спочатку вам здавалося, що ви не туди потрапили, заблукавши в лабіринті кімнат і закапелків, але потім виявлялося, що туалетна кімната, волею і працею господині, перенеслася в протилежний кінець коридору. Ну, судіть самі, чи був у місіс Лонґ час для філософських міркувань про плинність часу? Я гадаю, що вона вже давно перевірила це на практиці!

Коли ми познайомилися з місіс Лонґ її вілля нагадувала постарілу красуню, яка вже сама махнула рукою на свою зовнішність. Брудна, давно не фарбована, з каламутними вікнами, обдертими килимами на сходах, з виламаними із огорожі кілками, наче з вибитими зі щелепи зубами, завалена старими, поламаними меблями і всіляким ганчір'ям, від якого відгонило цвіллю і порохом, вона остаточно втратила свою атрактивність. На зеленому, давно не кошеному газоні розкинулися скелети колишніх розкішних шезлонгів, м'яких канап і крісел, валялися брудні подушки, іржаві водогінні рури, столи без ніжок тощо. Не дивно, що вимогливіші щодо комфорту відпочивальники розбіглися, шукаючи кращого притулку, і наша господиня розгубила майже всіх своїх клієнтів.

Признатись, і ми спочатку завагались: чи лишатися тут на відпочинок? Але навколо синіло море, золотилися пляжі, віллю заливала зелена повінь, кімнату нам місис приобіцяла привести до ладу, і ми вирішили залишитися. А залишилися і... звикли. До чого тільки людина не звекає! І тоді, коли надходить час вакацій і треба думати про місце для відпочинку, якимось само собою виходить, що ми опиняємося у нашої добродушної місис Лонг! Та, щиро кажучи, такий відпочинок має багато позитивних рис: тут нас ніщо не в'яже і мій чоловік, ненависник людних відпочинкових осель з їхнім вкладеним у рямці побутом, з необхідністю бути завжди на людях, почувається вільно і невимушено. Містечко півостровом підноситься над водою, наче величезний, зелений куш. Кілька вулиць, утворених чепурними віллями і невеличкими, затишними домочками, крамниці і ресторани поблизу, порожні готелі і майже на кожному третьому будинкові напис: "For sale". Цих написів так багато, що мій чоловік висловив думку, що простіше було б вивісити один великий напис "for sale" над усім містечком.

Слабе знання англійської мови не дозволяло мені пускатися в довгі розмови з господинею, дарма, що самотня жінка рада була б знайти співбесідницю в моїй особі. Аж, нарешті, в цьому році я завела з нею розмову про колишніх мешканців віллі і інтригуючий напис над входом.

Цим літом місис Лонг була заклопотана здійсненням нового проєкту: будуванням кімнат для парових купелів, масажу та інших вигід для обслуговування печеного людського тіла. Від цього в будинку ще прибуло хитких, дерев'яних перегородок і темних закапелків, які остаточно спотворили інтер'єр нашої віллі. Оглядаючи усі ці новотвори, я з жалем думала, що вся ця затія провалиться так само, як минулорічний ресторан, який невтомна місис почала була влаштовувати в підвалі. Ще й тепер стояли тут і там запорошені червоні стільці, з яких вже подекуди звисав обідраний дермантин. Біда була в тому, що нікому було оцінити кулінарних здібностей нашої господині. Постійні мешканці

містечка харчувалися вдома, а для проїжджих вистачало двох придорожних ресторанів.

Перспективи парових купелів були, на мою думку, ще сумніші, в усякому разі, я не бачила ні разу, щоб хтось зажадав парової купелі або масажу, дарма, що до нього заохочувала велика таблиця над дверима, яка переливалася на сонці, зроблена з блискучих, тремтливих бляшок. Навіть нічний клієнт не міг би не помітити цієї таблиці, бо літери світилися і вночі. Проте аматорів парових купелів і масажу не знаходилося.

Ми сиділи з місис Лонг у великій вітальні, яка єдина зберегла виразні сліди минулих розкошів. На стінах висіли вицвілі гобелени, на мармуровій дошці ватрану стояли опудала золотих фазанів, над ватраном голова оленя гордо підносила розкішні роги.

— Вел, — сказала місис Лонг, витираючи паперовою серветкою піт з блідого, повного обличчя. (Вона, дякую згідно з якимось новим пляном, щойно витягла аж на саме піддашся велику, тяжку шафу).

— Вас цікавить Майк Горс, але я сама його не знала. Розповідала мені про нього сусідка Фостер, яка доглядала цей будинок і робила в ньому порядки. Казала, що Горс був вродливий хлопець. Може ви пам'ятаєте його портрети були в газетах, коли він три роки тому загинув у автовій катастрофі?

Я сказала, що не пригадую.

— Ну, ось, будши десь у Перу на накручуванні чергового фільму, зустрівся він з перуанською дівчиною, яка була у тих перуанців жрекинею чи щось подібне до цього. Словом, вона співала їхні священні пісні, і голос у неї був такий, що Горс, почувши її, забажав забрати її до Голлівуду. А жила ця дівчина в горах, звали її перуанці "Священним Птахом" і поклонялися їй, як святій.

Місис Фостер каже, що могла ця дівчина співати дуже низьким, майже чоловічим голосом, поступово переходячи до найвищих пташиних руляд.

Казали, що Горс закохався в ній, викрав її у перуанських

монахів і купив для неї цю віллю. Чому він, замість Голлівуду, привіз її сюди, трудно сказати. Мабуть, хотів спочатку, щоб цей птах співав лише для нього. Ну, а вона, молода, недосвідчена та ще й закохана, вірила усьому, що він їй обіцяв.

Приїхали вони, і почалися тут усякі свята, пікніки, гулянки. Порожні скрині з-під шампану доводилося виносити не один раз на день. Гостей — повна хата! Усі кінозірки поперебували тут. Розкішна яхта Горса стояла біля мосту. Було, як виплиуть вранці кудись в океан, то тільки вночі вертаються. А яхта вся ілюмінована, а музика на ній гримить. А тут вечерю готують. Кухаря брав Горс з ресторану, обслуговує теж. І до пізнього ранку увесь дім горить вогнями, чути музику, співи. І вона співала, перуанка ця, але її співи були більше подібні до скарг, до заклять, до розпачливого крику, такими вони здавалися місис Фостер.

І так всеньку ніч. А вранці посідають в авта і мчать на злам карку, 120 миль на годину!

Так минуло літо, Горс десь виїхав, а дівчина залишилася тут сама. Вже ніхто не приїздив сюди, слуг відпустили, тільки місис Фостер приходила прибирати кімнати і варити їжу.

Цілими днями блукала самотня перуанська дівчина по цих кімнатах. Тужила дуже, чи то за Горсом, чи за батьківщиною, куди їй, очевидно, не було вороття. Каже місис Фостер, що схудла так, що сама тінь від неї залишилась, очі на обличчі світилися, чорні, зловісні. А була гарна! Носила свої національні сукні все білі, шовкові, а сама була, як молода сарна, струнка і рухлива. Де все це поділося!

"Якось зайшла до неї, — каже місис Фостер — щоб у хаті поприбирати, а Інге (так звали дівчину) сидить отут в куточку, очі широко розплющені, а сльози з них так і ллються!" Ну, місис Фостер добра жінка, вона її заспокоїла, як могла, бо та дівчина мови не знала, напоїла чаєм, поприбирала в хаті і пішла. А ввечері, каже, щось наче смикнуло її, побігла поглянути, що та бідна пташина робить. Зайшла у вітальню, бачить: сидить перуанка на цій канапі, голову назад відкинула, а на колінах "Дейлі Ньюз" і на обкладинці

портрет Майка Горса. Артист цілує дівчину у вельоні. Під портретом підпис: "Відомий актор Майк Горс цілує свою молоду дружину після церемонії шлюбу в Голлівуді. Це — четверте одруження Майка, першою його жінкою була..."

Далі місис Фостер уже не читала, а стурбовано поклала руку на чоло Інге. Чоло було холодне. Схопила її за плечі, і тіло дівчини безвільно посунулося під її руками. Інге була мертва. Отруїлася насонними таблетками. І хто їй дав оцю прокляту газету, коли вона ніколи ніяких газет не читала і ними ніколи не цікавилася, бо й читати по-англійськи не вміла! Мабуть, якась приятелька Майка зробила йому цю прислугу, проїжджаючи повз автoм.

Місис Лонг замовкла. Запала мовчанка.

— А хто ж зробив напис *Tempus fugit*? — запитала я.

— Цього я не знаю. Коли ми купили дім, напис уже був... Гелло! — раптом весело гукнула моя співбесідниця і, підхопившись з канапи, швиденько вибігла на веранду і покотилася по сходах назустріч приїжджим гостям.

Ця ніч була волога. З океану наплив густий туман, сповив серпанком вуличні ліхтарі, клаптями повис на гілках дерев, білими привидами причаївся між кущами. Сумно блимав крізь молочну запону над віллею старий маяк.

Я зійшла в кухню, щоб нагріти чаю. Йти довелося навпамацки, бо господиня заощаджувала світло. Проминувши вітальню, я взялася за ручку дверей, що вели до кухні. І раптом двері "заспівали" тонким і жалісним голосом. Що ті двері "співають", я досі не помічала. Мені стало моторошно, здалося, що заспівала душа тієї нещасливої перуанської птиці, вирваної з рідного оточення, покинутої і загубленої жорстокістю людською.

Тієї ночі мені снились химерні сні: хтось білий стогнав і метався по кімнаті, а золотий фазан з мармурової дошки над ватраном витягав до мене шию і кричав різким і пронизливим голосом: *Tempus fugit, tempus fugit!*

АВРЕЛЬКА

Саме в ту хвилину, коли мої "рабині" Тамара, Женя і Катря накладали на мою голову "золотий вінець", вінчаючи мене на одноденне царювання, прибігла задихана Галочка і повідомила, що до "фігеля" приїхали нові кватиранти! При цьому вона так витріщила свої й без того великі очі, що вони стали зовсім круглими. "Фігель" у Галочки означав "флігель" — маленький окремих будинок, що стояв у нашому дворі. Чомусь "л" в цьому слові Галочка пропускала.

Гра була зіпсована. А це була наша улюблена гра, і полягала вона в тому, що кожного дня когось із нас, чотирьох подруг, обиралося "царицею" на цілий день, з правом необмеженої влади над трьома іншими. Галочка, як найменша, в рахубу не входила.

Церемоніал коронування відбувався в дуже урочистій обстанові: обраній "цариці" розплітали коси і накладали на голову "золотий вінець", який нам з успіхом заміняв звичайний вінок, сплетений з великих жовтих квітів, що цвіли у нас в квітнику протягом цілого літа. Потім "цариця" ставала на садову лавку і з її висоти приймала присягу своїх підданців, які клялися бути їй вірними і виконувати всі її накази.

І ось така прикрість! Негайно після прийняття присяги я збиралась була, користуючись зі своєї короткотермінової

влади, послати "рабинь" збирати для мене малину в далекому кутку саду, як тут надбігла Галочка і зчинила "безкровну революцію". Мої три "рабини" покинули мене та мою "корону" напризволяще і стрімголов метнулися до садової фіртки. Зневаженій "цариці" не залишилося нічого іншого, як побігти слідом, на ходу порядкуючи своє розпатлане волосся. А в дворі вже розвантажували воза з речами нових кватирантів...

Це була польська родина: батько, мати і 16-річна дочка — неймовірно, просто казково вродлива дівчина! Це не було лише наше, дитяче враження. Моя тітка, побачивши вперше цю дівчину, усміхнулася до неї ласкаво, і в очах її відбилася радість, яку, мабуть, відчуває мистець, дивлячись на досконалий витвір природи. Правда, тоді моя думка була простіша, але й я зрозуміла, що тітці Аврелька дуже сподобалася. Взагалі вся родина була симпатична і виглядала інтелігентною, дарма, що батько був звичайний швець.

Тим часом Аврелька розвантажувала воза, а їй охоче допомагав візник, якому, очевидно, давало приємність дивитися на дівчину і слухати, як вона мелодійним голосом наспівує польську пісеньку.

Щоб дати зрозуміти новій дівчині, що вони теж знають польську мову, моя старша сестра і кузинка, рідна сестра Галочки, витягли з архівів своєї пам'яті пісеньки, що нам на потіху колись співала покійна бабуня, яка була одружена з поляком. Це були: "Ньосла Зося веде з жечкі", "Гей, паненкі, послухайце", "А, а, коти два, шаре-буре коти два" і ще щось.

Пам'ятаю, ми, менші, страшенно заздрили сестрам, коли Аврелька підійшла до них і з чарівною усмішкою простягла їм руку. Потім вони сиділи всі втрьох і про щось весело балакали, уживаючи дикого воляпюку — суміш українських, польських і російських слів.

Прийшла неділя, і шевцева родина вибралася до костьолу. Аврелька виглядала янголом у новій блакитній сукні, з такою ж стрічкою в густому, каштановому волоссі. Скромно спустивши очі, вона йшла за батьками з

молитовником в руці і з загадковою усмішкою Мони Лізи на пурпурових устах.

Але назад, з костьолу, Аврелька верталася сама, "загубивши" в юрбі тата і маму. І це вже був не янгол, а небезпечний демон, очі якого виблискували синіми вогниками, ваблячи і обіцяючи, кличучи і зачаровуючи. А за нею точнісінько так, як "за тою молодю, сім пар хлопців чередю"...

У своїй дитячій наївності я зрозуміла цей похід чоловіків різного віку і різного соціального положення, починаючи від хлопчаків-гімназистів, аж до старого генерала у відставці, що сунув слідом за Аврелькою, як чисту данину її красі. Але за обідом мама сказала, що легковажність цієї дівчини до добра не доведе. І раптом Галочка, яка сиділа на своєму звичайному місці, в кінці столу і вимахувала виделкою, підвела свої темнозелені очі і заявила тоном старої досвідченої особи:

— Поляки усі легковажні.

— Що ти дурниці верзеш, звідки ти знаєш? — намагаючись стримати усмішку, накинулася на неї тітка.

— Бабця говорила, у неї дід був поляк і її зраджував! — відповіла, ані трохи не збентежившись, Галочка.

* *

*

Цілі дні наша красуня-сусідка крутилася по подвір'ю та хаті, хазяйнуючи, а ввечері, причепурившись, непомітно вибігала за ворота, де вже її очікували приклонники. Тепер, з віддалі часу, я оцінюю Аврельчину поведінку не як розпусту, що власне посвідчили наступні події, а як непогамований гін до радощів життя, до уваги і поклоніння. І ніякі кари батьків не могли цього гону стримати. Якщо батько замикав фіртку. Аврелька перелазила через паркан, і не раз, захопивши її на паркані, батько бив Аврельку немилосердно ременем, але на другий день вона знову втікала, поверталася пізно, і в їхній квартирі знову зчинявся неймовірний галас. А ранком Аврелька знову гасала по подвір'ю, безтурботно виспівуючи

пісень і зачіпаючи моїх сестру і кузинку, яким було заборонено з нею приятелювати. І лише сині пасмуги на її, наче з мармуру виточених, руках і ногах говорили про нічну трагедію.

* * *

Так тривало все літо, а під осінь Аврелька сказала по секрету дівчатам, що виходить заміж.

Її батьки раділи, що позбудуться клопоту з непокірною дочкою, наші мати і тітка тішилися, що нарешті зникне поганий приклад з очей їхніх дочок, а сама Аврелька була щаслива, уявляючи собі, яка вона буде гарна в білосніжних хвилях вельону і в помаранчевих вінчальних квітах. Далі цього її уява не сягала, їй здавалося, що все її життя буде суцільним весільним святом.

Наречений — молодий і гарний поляк, теж швець, що працював з Аврельчином батьком у фабриці взуття, дивився на неї, як на Мадонну, і ладний був цілувати її ноги. Здавалося, щастя молодих було забезпечене. Але...

Настав день весілля. Молода, зворушливо прекрасна у вельоні і квітах, вирушила до костьола на найкращому візнику, якого тільки можна було відшукати в місті. Я і мої подруги бігли за візником до самого костьола, який, на наше щастя, був недалеко. Після вінчання молоді поїхали на квартиру молодого, де мало відбутися весілля.

— Я теж хочу женитися! — заявила раптом Галочка, коли візник з новоженцями зник за рогом.

Я мовчки зміряла її зневажливим поглядом, мовляв, куди тобі, ти ж не Аврелька!

— Я теж хочу женитися! — повторила Галочка, і губи в неї затремтіли: збиралося на плач.

— Добре, добре, — примирливо сказала сестра, — ось підростеш трохи і женишся!

— І в мене будуть теж вельон і квіти? — запитала Галочка.

— Будуть, будуть...

— Вельон з рогожі, квіти з паперу, а наречений буде кузьменківський гусак! — піддразнила Катря, підстрибуючи на одній нозі.

Галочка заплакала і побігла скаржитися тітці.

Коли ми повернулися додому, нас вразила тиша, що панувала на подвір'ї: не чути було дзвінкого Аврельчиного сміху і пісень. Грати нам не хотілося.

Пізно вночі нас збудив грюкіт у фіртку. Чути було, як фіртку відчиняли, чути було гомін голосів, що стихився у флігелі.

Вранці покоївка Мотря розповіла сестрі, що Аврелька втекла від свого чоловіка і не хотіла до нього вертатися. Що сталося між нею і чоловіком так і лишилося таємницею. Двері флігеля були тепер завжди зачинені і звідти час від часу доносився тихий голос батька і впертий Аврельчин крик: "Не хце, не хце, не пуйде, не пуйде!" На подвір'ї вона не з'являлася.

А під фірткою день-у-день ходив її покинутий чоловік, сподіваючись побачити свою улюблену дружину-втікачку.

Якось, коли моя мама верталася ввечері з церкви, він перестрів її на вулиці біля фіртки.

— На бога, пані! Нехай пані намовлять Аврельку. Чого вона втекла? Що я їй зробив? — гаряче шепотів він, хапаючи матір за руки і скроплюючи їх сльозами. — Я люблю Аврельку, я не можу жити без неї!

Мати прийшла дуже засмучена, шкода було їй симпатичної людини, що так побивалася за своїм утраченим щастям. Але Аврелька була невблаганна.

Прийшла осінь, почалися зайняття в школі, дні стали короткі, а вечорами треба було вчити лекції, грати на піаніні. Про мешканців флігеля ми, діти, майже забули.

Але вже зимою, десь коло Різдва, Мотря розповіла дівчатам, що наші сусіди, коли всі ми були в школі, виїхали до Варшави. Вони, мовляв, уже давно туди вибиралися і ось тепер виїхали.

— А її чоловік, отой швець, звідкілясь дізнався, коли вони мали їхати, і весь час чекав під фірткою. І коли Аврелька

вийшла, кинувся до неї і так просив, так благав і плакав, що аж мені самій плакати захотілося! А вони посідали на візника і наказали їхати якнайшвидше. Він біг за візником і плакав, біг і плакав...

* * *

Пізніше тітка не раз бачила цього нещасного чоловіка на вулиці. Він мав вигляд людини, яка втратила все і вже нічого не бажає. Брудний, розхристаний, без шапки, він ішов, не помічаючи довкола нічого. А за деякий час ми дізналися, все від тої ж Мотрі, що Аврельчин чоловік помер від тифу в лікарні.

СЕРЕЖКА

Катруся стояла перед дзеркалом, закріплюючи сережку на кінчику маленького рожевого вуха. Сережки були блакитні і дуже пасували до Катрусиних очей, але лапка однієї чогось ослабла і трималася не дуже міцно. Катруся навіть подумала, що не слід чіпляти сережок, бо можна згубити оцю одну, але... так хотілося бути сьогодні гарною!

Сьогодні Катрусі минуло двадцять два роки! Дата не кругла, але Катрусі заманулося якось її відзначити. До того ж і день у неї видався вільний.

І Катруся вирішила зробити собі "гуд тайм". Вона пройдеться містом, відвідає музей або кіно, можливо піде до Редіо Ситі Мюзік Голу, здається, там почалася нова, цікава програма. Словом, відпочине трохи від нудних буднів, від торохкотіння друкарських машинок, від порожньої балаканини машиністок і секретарок, дихне, якщо не свіжим (де ж його знайдеш, свіжого в Нью Йорку?), то, в усякім разі, іншим повітрям.

Ще раз причіпливо оглянула Катруся свою тоненьку дівочу фігуру в новому світлосірому костюмі, так вдало придбаному на випродажу за півціни, випростала з-під капелюшка кучеряве пасемко ясного волосся і, зробивши перед дзеркалом повне коло, задоволено усміхнулася.

Вона подобалася собі, була стримана у відносинах з

чоловіками, не дуже квапилася зводити нові знайомства. І вподобатися їй було нелегко, бо вона вимагала від людей внутрішнього змісту і, коли його не знаходила, воліла самотність.

Ось і сьогодні вона вибиралася на прогулянку сама, ані трішки цим не журячися. Хіба не приємно ходити серед людей, не потребуючи підтримувати нецікаву розмову, намагаючись підбирати чужі слова чужої мови так, щоб співбесідник не зрозумів тебе невірно.

Аджеж чужа мова — це не своя, рідна, якою можна висловити все, до найтонших почуттів включно. Знайомих же українців вона мала небагато, бо прибула до Нью Йорку недавно, з невеликого університетського міста, де її тато викладав у коледжі історію мистецтв. Там були українці-студенти і там Катруся заприятелювала з Андрієм. Це тривало недовго. Андрія забрали на війну, а за шість місяців він загинув у джунглях далекого В'єтнаму.

Катруся плакала довго і невтішно. Та час гоїть кожну рану, якщо вона не смертельна. Катруся не забула Андрія, але біль притупився, життя взяло гору, і вона вже знову почала усміхатися, і очі знову набули втраченого було блиску. Цього, начебто, тільки і чекала лиха доля, щоб приголомшити дівчину новим горем: повернувшись з лекції додому, несподівано, на удар серця, помер батько.

І ось, дівчина лишилася сама, бо матір вона втратила вже давно і батько вже давно був для неї всім, і батьком, і матір'ю, і другом...

Перші дні Катруся бажала собі тільки одного — смерті. Але смерть не приходила, замість неї прийшла весна, пригріло сонечко, і життя знову всміхнулося Катрусі своїм ясным, привабливим усміхом. І знову захотілося жити!

Катруся вирішила покинути місто, де все їй нагадувало втрачених навіки, коханих людей, і переїхати в Нью Йорк, бо в цьому місті-велеті, вона не сумнівається, молода дівчина завжди знайде собі роботу. І ось вона, вже скоро рік, як працює в банку, заробляючи небагато, але досить, щоб жити скромно і сито, щоб мати змогу одягатися недорого, але

гарно, зі смаком, який вона успадкувала від батька, мистця й естета.

День був чудовий, не гарячий. Літо надходило повільно, обережно, не поспішаючи. Вітерець не дозволяв сонцеві надокучати людям, приємно повіваючи їм в обличчя, зрівноважуючи силу соняшних променів своєю прохолодою.

Катруся йшла швидко, відчуваючи пружність литок, туго обтягнутих найльоновими панчохами. Її охоплювало радісне почуття своєї молодости, сили, здоров'я.

Але скоро довелося притишити ходу, бо в центрі міста, на його чепурних вулицях, юрба ставала все густішою. Життя кипіло навколо. Підносили вгору кришталеві струмені води фонтани-лілеї хмаросягу "Тайм енд Лайф", сліпили очі білосніжні кам'яні плити під ногами. Безперервним потоком пливли авта, а тротуари вкривала така густа, рухлива маса народу, що на переходах, коли їй спиняло червоне світло, стояти доводилося майже впритул до чиеїсь спини або плеча. Все це бавило Катрусю, і їй все хотілося усміхатися.

Перейшовши дорогу, вона ввійшла до прохолодного вестибюлю Редіо Ситі Мюзік Голу і стала в невеличку чергу перед касою. Людей було небагато, бо до початку залишилося ще добрих півгодини.

Зібравши жужмом квиток і здачу з п'ятидолярового банкнота, Катруся вклала гроші в торбинку і, беззвучно ступаючи м'яким килимом, пройшла далі.

Великі, аж під саму стелю, дзеркала відбили її зграбну постать, і вона здалася собі такою малою, беззахисною. Чомусь це її насмішило, але вона стримала усмішку, щоб часом її не прийняли за ненормальну.

Вибравши собі вигідне місце недалеко від екрану, Катруся скинула жакета і, мило усміхнувшись сусідці праворуч, очевидно старій пенсіонерці, опустила в обійми крісла, обтягненого вишневим оксамитом. Потім Катруся звичним рухом поправила капелюшок і, опускаючи руки, помацала себе за вуха. Так і є! Одна сережка на місці, а другої нема! "Загубила!" з досадою констатувала про себе і,

нахилившись, почала обмацувати килим під кріслом і під своїми ногами. Вона пам'ятала, що в дзеркалі, попри яке вона проходила, ще бачила обидві сережки на місці і, очевидно, загубила одну з них вже тут десь, у залі.

Сережки були дешеві, але втрата була болюча, бо це був подарунок покійного Андрія. Він сам їх вибрав для неї, сам закріпив їх на її вухах, радіючи, що вони так пасують до її очей. І ось...

Світлий настрій був зіпсований. Знову і знову обмацувала Катруся килим під ногами, турбуючи сусідку, і вже втратила була надію, коли під пальцями відчула її, свою велику округлу сережку!

Вогні в залі були вже погашені. Зідхнувши з полегшею, Катруся зняла з другого вуха другу сережку, загорнула обидві в хусточку і заховала в торбинку, не відриваючи очей від сцени, де жонглер у жовтогарячій сорочці проробляв чудеса спритности з м'ячами, тарілками та іншим бутафорським реквізитом.

Блискачка і бездоганно змонтована програма йшла легко і весело.

*
*
*

Минуло кілька днів перш, ніж Катруся згадала про свої сережки, забуті в торбинці між пудерничкою, дзеркальцем і губною помадою. Збираючись якось відвідати старих батькових друзів, вона захотіла поглянути, чи не можна якось закріпити лапку неслухняної сережки, і, вийнявши хусточку, розгорнула її на столі. Розгорнула і... застигла в здивуванні: на тлі білої хустинки, поруч з її голубою сережкою, блиснула чистими гранями самоцвітів якась інша, теж велика і округла, але чужа сережка!

Катруся взяла її в руки і довго, з захопленням розглядала великий, з добру горошину, блискучий, прозорий камінчик, оточений вінчиком дрібніших, темночервоних, як запечені краплинки крові, також блискучих і прозорих.

Катруся зовсім не розумілася на самоцвітах, але тонка

робота, вишуканість форми і чистота обробки камінців навели її на думку, що це дорога річ і що камінці, можливо, натуральні. Що ж їй робити? Якщо справді це так, то її, очевидно, треба повернути власниці. Так, в усякім разі, її вчили в дитинстві. Це чужа річ, і вона, Катруся, не має на неї ніяких прав. Але як це зробити? Передати адміністрації Редіо Ситі Мюзік Голу? Але минув уже майже тиждень, як ця сережка потрапила до неї. Ще подумують, що вона хотіла її приховати, залишити собі... А може ціна цій сережці 50 центів, і нема чого сушити собі голову? Але який дивний збіг обставин: на тому самому місці, де Катруся загубила свою сережку, якась невідома жінка також загубила свою. Хто вона? Чи шукає свою втрачену дорогоцінність? А певно, як що це справжні самоцвіти. Значить, треба передусім дізнатись, чого варта ця сережка. Катруся згадала жида ювеліра, у якого вона купила бронзолетку для годинника. Це був симпатичний старий, який дуже прихильно поставився до "чарівної панночки" і навіть скинув їй три долари з вартости бронзолетки. Вона піде до нього, розповість йому все, як було, і він їй порадить, рішила Катруся.

Соломон Пінкус не потребував і двох хвилин, щоб визначити вартість знахідки. Очі його засвітилися щирим захопленням справжнього знавця-ювеліра.

— Звідки у вас, чарівна панночко, ця сережка? — запитав він, не виймаючи з ока люпи, крізь яку розглядав Катрусину знахідку. — Я можу вам дати за неї дванадцять тисяч, — сказав ювелір. — Можливо, вона коштує більше, але... на скорий продаж... — І старий по-приятельському підморгнув Катрусі.

У Катрусі захопило дух.

— Я знайшла її у себе під ногами в Редіо Ситі Мюзік Голі, — сказала Катруся і, хвилюючись, розповіла ювелірові історію своєї знахідки.

— І що ж ви думаєте з нею робити? — поцікавився старий.

— Я думаю віддати її власниці, — рішуче відповіла дівчина.

— Та-а-а... — задумливо промовив старий, — але в який

спосіб? Пам'ятайте, що це дорогоцінність, і посередники в цьому ділі мусять бути бездоганно чесними людьми.

— Я гадала віднести сережку туди, де я її знайшла... — почала була Катруся.

— Я б вам цього не радив. Треба передати річ в руки власниці, бо вам за неї належить законна нагорода.

— То може краще передати на поліцію? — спитала нерішуче Катруся.

— Гм... — містер Пінкус задумався на хвилину. — Ви кажете, що це було майже тиждень тому, отже десь числа 11-12-го чи не так?

— Дванадцятого, — потвердила Катруся.

— Я гадаю, що пані, яка загубила таку цінну річ, мусіла б оголосити про це в газетах. Ну, що ж, пошукаємо!

Старий вийшов у задню кімнату і за хвилину повернувся з купою газет.

— Десяте, одинадцяте, дванадцяте... — шепотів старий, перегортаючи газети.

Катруся із затамованим віддихом стежила за його руками. Уся ця історія її дуже схвилювала. Вихована такою бездоганно чесною людиною, якою був її батько, вона ні на хвилину не завагалася у своєму рішенні віддати дорогоцінність її власниці. Тільки як це зробити скоріше і краще?

— Ось воно! — вигукнув весело ювелір, спиняючи свій пухкий палець посередині довгого стовпця оголошень. — Так, оце воно мабуть є. Слухайте: "11-го червня в Редіо Сіті Мюзік Голі загублено сережку. Прошу того, хто її знайшов, повернути за добру винагороду. Міс Емма Дорн, Телефон 3967294.

— Оце вам, чарівна панночко, це оголошення, — говорив містер Пінкус, вирізаючи його маленькими ножицями з газетного листа, — Телефонуйте і договоріться! А я щиро бажаю вам успіху. Але раджу бути обережною і не віддавати сережки, поки власниця не покаже вам пару. Ну, і винагорода в десять відсотків вартості вам належить по праву, і не соромтеся її домогатися, бо я бачу, яка ви сором'язлива.

Гроші є гроші і дарувати їх, та ще багатим людям, непотрібно.

Подякувавши, Катруся затиснула в руці газетну вирізку і вийшла з крамниці. А старий ще довго, крізь широку вітрину, дивився їй вслід і з теплою усмішкою похитував головою.

*
*
*

Волт Мар, він же Володимир Маркевич, був злий. "Як дикий пес", за його власним виразом. Вже третій раз приходючи на побачення з Еммою після клопітного і втомлюючого дня на Волл стріт, він знаходить її мешкання порожнім, хоча Емма обіцяла бути вдома.

"Де вона вештається?" — в десятій раз запитував себе Волт, але це питання лишалося без відповіді.

Сезон в бродвейському театрі, де грала Емма, вже закінчився і Емма виявляла з цього приводу велику радість. Скаржилася на перевтому, розхитані нерви, мріяла про відпочинок у своїй віллі над океаном разом з ним, своїм коханим, і ось уже третій раз він не застає її вдома. Що це має означати? Минулого разу вона пояснила це візитою до доктора, позаминулого тим, що її затримали. Чим вона виправдається сьогодні? Знову щось збреше! Волт прекрасно знав, що вона йому бреше. Взагалі, він чудово розумів, що його зв'язок з Еммою не може бути тривалим; отак собі, маленька розривка, легкий любовний жарт, веселий і неглибокий. Адже Емма — метелик-одноденка, блискучий, невловний, зрадливий. Бавиться, фліртує, сьогодні з ним, а завтра з іншим, а там, дивишся, на черзі і третій. Волт зовсім не розраховував на вірність Емми, бо розумів, що ніяка пристрасть не змусила б його зробити Емму своєю дружиною. У глибині душі він все ще сподівався знайти свою справжню любов, придбати доброго, ніжнього друга, як то кажуть у Євангелії: "на добре і на зле, на здоров'я і на хворобу".

Але думати, що Еммі він уже надокучив, було неприємно. Крім того, можна було б обійтися без брехні. Ну, сказала б, що знайшла собі іншого коханця, навіщо ж неправда? Невже

вона настільки самопевна, що гадає, що він принизиться до ревливих докорів, слізних прохань? Ну, то погано вона його знає! Не хочеш — "гуд бай, дарлінг!"

Проте, досада не згасала. За чотири місяці зв'язку з Еммою Волт звик до цих зустрічей, веселих і затишних, з гарно обладнаними вечерьми в її комфортабельному сальоні, до вишуканих Емминих пестоців, до квітів, до запаху дорогих парфумів. Що й казати, вона вміла бути чарівною коханкою, і губити її було шкода!

Волт з досадою кашлянув, відсунув дверцята домашнього бару і налив собі склянку віскі з содою.

У двері постукано, і покоївка-муринка запитала, чи принести вечерю.

— Не треба, я не голодний, — не дуже ввічливо відповів Волт і зі склянкою у руці присів на канапу.

Так, шкода було втрачати таку коханку, як Емма! У неї є багато шику, а її успіхи в театрі, як "зірки", підносили шанси її обранця на певну височінь.

І ось її знову нема! Ну, що ж, так тому й бути! Волт налив собі знову віскі і випив пів-склянки одним духом. Задзвонив телефон. Не підводячись з канапи, Волт потягнув слухавку.

— Галло!

Спочатку в слухавці зазвучала музика, а тоді голос Емми сказав: — Дарлінг, ти гніваєшся на мене?

Тон був ніжний і вередливий.

— Я гадаю, що ти могла б потелефонувати раніш...

— Алеж я була така зайнята, така зайнята!

— Я тобі не вірю!

— Даремно! — голос Емми помітно стверд. — Я прийду о 10-ій і ми поговоримо, а зараз, якщо будуть до мене телефонувати, запиши число, я подзвоню пізніше сама. Я не казала тобі, що загубила сережку і дала оголошення в газеті? Яку сережку? Одну з тих, що ти подарував. Волт, ти чуєш? Галло, галло!

Волт з досадою кинув слухавку. От і маєш! Вона загубила сережку, його подарунок, чудовий ювелірний витвір, за який він заплатив божевільні гроші! Це, мабуть, символічно. І як фальшиво звучав її голос, коли вона нарікала

на свою зайнятість! Ні, треба кінчати, вона певно вже зраджує його з іншим і сміється з нього, розповідаючи інтимні подробиці їхніх відносин, як розповідала йому свої пригоди з його попередниками.

Волт запалив сигарету. Знову задзвонив телефон. Посилаючи невідомого до всіх чортів, Волт зняв слухавку.

— Скажіть, це мешкання міс Емми Дорн? — запитав дзвінкий жіночий голос.

— Припустімо, — відповів Волт, пересуваючи сигарету в лівий кут уст.

— А ви хто будете? Чоловік міс Дорн?

— Припустімо, — повторив Волт.

— Бачите, я відносно оголошення в газеті...

— Ви знайшли сережку? — зацікавився Волт, — Де?

У слухавці запанувала тиша, жінка, мабуть, вагалася.

Потім відповіла нерішуче:

— Я воліла б говорити із самою міс Дорн.

— Вона незабаром буде.

— Коли?

— Ось-ось має надійти, — для чогось збрехав Волт.

— То дайте адресу, я приїду.

"На чорта я брешу, — з досадою подумав Волт. — Зараз тільки 8-ма, а Емма буде не раніше як о десятій". Але йому раптом захотілося побачити власницю цього молодого дзвінкого голосу, і він назвав адресу.

— О, це не дуже далеко від мене! — весело обізвався голос зі слухавки. — Я зможу бути у вас хвилин за 30-35.

— О'кей!

Дзенькнула покладена слухавка. Волт запалив свіжу сигарету і взяв зі столика нове число "Лайфу".

Не минуло й півгодини, як у двері застукали. Волт запросив увійти. Ручка дверей заворушилася, двері відкрилися і на порозі стало щось ясне, срібне, блискуче.

Волт оглядав незнайому очима досвідченого "плейбоя". Ця сріблиста ясність дівочого образу походила від світло-сірого костюма, від капелюшка зі срібlistого шовку, від ясного волосся, від синіх чистих очей...

"О-о-о! — вигукнув у думці Волт, — та це знахідка!"

— Прошу заходити!

Здавалося, дівчина завагалася. Але він встав їй назустріч, і вона ввійшла, прислонивши за собою двері.

— Я прочитала оголошення і принесла те, що знайшла, — сказала Катруся. Проте, пам'ятаючи пораду Пінкуса, торбинки не розкрила.

— Жінки ще нема, але присядьте. Чи можу запропонувати коктейль? — люб'язно запитав Волт.

— Дякую, я не п'ю, — відповіла дівчина, мило усміхнувшись, ніби бажаючи зм'якшити свою відмову. Вона сіла в глибоке, затишне крісло, і Волт помітив, що спідничка у неї не "міні", а доходить до колін, що не заваджає милуватись стрункою лінією ніг, яка пластично звужувалася біля кісточок.

"Ти ж диви! Така молода, а не женеться за модою. Мабуть, добрих батьків дитина!" — подумав Волт, пригадавши вираз, який любила прикладати його мати до дівчат, що їй подобалися. "Хто вона? Що вона не американка, це зраджує стримана манера триматись і ледь помітний чужинецький акцент!. Але яка її національність? Німкеня? Латишка? Ну, то незабаром дізнаюся!"

— На жаль, жінка затримується, — глянувши на годинника, сказав він дівчині. — Чи ви б не погодилися повечеряти зі мною?

— Дякую, я не голодна, — відповіла Катруся, і чомусь почервоніла.

"У неї ямка на лівій щоці, — констатував Волт, — і дуже мила ямка. А які в неї свіжі щоки!" І згадалися бліді Емміні щоки і такі ж бліді уста, і чорна зачіска з чужого волосся, і сині підмальовані повіки, які надавали обличчю вигляду мертвої маски. Хоч негарно, але модно! А хто створює моду? Якийнебудь нахаба, який розуміється на красі, як пес на зорях. А може й розуміється і просто знущається з дурних жінок, що, як гуски за гусаком, тягнуться за цією модою, і ковтають її, не пережовуючи, не зважаючи на те, чи вона їм підходить. А законодавець моди, дивлячись на товстелезних

бабів у "міні"-спідницях, регочеться, мабуть, до сліз зі своєї вигадки! І так їм і треба, дурним гускам!" Усі ці думки виникали у Волтовій голові, поки він дивився на свою несподівану гостю. Вона сиділа спокійно, даючи себе розглядати, як жінка, певна своєї атрактивності, але вигляд мала трохи збентежений.

— Але як же бути? — запитала вона, коли мовчанка затяглася.

— Ви поспішаєте?

— Ні... цебто так, трохи... Може б ви могли показати мені пару до загубленої сережки? Тоді б я вам залишила... — і дівчина густо почервоніла, зрозумівши, що виявила недовір'я до цього симпатичного чоловіка з такою широю, широкою усмішкою. А Волтові стало раптом сумно, на думку, що дівчина ось-ось піде і залишить його самотнім.

— Гм... я справді не знаю. Мушу признатися, що я не певний, чи знайду її в жінчиних сховках. Хіба спробувати? Тоді вибачте, я покину вас на кілька хвилин.

І Волт вийшов у сусідню кімнату, залишивши Катрусю цілком зачарованою.

"Який він милий! — думала вона, — який щирий і який джентлмен!"

— Я дуже шкодую, — сказав Волт вертаючись, — але моя дружина не відзначається акуратністю. — Він безпорадно розвів руками. — Я нічого не знайшов у її кімнаті, крім великого неладу. Що ж ви хочете від акторки? Такі вони всі, безладні, легкбважні...

— Ваша дружина акторка? — зацікавлено запитала Катруся.

"Сказати їй, що це не дружина, а лише коханка, партнерка в любові?" — подумав Волт. Але щось стримало його, і він ствердливо хитнув головою.

Катруся підвелася:

— Може я домовлюся з вашою дружиною зустрітись іншим разом?

— Ні, ні, не йдіть ще! Посидьте ще трохи, мені сумно залишатися самому!— Волт стояв перед дівчиною, і вона

бачила теплі вогники в його очах. — Може ви захочете щось розповісти про себе?— і він м'яким рухом руки запропонував їй знову сісти.

І Катруся сіла.

— Що ж ви хочете про мене знати? — запитала вона.

— Усе! — рішуче заявив Волт, присуваючи своє крісло ближче до неї. — Хто ви, що ви, звідки взялися, що робите, з ким живете, як живете, які у вас плани на майбутнє? Словом, прошу заповнити детальну анкету! Попереджаю, що я страшенно цікавий щодо життя інших людей, а ви провокуєте мою цікавість.

— Чим же саме? — здивувалась Катруся.

— Щось у вас є таке незрозуміло-привабливе, — допитливо вдивляючись в обличчя дівчини, відповів Волт.

Цей погляд збентежив Катрусю. — "Чи не хоче він завести банальний роман з наївною провінціалкою, цей пан, дружина якого носить такі дорогі сережки і легко-важно губить їх, а він навіть не цікавиться тими втратами?"

Але в обличчі Волта було стільки щирої приязни, було щось таке привабливе в його усмішці, що серце дівчини радісно здригнулося і вона усміхнулась йому назустріч і запитала лукаво; — А що я за це матиму?

— У свою чергу я відповім вам чесно на все, про що ви мене запитаете, — серйозно відповів Волт.

— Добре, починайте! — весело погодилась Катруся.

— Отже, ім'я і прізвище!

— Катерина Лісовська.

— Вік?

— Двадцять два.

— Я не дав би вам більше як вісімнадцять. Звідки родом?

— Вас цікавить моє національне походження?

— Атож!

— Дивно, американці цим цікавляться найменше.

— А я хочу знати, де народилося таке маленьке чудо.

— Я — українка, з Полтави.

— О-о-о! — раптом вигукнув Волт, схоплюючись на ноги.

— Українка! Землячка! — вже по-українськи додав він.

— Ви...ви українець? — спитала Катруся вражено. — Звідки? Коли приїхали сюди?

— Сюди приїхав ще мій батько, а я в Америці вже народився.

І, радісно зідхнувши, Волт знову сів у своє крісло. Його обличчя сяяло і, усмішка, з якою він дивився на Катрусю, була дружня і ласкава.

— Ось і домовились, дорога землячко! І як довго ви вже топчете своїми чудовими ніжками вільну землю Вашингтона?

— Та вже сімнадцять років. Я була ще малою дитиною, коли мене привезли сюди.

Тепер вони, не додержуючись анкетного порядку, наввипередки розповідали одне одному про своє дитинство, батьків, життя. Рідна мова, призабута після смерті батьків, знову зазвучала в ушах і серці Волта. Йому було так добре, так радісно, наче знов озвалась до нього покійна мати.

— Моя мати також з Полтави, вона говорила так, як ви, а батько з Тернопільщини.

Час летів, а вони все ще не могли наговоритися, і тільки коли в кімнату без стуку увійшла елегантна чорнявка у високій, штудерно зробленій зачісці, Катруся зрозуміла, що це вже повернулася господиня дому.

* * *

Емма Дорн була неприємно заскочена, побачивши Волта в товаристві незнайомої дівчини. Але коли Катруся пояснила мету своїх відвідин, її холодне обличчя враз проясніло, і вона почала нишпорити в торбинці, відшуковуючи свою осиротілу сережку. Нарешті їй пощастило знайти її серед безлічі дрібниць, що виповнювали торбинку. Вона розгорнула рожевий папір і поклала на стіл подовгасту, наче видовжена крапля, сережку, яка засяяла веселкою в світлі настільної лампи. Це була зовсім інша сережка. Катруся розчаровано зідхнула і похитала головою.

— Ану, покажіть вашу! — тоном наказу сказала Емма.

Катруся слухняно вийняла хусточку і поклала на стіл свою сережку. Тепер обидва витвори ювелірного мистецтва лежали поруч, обидва чудові, вишукані, але... різні! І жінки дивилися на них із жалем і з захопленням. А Волт дивився не на сережки, а на їх власниць і думав про те, які вони теж різні: одна — ясна, юна і чиста, а друга — вже з виразними слідами пережитих пристрастей. — Яка шкода! — сказала Емма.

— Яка шкода! — луною відгукнулася Катруся.

Цим все було сказане, і можна було вже попрощатися і йти собі геть. Катруся рішуче загорнула свою сережку в хусточку і сховала в торбинку. Емма залишила свою на столі.

— Ну, що ж, — спокійно усміхнувся Волт, — справа не вийшла. — Дозвольте, милі пані, почастувати вас склянкою смачного коктейлю? — Він відкрив бар і висунув полицку з різнокольоровими пляшками.

Емма відкинулася на спинку канапи, з усмішкою спостерігаючи, як Волт вправно маніпулював пляшками, келехами, кубиками льоду та іншими атрибутами для виготовлення коктейлів.

Катруся почувала себе ніяково. З приходом Емми увірвалася та тоненька ниточка, що виплілася між нею і Волтом за годину щирої, дружньої розмови. Байдужа чемність Емми її знищила цілком, як нищить осінній вітер слабеньке павутиння „бабиного літа”.

— Дякую, мені пора! — Катруся встала.

— Хвилиночку, я проведу вас! — відгукнувся Волт, передаючи Еммі келих із золотистим напоєм. Він витер пальці паперовою серветкою. Жінки потиснули одна одній руки.

Чекаючи на сходах елевейтора, Волт сказав Катрусі по-українськи, ніжно потискаючи її пальці:

— Невже ж ми так і розлучимось, землячко? Зустрілися, щоб розійтися, можливо, назавжди? Чи вам не прикро від такої думки?

— Таке життя! — усміхнулася Катруся, але усмішка вийшла сумною.

— А леж ми — господарі своєї долі! — заперечив палко Волт. — Ось я, наприклад, не хочу, щоб ця наша зустріч була останньою. Візьміть мою візитівку, панно Катре, і пам'ятайте, що я завжди радий стати у пригоді своїй молоденькій землячці. — Він вийняв візитівку з нагрудної кишені піджака і вклав її в Катрусину руку.

Підійшов елевейтор, Катруся ввійшла в нього, обернулась, помахала рукавичкою.

„Оце і все, — думала, переходячи вулицею і борючися з бажанням оглянутись, щоб побачити ще раз Волта.— Можливо, він стоїть на балконі і дивиться мені вслід, хоче, щоб я оглянулась, але я не зроблю цього”.

І Катруся, не оглянувшись, повернула за ріг поперечної вулиці.

„Але що робити з сережкою? — питала себе дівчина, лягаючи до ліжка того самого вечора. Побігти завтра до Пінкуса, хай ще пошукає в оголошеннях? А може занести на поліцію? Вони дадуть мені розписку, а за рік, якщо власниця не знайдеться, сережка стане моєю. За ті дванадцять тисяч доларів, що дає Пінкус, я зможу поновити лекції співу, скласти іспит в школу Джуліярд і стати професійною співачкою, артисткою”.

Згадала Катруся свого вчителя-італійця, який захоплювався тембром її ліричного сопрано. Але, коли помер батько, внаслідок нервової депресії Катруся втратила голос, покинула над голосом працювати, зневірилася в собі, в своїм таланті.

У розмові з Волтом вона трохи прибільшила значення цих своїх співочих зайнять. Їй хотілося заімпонувати чоловікові бродвейської акторки, і вона несподівано повірила сама в те, що кар'єра співачки — це мета її життя. А може воно так і є? Ні до яких інших професій Катруся не мала нахилу. По закінченні коледжу вона мала право викладати в школі, та професія вчительки її не вабила, а при теперішній розперізаності американської молоді просто лякала. Можливо, їй треба було вчитися далі, здобути докторський титул, але, не маючи моральної підтримки, вона не

зважувалась пускатися в довге плавання океаном науки. Очевидно, якби був живий батько, вона не задовольнилася б ролею клерка в одному з відділів Чейз Мангеттен Банку. О, якби був живий батько! Він мріяв побачити її доктором мистецтв! Але Катруся не дуже вірила в свої сили і лише кар'єра співачки здавалася їй можливою в разі, якби вона мала певні матеріальні фонди, які дали б їй можливість поновити лекції співу в досвідчених педагогів. Може й справді ця сережка принесе їй цю можливість?

Помріявши так, Катруся повернулася на другий бік і заплющила повіки, стараючись заснути. Та це їй не вдалося. Несподівано в темряві з'явилися темнокарі очі і теплий, ласкавий голос прошелестів над вухом: „Дорога землячко!”

„Волт, Володимир, — радісно відгукнулося в серці, і забулися всі пляни, розрахунки, лишився тільки він, молодий, вродливий, ніжний... Пам'ять зберегла кожний його рух, погляд, усмішку. Стало сумно і легко водночас. Аджеж у неї є його візитівка, вона може зателефонувати і сказати... але що сказати? Що сказати цьому красуневі, цьому багатієві, цій печеній людині, яка має за дружину відому бродвейську зірку? Що може йому сказати вона, бідна дівчина, непомітний гвинтик в американському суспільстві?

*
*
*

На другий день, вертаючися з роботи, Катруся зайшла до старого ювеліра. Пінкус зустрів її, як завжди, привітно.

— Що скажете, чарівна дівчино, чи знайшли власницю сережки?

— На жаль, не знайшла, містер Пінкус. Емма Дорн загубила сережку, але іншу, хоча теж дорого. І що мені тепер робити, порадьте. Заявити на поліцію?

— Цього б я вам не радив. Краще без посередників спитайте там, де її знайшли. чи не заявляв хтонебудь про пропажу...

— Значить піти до Редіо Ситі Мюзік Голлу? Поговорити з директором? — Тут Катруся згадала і свою втрату — голубу

сережку і дорікнула собі за те, що цілком забула про цей скромний подарунок колись коханої людини.

— Але будьте обережні, не дайте себе ошукати. Говоріть не з кимбудь, а тільки з директором. І не показуйте йому сережки, нехай він сам зв'яже вас з тим, хто загубив. Будьте мудрою, панночко, як змій, а що ви добра, як голубка, я вже це знаю! — і старий усміхнувся, задоволений своїм компліментом.

Заклопотаний директор театру зустрів Катрусю з нетерплячою ввічливістю.

— Так, ми маємо бюро знахідок, будь ласка, зверніться туди, — махнув рукою кудись праворуч, і, не давши Катрусі розтулити рота для пояснення, зник за вишневим оксамитом порт'єри.

Молодий службовець, оцінивши належно Катрусину привабливу зовнішність, був дуже уважний, але не викликав у дівчини довір'я, і вона рішила запитати його лише про свою загублену сережку, не згадуючи про знайдену.

— Я загубила тут свою сережку, велику, блакитну! Вона дешева, але це — дорога для мене пам'ять.

— О, я зараз принесу їх вам цілу купу! Жінки так часто гублять сережки, ми їх щодня збираємо десятками.

Молодик вийшов у сусідню кімнату і за хвилину повернувся з картонною скринькою, повною всіляких дрібниць: рукавичок, окулярів, шпильок, торбинок. Катруся мимоволі зраділа, побачивши, що не одна вона така не-обережна, що не тільки жінки, але й чоловіки гублять свої речі.

— Є ще скрині з парасолями, фотоапаратами, капелюхами, калошами і я вже не знаю з чим! — весело повідомив службовець, підсуваючи скриньку до Катрусі. І відразу дівчина побачила свою сережку, яка яскраво голубіла серед цілої купи різнокольорових посестер.

— Ось вона! — радісно вигукнула Катруся, звільнюючи сережку від лапок, дротиків та гачечків і усміхаючись до неї, як до милої приятельки. — Ось бачите, це її пара, — додала

вона, виймаючи з торбинки другу сережку — Я така вдячна вам, що ви знайшли і зберегли її...

Службовець галлянтно вклонився.

„Ну ось, одна справа вже закінчена!“ — думала Катруся, простуючи гамірними вулицями до станції підземки.

Був час роз'їзду службовців, найгарячіший час. Місто-велетень шуміло, як морський прибій. Мабуть, літній сонячний день сприяв доброму гуморові, люди йшли веселі, говірки, чути було сміх, музика з ручних транзисторів сповнювала повітря забавною какофонією. Нервово моргали світляні реклами кінотеатрів, гули автомобілі. З гістєричним зойком пронеслася пожежна машина. Промені надвечірнього сонця порожевіли, і повів свіжий вітерець.

„Завтра піду на поліцію кінчати другу, важливішу справу“, — думала Катруся, просмикуючись між людськими спинами, плечима, ліктями.

Увечері, коли Катруся збиралася лягати спати, несподівано озвався телефон. Чомусь радісно стиснулося серце, хоча вона добре знала, що той, чий голос вона так бажала почути, телефонувати їй не може, бо не знає числа її телефона. Слухавка озвалася тонким дівочим голосом: дзвонила подруга.

Скориставшись з нагоди, що Емми в сальоні не було, коли він повернувся зі сходів, Волт швидко вийшов на балькон і глянув вздовж вулиці, шукаючи очима знайому постать. Він знайшов її вже коло рогу вулиці і, пильно вдивляючись в спину дівчини, намагався поглядом примусити її оглянутись: „Оглянься, оглянься, мила, ну, я прошу, оглянься!“ — повторював він у думці. Але Катруся не оглянулася, звернула за ріг і зникла з очей.

— Дарлінг, ти де? — почувся за спиною голос Емми.

— Я зараз, зараз! — не без досади відгукнувся Волт, і голос Емми, кокетно підроблений під голос „бейбі“, видався йому неприємним. Він вийняв сигарету і закурился, зволікаючи з поворотом до кімнати. — „І чого вона дитиною

прикидається, жінці за тридцятку перевалило, а вона з себе дівчинку вдає”.

І Волтові згадалася перша зустріч з Еммою на вечірці у Гльорії, коханки його компаньйона Берта. Тоді Гльорія танцювала „танок живота”, а Емма скочила йому на коліна і присмокталася до його уст своїм жадібними устами. Вночі вона забрала його до себе п'яного, а на другий ранок він не міг пригадати, як опинився в її золотистій, подібній до дорогої бомбоньєрки, спальні. Чотири місяці Волт з наслодою віддавався цьому захопленню. І все в Еммі здавалося йому чарівним. Чому ж сьогодні він критикує її, відчуваючи фальш в її голосі, в цьому заяложеному слові „дарлінг”, яке здавалося йому ще вчора таким милим в її устах?

Емма вийшла до нього на балькон і, спершись на поруччя, притулилась головою до його плеча. Вона була значно нижча за Волта. Без перуки, з своїм власним, короткопідтятим, руським волоссям вона виглядала молодшою, але в той же час це спростачувало її, позбавляло пікантності. Дорогий японський халат широкими згортками ховав контури її тендітного тіла. М'якою долонею Емма з вимогливою ласкою провела по його щоці, устах, підборіддю. Наче крило білої чайки, ледь торкнувшись обличчя, овіяло його свіжим, запашним повієм,

За звичкою Волт притримав і поцілував цю долоню, відчуваючи, як досада поволі зникає з його серця.

Пізно вночі прокинувся Волт з почуттям таємної радості. Намагався пригадати, що власне трапилось з ним учора, таке надзвичайно приємне. І згадалися сині очі, ясні й ласкаві, і продзвенів чистий, як дзвін срібного дзвіночка, дівочий голос: „Ви, — українець?” -

„Миле дівчатко, як вона зраділа, несподівано зустрівши свою людину! Бідна сиріточка, кинута долею в чуже, байдуже море. Він не дасть їй у ньому потонути, він підтримає її, допоможе. Аби вона схотіла прийняти його допомогу, не відкинула б з гордощів його руки. Дзвіночок мій срібний, дівчино ясна!”

Поруч заворушилася Емма. Як дисонансуюча нота в

ніжній мелодії відбився цей рух у свідомості Волта. Ах, Емма! Він зовсім забув про її присутність...

І тут пригадав Волт, що він навіть не спитав її, де вона провела останні вечори, і відчув, що це його й не цікавить. Отак таки зовсім не цікавить!

Ранком, зав'язуючи краватку перед люстром і вглядаючись у його ще темну поверхню, Волт бачив золотистий шовк ліжкового бильця і голову Емми на тлі білого мережива подушок. Вона спала спокійно і солодко, ця жінка-метелик, безтурботна й бездумна.

Він навіть присвиснув, зробивши таке несподіване відкриття. Ще вчора він так щиро обурювався її поведінкою, а сьогодні йому байдуже, так, так, абсолютно байдуже, кого приведе Емма завтра в свою спальню. Ось він зараз піде звідси і, можливо, вже ніколи не переступить порогу її мешкання. І не лишиться в серці ні болю, ні жалю, ні суму...

* * *

Берт Смит, опасистий компаньйон Волта в банківській фірмі „Мар і Смит“, зустрів Волта похмурим поглядом, Учора Гльорія загубила десь дорогу сережку. Ця нехлюйка починає занадто дорого йому коштувати. Вона й сама не варта тих грошей, що він заплатив за ті сережки. Носиться зі своєю „лайною“, а людині від того ніякої радості. Можна руки наколотися її маслаками, відра нещасна!

Сірий дощовий день байдуже заглядав у вікна тридцять четвертого поверху, підсилюючи мінорний настрій Берта. На веселий „гуд морнінг“ Волта Берт відповів досить невизначним звуком крізь зуби з затиснутою в них сигарою. Це мало означати „гелло“, так в усякім разі зрозумів його Волт, зупинившись коло свого столу і скидаючи піджака.

— Ти що, не виспався сьогодні? — запитав Волт, підвівши очі і зауваживши похмуру міну приятеля. — Гльорія не дала спати? — багатозначно усміхнувся.

— Яка там у чорта Гльорія! — вибухнув Берт. — Учора полаявся з нею насмерть! Ця дурна тараня загубила одну з сережок, за які я заплатив тридцять сім з половиною тисяч!

Тільки подумати: місяць тому двадцятип'ятитисячну брош, а тепер...

— Яку сережку? — схопився з місця Волт. — Розкажи, намалюй її ось тут! — і поспішно видер з записника аркушик паперу.

— Чого це тебе так схвилювало? — здивувався Берт.

— Ну, ну! — приспішував Волт. — Малюй, малюй, я тобі потім скажу.

Берт нерішуче взявся за олівця.

— Та я не дуже й придивлявся до них, переконався, що діяма́нт чистої води і виписав чек. Здається, отак: — Він намалював щось на зразок літери „о“, а потім оточив її дрібнішими кружечками. — Це — діяма́нт, а навколо малі рубіни. Штерн каже, що він дорожчий за багато більші, але не такі чисті.

— Буде діло! — і Волт ляснув долонею по склу письмового стола. — Скільки даси, якщо я тобі верну цю сережку?

— Ну, що дам? Звичайно, щось дам. Чи не ти знайшов її? А може Гльорія загубила її у тебе? — раптом підозріливо запитав Берт.

— Заспокойся, я не бачив Гльорії кілька місяців. Але сережку я тобі знайду! — весело заявив Волт.

І тут же згадав, що він не взяв у Катрусі числа її телефона, не знає її адреси і не зможе знайти її, маленьку срібну піщинку в бурхливому, восьмимільйоновому Нью Йорку. Який же ж він недотепа! Сунув візитівку в руку дівчини і уявив собі, що вона отак відразу і почне телефонувати до нього! Аджеж вони щойно познайомилися, а вона не Емма і не Гльорія, які вішаються на шию чоловікам, що їм сподобалися. Він сам мусить знайти її, знайти за всяку ціну! І не тому, що сережка Гльорії є парою до тої, що в Катрусі, а тому, що... тому що? Тому, що йому потрібна не сережка, а сама Катруся, тоненька дівчина, подібна до канадської срібної ялинки!

Телефонні книги всіх п'яти „боро“, з яких складається Нью Йорк, були тут же, на окремому столику. Схопивши книгу

Мангеттену, Волт гарячково почав розшуки.

— Лівшиц, Лівшиц, Лівшиц... Чорт знає скільки тих Лівшиців на Мангеттені! Лірі, Лірник, Ліс, Лісницький, Литвак... Нема! — Волт з досадою кинув на килим тяжку книгу.

Інші чотири книги були перевірені з таким самим результатом: були Лібермани, Ліси, Лисі, Лісти, але Лісовської, Катерини Лісовської, єдиної з усіх, єдиної в світі дівчини, не було ніде!

До контори один за одним, а то й цілими групами, почали надходити агенти, потребуючи інструкцій. Праця вимагала уваги, і Волт примусив себе виключити зі своїх думок Катрусю, Емму, сережку.

Та коли хвиля ділового напруження спала і в конторі вони знову залишилися з Бертом, Волт подзвонив до телефонної централі, просячи знайти число телефона міс Катерини Лісовської.

— Так, так, Лісовської... Ел, ай, ес... — спеленгував він в слухавку. — Адреса? Алеж я не знаю адреси! Добре, я зачекаю... Мій телефон 971-8239. Дякую!

Берт підвів голову зацікавлено.

— Лісовська? Хто така ця Лісовська?

— Це та дівчина, що знайшла твою сережку, — відповів Волт.

— Та що ти кажеш! — Берт схопився зі стільця. — Ти бачив, сам бачив?

— Кого, дівчину чи сережку? — пожартував Волт.

— Звичайно, сережку, на чорта мені та дівчина здалася!

Волт щойно розтулив рота, щоб присадити приятеля за таку нечемну заввагу, коли задзвонив телефон і телефоністка чемно повідомила, що абонентки Катерини Лісовської в Нью Йорку нема.

Волт grimнув слухавкою.

— Що, що вона каже? — нетерпеливився Берт.

— Що в неї нема телефона! А її адреси я теж не маю! Вона має мій телефон, але коли подзвонить і чи подзвонить взагалі...

— Ну й роззява ж ти! Як так, не спитати адреси...

— Та звідки ж я знав, що це сережка Гльорії? Емма теж загубила свою, але іншу...

— Що? Емма теж? Ну, де ти бачив таких дурних, розхристаних жінок?! Це твій дарунок чи що?

— Так, так, дарунок, за який я ще не розплатився з Штерном.

— Уфф! — віддихнув Берт — Мені аж полегшало, що не одна моя така дурна! Але як би нам цю твою Лісовську розшукати? Даймо оголошення в „Дейлі Нюз“, що, мовляв, просимо пані Лісовську зголоситися... — Він схопив аркуш паперу, швидко накидав текст оголошення і перекинув його не стіл Волта.

„Пані, що знайшла сережку, прошу негайно зголоситися до контори „Мар і Сміт“ 139 Вол стріт, 34-й поверх. За переховування буду переслідувати згідно із законом...”

— Ти збожеволів?! — обурився Волт, прочитавши останнє речення. — Вона цілком порядна, чесна дівчина, добрих батьків дитина... — несподівано для себе, висловив він словами матері свою думку про Катрусю.

— Ха, хотів би я таких бачити! — вставив Берт.

— Ось і побачиш! — гнівно гукнув Волт. — Ти — цинік, а я сам здивувався, коли з нею познайомився...

-- Алеж ти мені нічого про неї не говорив, я ж не знав ... -- виправдувався Берт.

— А ти звик мати діло з... — Волт своєчасно проковтнув разом зі слиною нецензурне слово, перевернув аркуш з оголошенням на другий бік і накидав нашвидку: „Волт Мар ласкаво просить панну Катрусю негайно зателефонувати до нього у важливій справі”.

— Гм... Катруся... що це за ім'я таке? — здивувався Берт, прочитавши оголошення. — Ну, хай буде і Катруся, аби сережку повернула, — додав, підіймаючи телефонну слухавку.

— Слухай, Катрусю! — щебетала в телефон Наталя, подруга Катрі. — Завтра перша весняна забава в Народному

Домі. Мусить бути весело, підемо?!

Катруся вагалася.

— Ну, ну, — приспішувала Наталя, — Чом мовчиш? Чимсь зайнята? Побачення?

— Та ні, та... бачиш...

— Нічого не бачу і бачити не хочу! Завтра о 7-й буду у тебе! І будь готова, чуєш?

— Ти з ким будеш, з Олегом? А я з ким? У мене нема партнера, а туди, ти сама знаєш, усі приходять парами і кожен танцює лише зі своєю дамою! — спробувала була відпекатись Катруся.

— Я скажу Олегові, і він знайде тобі партнера. Але боюся, що всі хлопці, побачивши тебе, покидають своїх дам і наввипередки тебе запрошуватимуть! Ти будеш сенсацією на цьому вечорі, ось побачиш! Може і на мене, бідну, проллється частина твого успіху. Тільки умова: з Олегом не кокетувати, з ним не танцювати! — і Наталка засміялася робленим, штучним сміхом. — Досить тобі перебувати в самотності. Я розумію, втратила свого батька, друга, тяжко, але це не значить, що треба поховати і себе живцем! Починай жити, дівчино!

— Та я не відмовляюсь... Добре, заходь! — рішуче закінчила розмову Катруся.

Другого дня, після роботи, Катруся пішла на поліційну станицю, найближчу до Редіо Сіті Мюзік Голлу.

Ляйтенант поліції, немолодий чоловік з утомленим обличчям, уважно вислухав її і, записавши ім'я, прізвище і число телефона, попросив показати знахідку. Коли Катруся вийняла сережку з торбинки, він із захопленням почав її розглядати, милуючись грою самоцвітів.

— Дорога річ, дуже дорога річ! — мурмотів він, прискалюючи то одне, то друге око. — Вам пощастило, молода леді! Навіть якщо знайдеться власниця, ви дістанете 10% від вартости сережки, а це напевно становитиме добрих пару тисяч. Непогано, правда? — запитав він, підвівши очі на дівчину і приязно їй усміхнувся. — Ну, а якщо не знайдеться, ви станете власницею цієї дуже коштовної речі.

Катрусі стало ніяково від погляду поліцейста. Їй здалося, що він підозрює, що в глибині душі вона хоче, щоб власниця сережки не знайшлася.

— Я гадаю, що було б краще, якби вона знайшлася, — злегка червоніючи, але твердо дивлячись у вічі поліцейста, відповіла дівчина.

— Охоче вірю! — вже серйозно, без усмішки відповів той, досвідченим оком детектива оглядаючи Катрусю, оцінюючи її чесний, правдивий погляд, рум'янець хвилювання на ніжних щоках.

— В газеті вже було оголошення про загублення сережки...

— На це оголошення я зверталася, то інша сережка! — сказала Катруся і відчула солодкий щем у серці, згадавши Волта.

— О! — зацікавлено скрикнув офіцер. — Ви вже ходили на цю адресу?

— Так, я була там.

— І чого це жінки так часто гублять свої сережки, може ви мені скажете, молода леді?

— Мабуть, тому, що тепер вони не хочуть проколювати вуха, а носять сережки, прикріпленими лапками ззовні, — з усмішкою пояснила Катруся.

Уклавши відповідного акта і поклавши сережку в пуделко від якоїсь іншої дорогоцінності, офіцер приязно розпрощався з Катрусєю, висловивши надію, що скоро побачиться з нею знову.

*
*
*

Вечір видався веселий. Катруся тількищо скінчила танцювати зі своїм симпатичним, але досить незграбним кавалером Михасем, якого вона заходилася вчити танцювати, рахуючи шепотом кроки: „раз, два, три, раз, два, три”. Михась був захоплений своєю вчителькою і, як слухняний учень, старанно і точно виконував її вказівки. Це бавило Катрусю, але їй, добрій танцюристці, хотілося й самій

потанцювати з добрим партнером, і вона раділа, коли на команду аранжера її підхоплював інший партнер і ніс її, легеньку, навколо великої залі. Правда, вправних танцюристів було небагато, більшість танцювала абияк, і тим приємніше було опийнитися в руках досвідченого партнера.

Музика замовкла і розпашілі, розсміяні пари, висловивши свою вдячність музикантам рясними оплесками, розходилися по своїх місцях. Рожева, з блискучими очима Катруся ледве встигла сісти в запропоноване Михасем крісло, коли її увагу привернув високий чоловік у вечірньому чорному вбранні, який, швидко і звинно обминаючи зустрічні пари, прямував до неї. Ще не впізнавши його, Катруся відчула, як раптом приспішено застукало її серце і ослабли руки й ноги. До неї, сяючи назустріч очима й усмішкою і простягаючи обидві руки, ішов Волт.

— Боже, яким чином?! — ледве спромоглася вимовити Катруся, вкладаючи свої руки в його долоні.

— Шукайте і знайдете! — неголосно, з почуттям відповів він, м'яким, але певним рухом підіймаючи її за руки з крісла. Музика вже грала ніжний, меланхолійний вальс.

— Ви дозволите запросити вашу даму? — з підкресленою ввічливістю звернувся Володимир до Михаса і, доставши мовчазну згоду розгубленого юнака, рішуче поклав руку на Катрусин стан. Катруся дивилася знизу вгору в його опущені на неї очі, ласкаві, карі, ніжні, і радість, як великий білий птах, тріпотіла в її грудях.

„Мене шукав, мене знайшов, орел сизокрилий...” — виринув у пам'яті рядок із монологу Оксани з Шевченкових „Гайдамаків”.

— Чом не зателефонували до мене, недобра ви дівчино? — м'яко докоряв Катрусі Володимир, ретельно оберігаючи її від поштовхів веселих, вже трохи напідпитку пар.

Катруся мовчала, їй хотілося б усе життя обертатися так в повільному вальсі, спираючись на його руку, приплющивши очі, плисти й плисти в невідомий край, у край вічного щастя.

Володимир і собі замовк, і так вони оберталися мовчки,

аж поки не перестала грати музика і гучні оплески публіки не примусили їх зупинитися.

Володимир провів Катрусю на місце і, присунувши своє крісло до неї, почав розповідати, як він шукав її по цілому місті, як хотів уже звертатися до приватного детектива, коли щаслива доля привела його сюди, на "давнтавн," для ділової зустрічі. Як, розпрощавшись з „бізнесменом" після доброї вечері, він перейшов дорогу, щоб купити газету, і раптом побачив афішу „Весняний баль". І неймовірна, божевільна надія зустріти її на цьому українському балі кинула його в двері Народного Дому.

Катрусине серце тріумфувало! Він шукав її, він думав про неї всі ці дні! І раптом до її свідомости долетіло слово „сережка", і наче кухоль холодної води хтось вилив на її розпалену яву. Так ось чого він шукав її! Не вона, а сережка потрібна цьому бізнесменові! Як вона відразу не зрозуміла цього! Авжеж, ця сережка — це гроші, що їх ці панове люблять більше за все.

— Мені дуже шкода, але я вже не маю цієї сережки, вчора я віднесла її на поліцію, — холодно сказала Катруся.

— О-о-о! — здивувався Володимир незрозуміло чому, чи тому, що вона сказала, чи тонові сказаного.

— Так, це поліційна станиця коло Редіо Сіті Мюзік Голлу. Хай та, що її загубила, ця ваша приятелька (Катруся зробила наголос на слові „приятелька"), звернеться туди.

— Добре, добре! — поспішив погодитись Володимир, не розуміючи, що сталося з дівчиною. Але невиразний здогад, що Катруся ревнує його до „приятельки", викликав на його уста задоволену усмішку.

А навколо кипів баль. До них підходили хлопці й дівчата, Катруся знайомила їх з Володимиром, називаючи його цим українським ім'ям, що його дуже бавило. Він з місця зумів знайти відповідний тон у стосунках з молоддю. І юнацтво прийняло його, як свого старшого, досвідченішого в життєвих питаннях, товариша. Не обійшлося, правда, без ревностів: Олег набурмосився, коли Наталка, чіпляючи Володимирові традиційну бутоньєрку, надто довго, на його

думку, тримала свої руки на вилозі його піджака. Але проста, товариська манера нового приятеля поводитись з дівчатами скоро втягнула і Олега в загальну, веселу гутірку.

Потім Володимир частував усіх коктейлями, які замовляв у барі.

Востаннє вони танцювали, Володимир і Катруся, повільне, виповнене любовним тремтінням, танго. У Катрусі від коктейлю злегка крутилася голова. Почуття недовіря, яке викликала була згадка про сережку, зникло без сліду, і вона вся віддалася ритмові танку, почувавши себе зручно і певно в руках такого досвідченого танцюриста, яким виявився Володимир.

Була вже пізня ніч, коли Володимир підвів Катрусю до свого чорного „каделяка”, пропахлого парфумами і дорогим тютюном. І знову холодок пронизав розімлілу Катрусину істоту: чий це парфуми, скількох жінок возив він у цьому розкішному авті перед нею і що говорив, що обіцяв їм? А Емма Дорн, дружина? Катруся випросталася і прикрила коліна полами плаща.

Володимир уважно вів машину все ще шумними залюдненими вулицями.

Була субота, а в суботню ніч величезне місто розважається до ранку.

— Як ви відчуваєтеся, Катрусю? — запитав Володимир, коли авто завершило в спокійнішу вулицю. — Втомилися?

— О, ні, прекрасно! — щиро вирвалося у Катрусі. — Я така вдячна вам, з вами так приємно танцювати.

— Я радий, що вам було весело, — ясно усміхнувся він. — Я боявся, що відірву вас від вашого молодого товариства, а сам не зумію дати вам тієї юної радості, якої ви прагнете всією своєю істотою. — Його рука злегка притиснула її пальці.

— Я стужила за веселошами. Я сьогодні вперше танцювала після смерті батька, — сказала Катря.

— От і добре! Молодість мусить розважатися, не те, що ми, старі.

— Ну, покиньте, буде ласка, — засміялася дівчина, — теж

мені старий знайшовся! Аджеж вам лише 32 роки, це ж тільки початок життя, це той час, коли молодий чоловік починає бути мужчиною.

— Ви так гадаєте? — з неприхованою радістю озвався Володимир. — Ви щиро гадаєте, що я ще не старий?

— Та ви що, жартуєте чи серйозно? — здивувалася дівчина. — Звичайно, ви молодий, зовсім молодий!

— Ну, правда, не зовсім, але все на світі відносно...

Швидка, жовтогаряча таксівка, що несподівано виринула з-за рогу вулиці, не дала закінчити думки.

— Ч-о-рт! — вилаявся Володимир, натискаючи на гальму так, що машина заверещала. — Вибачте, Катрусю, але ці таксіварі такі несамовиті. Правда, вони не знають, який скарб я везу, якби знали, були б обережніші, — з усмішкою додав він.

Авто спинилося перед червоним світлом і Володимир обернувся до Катрусі.

— "Зараз він почне..." — подумала Катруся, інстинктивно відсуваючись у куток, до дверцят.

Володимир наче зрозумів її думку. Він поклав обидві руки на керму, машина здригнулась і, злегка похитуючись, наче заколисуючи Катрусину турботу, понеслася вперед.

— Так ось де живе наша маленька принцеса! — гукнув Володимир, коли дівчина попросила зупинити авто.

— Алеж я часто буваю в цьому районі у своїх нудних справах! Я й не знав, що зіронька живе так близько! Дозвольте, я запишу число... — і він витяг записник. — Коли ж ми знову побачимось, Катрусю? — запитав, затримуючи руку дівчини в своїх долонях. — Дайте мені число вашого телефона, я не знайшов його в телефонній книзі.

— Він на інше ім'я, на господиню, але ним користуються всі, хто живе в цьому мешканні. Запишіть: 782-4932. Я вдома після п'ятої.

Катруся швидко збігла на ганок. Володимир зачекав, поки вона відчинила двері, і помахав їй рукою.

Пригадуючи вчорашній вечір, Катруся відчула задоволення зі своєї поведінки і поведінки Володимира. З його боку не зроблено жадного нетактовного руху, не сказано жадного неповажного слова. Він поведився, як справжній лицар.

Вона також не дала приводу думати, що з нею можна поводитися інакше. Але Катруся мусіла ствердити, що навряд чи вона, в тодішньому своєму стані, змогла б поставити належний опір його намірам, якби побажав він їх здійснити. Щось було в ньому таке, що підкоряло, якась вроджена, а може й набута, звичка керувати, наказувати, і все це м'яко, лагідно. „У ньому поєдналися риси типово американські — самопевність, рішучість, з нашою, українською лагідністю і виховання в поєднанні з нашим національним характером!“ — Так, вплив його чарів був такий сильний, що Катруся була щаслива тим, що він не зняв її з того п'єдесталю, на який поставила її його стримана ніжність і увага.

Коли о п'ятій її покликали до телефона, Катруся відчула, що серце її повниться солодким хвилюванням, як весняна квітка життєдайними соками землі.

Але це телефонувала знову непогамована Наталка, їй нетерпеливилось поділитися враженням від учорашнього вечора, розпитати про Володимира, у якого, як виявилось, закохалася вся жіноча половина гостей.

— Це ж справжній принц! — захоплено щебетала Наталка. — А як на ньому костюм сидить! А який костюм! І де ти його відшукала, такого красеня? Та Стюарт Гренжер до нього і не вмивався! А щедрий який! Та він на дітей залишенців сто доларів на тачку поклав! А чи він уже тобі оспівдився? А признайся, ти вже з ним цілувалася? Щаслива, я тобі заздрю!

Катруся насилу встигала відповідати на всю ту зливу питань. Вона сказала, що з Володимиром познайомилася випадково завдяки сорежці, яку знайшла в театрі, що він

одружений з артисткою, що він дуже милий, але ніяких матримоніальних плянів на нього вона не має, що тримається він по-дружньому, як і з усіма. І це все. А чи він подобається їй? Звичайно, подобається, бо не може не подобатись. Але вона просить не робити з цього ніяких висновків. Він одружений, і для неї цього досить! І з досадою поклала слухавку.

Вона вже хотіла була йти до себе, але телефон задзвонив знову, голосно і вимогливо.

— Це ви, Катруся, дівчино мила! Насилу добився до вас. Хто це так довго докучав вам своєю балачкою? Певно хтось з учорашніх, закоханих у вас, юнаків?

Катря весело розсміялася: — Та це Наталка виливала на мою бідну голову своє і інших вчорашніх дам захоплення вами.

— О! Але, на жаль, ваша бідна голова залишилася спокійною і тверезою.

— Стараюся не губити її ні в яких обставинах! — з легеньким викликом у голосі відповіла Катруся. А сама подумала: „Яких зусиль це мені коштувало вчора!“

— Але, серйозно, Катруся, чи не могли б ви зробити мені приємність і по вечеряти зі мною?

Радісно тьохнуло серце, але, стримуючи себе, Катруся запитала насторожено:

— Для чого вам це? Щоб передати вам документ на сережку, так це...

— Ах, сережка, я й забув про неї! О'кей, тим краще, побачимося і договоримося, і по вечеряємо! Коли за вами заїхати? О 8-ій можна?

— Хай буде. Чекаю! — І Катруся поклала слухавку. Поклала і відразу подумала, що даремно погодилася, що документ на сережку можна було б вислати на адресу Емми Дорн або на адресу "приятельки", згадка про яку трохи муляла Катрусю. Але було вже запізно відкликати побачення.

А коли рівно о 8-ій за вікном залунав мелодійний звук клякстона, Катруся мало не зомліла від хвилювання. Сяк-так вгамувавши серце, що, здавалося, ладне було вистрибнути з

грудей, і кинувши ще раз допитливий погляд у дзеркало, Катруся повагом спустилася зі сходів і з привітною усмішкою зупинилася перед Володимиром.

Хвилину він мовчки потискав її руку, а коли Катруся підвела очі, її вразив вираз якоїсь, майже жіночої, ніжності в його очах і в кутиках рішучих, чітко окреслених уст.

Потім вони їздили довго, минали якісь фабричні будівлі, по боках авто летіли в шаленому гоні гайки, віллі, газолінові станції. З того, що навколо було багато зелені, Катруся зрозуміла, що вони вже за містом. Вона хотіла була спитати, куди вони їдуть, але, зачарована швидким рухом і своїми внутрішніми почуттями, мовчала. Мовчав і Володимир, уважно ведучи авто. І тільки коли зупинилися перед входом до яскравоосвітленого ресторану, Катруся наче збудилася, опритомніла.

— Куди це ви завезли мене? — спитала здивовано.

— Ми тут повечеряємо, тут непогано годують, — відповів Володимир, відкриваючи дверцята авто і допомагаючи Катрусі вийти, — Ви не заперечуєте?

Що могла заперечити Катруся? Вона любила світло і го-мін ресторанив, любила музику, танці, веселощі, за якими стужила за час своєї жалоби. Раніше з Андрієм вони бували в недорогих ресторанах, але яка різниця між тими скромними розвагами і тим, що запропонував їй сьогодні її новий знайомий!

М'яким, темним килимом застелений "гол" зустрів їх тихою, інтимною музикою, шелестом жіночих суконь, запахом дорогих парфумів, тією хвилюючою атмосферою, яку вміють створити власники дорогих ресторанів. Звичайно, такі ресторани були недоступні ні Андрієві, ні Катрусі, бо тоді вони обоє були лише студентами. І дівчина зі щирим захопленням оглядала тепер розкішну обстановку, чепурно вдягнених людей і саму себе у величезних, аж під саму стелю, дзеркалах, поруч з ладною, високою постаттю Володимира.

Зайняли окремий столик, замовили вечерю. Власне

замовляв Володимир, а зачарована Катруся на всі його пропозиції весело притакувала головою.

— Якби ви хотіли, Катрусю, я б міг замовити окремих кабінет... — почав був Володимир, але, побачивши, що його дама перестала усміхатись і здивовано підвела брови, поспішив пояснити: — Може вам докучають галас і сторонні люди...

— Покиньте, мені ніхто і нічим не докучає, я люблю коли весело, гамірно, коли багато світла! — відповіла дівчина, і очі її знову засвітилися, а уста розцвіли усмішкою, від якої на серці Володимира стало легко і радісно.

— Дівчино моя, дзвіночок мій срібний... — прошепотів він.

— Що, що ви сказали? — зацікавилася Катруся.

— Я сказав, що ви подібні до срібного дзвіночка зі своїм співучим голосом, в своїй сріблястій сукні.

— Справді? — щасливо здивувалася дівчина.

Підійшов офіціант, приніс замовлене в закритих срібних тарелях. Володимир по-господарськи поряdkував вечерю, відчуваючи особливу приємність від того, що Катруся так безпосередньо виявляла своє захоплення всім: вином, вечерю, музикою... Чого б він не зробив для цієї чарівної дівчини! Небо до неї пригорнув би за цю її щирі усмішку, за той єдиний, їй властивий вираз обличчя, який викликав у ньому з трудом стримуване бажання негайно схопити її в обійми, вкрити поцілунками ці сяючі очі, усміхнені уста, ці ніжні ямки на щоках. Його, пересиченого жіночою увагою, зневіреного в ширості почувань жінок свого кола, тягло, мов магнетом, до цієї дівчини. „Це, мабуть, голос крові, який велить мені любити свою дівчину, вибрати її собі в подруги на все життя, на добре і на зле, на здоров'я і на хворобу", — думав Володимир, з дружньою фамільярністю накриваючи своєю долонею Катрусину руку, що лежала на білій скатертині.

— Чи не вважаєте, Катрусю, що в нашій зустрічі є щось таємниче, що, можливо, вона була заздалегідь накреслена десь там, поза нашим тривимірним світом?

— Ви — містик? Дивне сполучення: бізнесмен і містик, — сказала Катруся, насмішкувато примружуючи очі.

— О, в нашій справі питання виграшу або програшу завжди зв'язане з містикою, навіть з забобонами, — напівжартівливо озвався Володимир. — Але я більше покладаюся на свої прочуття, ніж на зовнішні прикмети. Я ніколи не зупиняюся перед купівлею акцій у понеділок або тринадцятого числа, коли моє внутрішнє почуття підказує мені, що я виграю! І, не зважаючи на те, що сьогодні тринадцяте червня, я вірю, що наше знайомство принесе мені щастя! Отже, випиймо за нашу зустріч і за нашу дружбу, якщо ви не заперечуєте! — несподівано серйозно, майже урочисто закінчив він, підносячи свій келих.

Малиновим дзвоном озвалися з'єднані келихи, теплою хвилею розлилося по тілі ароматне вино, закріплюючи дружбу двох молодих земляків.

* * *

На наступну суботу Катруся домовилася зустрітися з Гльорією в поліційній станиці. Точно об одинадцятій годині вона була вже на місці і чекала на Гльорію, сидячи на лавці проти столу, за яким працював уже інший поліцист, молодий, чорнобривий і веселий. Він раз-у-раз підводив голову від столу і поглядав на Катрусю з приємною усмішкою.

Гльорія спізнювалася. Це дратувало Катрусю: „Велика пані, не може встати раніше, щоб прийти на час!”

Нарешті, десь перед дванадцятою, перед входом до поліційної станиці зупинилося ясне авто, з якого вийшли дві пані. Катруся дивилася на них з вікна. В одній із них, невеликій на зріст, вона впізнала Емму Дорн, друга, висока й худа, вдягнена з екстравагантною розкішшю, очевидно, була та сама Гльорія, приятелька Володимира, його приятелька! Катруся відчула себе приниженою і нещасною. Це ж її, оцю саму Гльорію, бачила вона в останньому фільмі в Редіо Сіті Мюзік Голлі в той день, коли знайшла сережку.

Так ось хто вона, ця приятелька! Кінозірка! Ну де ж їй, скромненькій Катрусі, тягатися з кінозірками! Краще скоріше відійти, заховатися, забути Володимира, поки ще не пізно, поки рана ще не буде дуже болючою. Чи ж це так? А може вже запізно?

Пані увійшли, весело балакаючи, з тою самопевною грацією, з якою звикли триматися на сцені. Молодий поліцист схопився з місця їм назустріч. Катря ступила кілька кроків від вікна і зупинилася, приглядаючись.

Гльорія привітно, як давньому знайомому, кивнула поліцистові і обернулася до Катрусі.

— Ах, яка чарівна дівчина! — вигукнула вона, безцеремонно розглядаючи Катрусю, — Це ви, пані, знайшли мою сережку? Покажіть же нам її швидше, лейтенанте! — тоном вередливої дитини звернулася вона до поліциста. Катря мовчки вийняла з торбинки акт і подала поліцистові. Той узяв і пішов до сусідньої кімнати.

Катря ревниво розглядала артистку. „І зовсім вона не гарна, худа аж занадто, наче з голодного краю приїхала, самі кістки та шкіра. Але на екрані вона чудова, мабуть, це грим робить її такою. І грає вона і танцює прекрасно“, — зіздхнувши, ствердила про себе.

Прийшов поліцист, тримаючи в руках маленьке розкрите пуделко. В ньому лежала сережка, велика, округла, з прозорим, сліпучим каменем посередині, оточеним, як віночком, маленькими червоними рубінами.

Тонкими, пещеними пальцями Гльорія підняла сережку, підставивши самоцвіти під світло електрики. Потім вийняла з торбинки свою, мовчки порівняла їх, усміхнулася задоволено і, поклавши обидві в пуделко, сховала його в кишені свого плаща.

— Ну, вітаю тебе, — з ноткою заздрости в голосі сказала Емма, — тобі пощастило! Ось я ніяк не знайду свої.

Так, Гльорія була щаслива. Вона розписалася на документі, потиснула руку поліцистові, мило усміхнулася Катрусі, кинула їй „дякую“, і обидві артистки швидко покинули станицю.

— Е-е-е! — зробив рух в напрямі дверей молодий поліцист. Він хотів був зупинити жінок, сказати їм, що вони мусять заплатити за знахідку цій панночці, такій делікатній і милій, але ззовні вже донеслося гурчання авта, і він безрадно обернувся до Катрусі.

Його здивувало, що дівчина залишилася цілком спокійною. Вона навіть усміхнулася вибачливо, мовляв, що ви зробите, артистки! Але лейтенант розгнівався.

— Ці пані гадають, що всі мусять для них старатися безплатно, — пробурчав він, можливо, маючи на увазі не лише Катрусю. — І заробляють же ці артистки мільйони, а віддати іншому те, що йому належить по праву, їм шкода. Нічого, панночко, ми пошлемо їм пригадку, якщо вони самі забули віддати вам законні 10 відсотків. Ми їх примусимо! — звернувся він до Катрусі.

— О, ні, ні, не треба! — спалахнувши, запротестувала дівчина. Вона відчула себе приниженою, покривдженою, наче спійманою на якомусь лихомому вчинку. — Не треба, я нічого від неї не хочу, я дякую. — І скоренько вибігла за двері.

Катруся не розуміла сама себе: чому в неї було почуття покривдженої. За неодержаними грішми вона не дуже жалувала. Кінець-кінцем, цей гонорар за знахідку не був заробленим: ну, що вона зробила, щоб дістати 10% вартости сережки? Просто їй пощастило її знайти. Правда, їй гроші дуже придалися б, але цього ще замало, щоб почувати себе покривдженою. Мабуть, тут важило те, що це була „приятелька” його, Володимира, яка поставилася до неї, як до наймички, що зробила їй, знаменитій кінозірці, дрібну послугу. Може вона вважає, що Катрусі досить того, що вона побачила знаменитість і заслужила її подяку? „Добре, що вона ще не дала мені доляра, як ”тіп!” — з гіркістю подумала Катруся.

Треба було прийняти негайно тверде рішення: розум підказував, що краще буде для неї не зустрічатися більше з Володимиром, бо у що, кінець-кінцем, мусять вилитись їхні взаємини? Вона не була настільки наївна, щоб думати, що ці

взаємини можна втримати на певній, безпечній для неї дистанції. Стати ж коханкою Володимира, одною з тих, що проходять, як тіні, не залишаючи в його серці нічого, найменшого сліду?.. Ні, ні, тисячу разів ні! Хай вона буде „олдфешен“, хай з неї сміються подруги, але свою дівочість вона віддасть тільки тому, з ким зможе зв'язати своє життя навічно, аж до самої смерти.

З Володимиром це неможливо, він одружений, а батько казав їй, що людина не сміє будувати своє щастя на нещасті іншого. Отже, розірвати, забути, зникнути з Володимирового обрію! Хай у нього і в неї залишиться прекрасний спогад про цю зустріч, випадкову і яскраву, як спалах блискучого метеора. Врешті, все, що прекрасне, скороминуче!

Так казав розум, а серце... Ну, та його не треба слухати! Хай у передпокої настирливо дзвонить телефон, хай місис Гантер кричатиме своїм папужим голосом: "Катруша, телефо-он!", вона не піде, вона не візьме слухавки, не почує теплого, ласкавого голосу, бо, як почує, то не встоїть і сама прирече себе на найжорстокіші страждання.

* * *

Трохи прикрасив життя Катрусі Михась, милий, простий хлопець, Катрусин кавалір на весняному балі. Він без попередження і без телефонного дзвінка постукав у Катрусині двері і, червоніючи та заникуючись, запросив її до кіна. Своїм закоханим виглядом він і зворушив, і розсмішив Катрусю.

От і добре! Вона буде дружити з Михасем, буде ходити з ним до кіна і на забави. Він їй більше до пари, ніж той... Але, на жаль, Михась не витримував порівняння. Можливо, що для Катрусі він був занадто молодий, простий і зрозумілий. З ним вона могла приятелювати цілком безпечно для себе, спокійно, без усяких хвилювань. Вони були майже однолітки, але Катруся почувала себе старшою сестрою цього милого молодика. І говорила з ним завжди напівжартома, легко й невимушено, але це була іншого роду невимушеність, ніж у розмовах з Володимиром. І ввесь час вона порівнювала цих

двох своїх приклонників, і від цього у неї, посеред веселої розмови з Михасем, раптом стискалося серце такою гострою тугою за Володимиром, що вона аж блідла і губила нитку розмови. А тут прийшов лист, його лист, який вона знайшла на столику біля телефона. Володимир писав по-англійськи, мабуть, так йому було легше.

"Дорога Катрусю! Дівчино-срібний дзвіночок! — писав Володимир. — Що з Вами, за що Ви так жорстоко караєте свого вірного слугу, чим я заслужив Ваш гнів, принцесо моя! На мої телефонні дзвінки Ваша господиня незмінно відповідає "нема вдома". Де ж Ви, дівчино любя, ходите, з ким проводите вечори? Я стужився за Вами. Припускаю, що щось сталося між Вами і моїми панями. Можливо, що вони повелися з Вами не досить уважно, не так, як Ви на те заслуговуєте. Я знаю, що там, де справа доходить до грошей, Гльорія дуже скупа, але вона запевняє, що чесно розплатилася з вами, виписавши чек на 1.700 доларів. Чи це правда, чи вона бреше? Отже, озвіться, дівчино, не мовчіть. Якщо Ви покривджено, лайтеса, гнівайтесь, але не мовчіть, бо ця мовчанка для мене найтяжче, що може бути. Зателефонуйте до мене, благаю Вас, і ми все з'ясуємо, все полагодимо, бо непоправна лише смерть, а ми з вами молоді (навіть я, як Ви кажете!). Отже, чекаю на ваш дзвінок. Володимир".

Сльози радості виповнили Катрусині очі. "Він тужить, він любить, милий, милий! І я, і я тужу, і я люблю, люблю, люблю!" — повторювала вона, притискуючи до грудей листа. — Але жінка, його жінка, Емма Дорн..." — Погасла радість, літній, теплий вечір, що заглядав у вікно, потемнів і збляк разом з рожевими хмарами на заході.

"Я не хочу його бачити, я не можу, не витримаю, — гарячково думала Катруся. — Краще напишу йому все".

Вона сіла за свій маленький письмовий стіл, що стояв під вікном, і в світлі гаснучої зорі швидко, не задумуючись, вилила на папір усе, що було в неї на серці.

"Володимире! — писала вона. — Передумавши все від початку до кінця, я вирішила, що нам краще не зустрічатися.

До чого привели б наші зустрічі? Я вихована в твердих українських традиціях, які не дозволяють мені легковажно ставитись до питань, що так просто розв'язуються сучасною молоддю, до питань взаємин між чоловіком і жінкою. Я знаю, що подобаюсь Вам, але чи це кохання? Ви розпечені увагою жінок (та ще яких жінок!). Ваш світ — не мій світ. Ваша дружина-акторка більше Вам до пари і руйнувати Ваше подружжя я ніколи собі не дозволю. Стати ж Вашою коханкою на час, стати тим келихом шампанського, який ви п'єте між іншим, на ходу, мені не дозволяє моє виховання, моє поняття про любов двох істот різної статі, що її тепер стягли з п'єдесталу і втопили в болото люди, для яких не існує жадних ідеалів, нічого святого. Я не думаю, що Ви належите до них цілком, є у вас якась внутрішня чистота, наша, українська, яка живе під намулом того "плейбойства", що, мабуть, яскраво виявляється в компанії Гльорії і інших Ваших приятельок. Зі мною Ви були зовсім іншим. Я Вам глибоко вдячна за ті прекрасні години, які провела у Вашому товаристві. Я їх ніколи не забуду. І спинимось на цьому, щоб не зазнати тієї гіркоти, яка, можливо, прийде пізніше. Прощайте! Зі щирим привітом Катерина Лісовська.

П. С. Гльорія мені ніякого чека не виписувала і я їй за це вдячна. К. Л."

Лист-прийшов у контору "Мар і Сміт" на другий день і Берт здивовано підніс свої рудаві брови, побачивши вираз обличчя свого компаньйона, коли той нетерпляче розпечатував коверту.

Берт був у гарному гуморі. Серезка знайшлася, Гльорія відразу подобришала до свого "пупсика", як вона називала Берта в добрі хвилини, поляпуючи його долонею по животу. Акції на біржі йшли вгору, обіцяючи добрий зиск, і життя здавалося Бертові дуже привабливим у цей гарячий, сонячний день, який палав назовні, а тут, в охолодженій конторі дозволяв милуватись собою з-поза широчезних дзеркальних вікон, за якими розпросторювалися блискуча поверхня Іст Рівер, синє небо над нею і білий пароплав, що прямував до Статуї Свободи.

Володимир не бачив нічого. Він не лише очима, він усім своїм єством всмоктував рядки літер, поспішно кинутих на папір нетерплячою Катрусиною рукою. На очах у Берта обличчя Володимира світлішало, набуваючи якогось спокійного і задоволеного виразу.

"Я не помилився, це вона, це та, яку я шукав усе своє життя, моя втілена мрія, моя суджена", — думав Володимир, дбайливо ховаючи в нагрудну кишеню Катрусиного листа.

— Катруша, Катруша! — грайливо підморгнув Берт в сторону Володимира.

ЗРОЗУМІЙТЕ І ЗАЧЕКАЙТЕ

Дорогий Друже! Ви докоряєте мені за довгу мовчанку, підозрюючи, що моє почуття до вас в розлуці прохололо. Але, якби ви знали, що мені довелося за цей час пережити, ви б не кинули цього гіркого докору, який на відстані разить ще гостріше.

Тиждень тому загинула трагічною смертю єдина молоденька доня моєї сестри, моя племінниця, Мар'яна. Це сталося так потрясаючо несподівано, що я й досі не всіли усвідомити, що Мар'яни нема на світі, що вона вмерла.

Вночі задзвонив телефон, і ми всі відразу прокинулися з почуттям якоїсь страшної катастрофи, якоїсь невідкличної біди. Не кажіть, що це мені тепер так здається. Правда, нічні телефонні дзвінки завжди тривожать, але цей дзвінок збудив навіть швагра за закритими дверима спальні, і ми разом, з різних сторін, кинулися до апарату. Швагер, глянувши на мене сполоханими очима, перший схопив слухавку. Я побачила, як він зблід, як затремтіло в нього підборіддя і враз захрип голос, коли він сказав у слухавку:

— Так... виїжджаю негайно!

— Що, що сталося, кажи нарешті! — почули ми розпачливий зойк ззаду. На порозі спальні стояла сестра. Я в своєму житті не бачила таких очей! Вони світилися на блідому, мов крейда, обличчі таким нестерпно тривожним світлом, що

здалися мені червоними, хоча звичайно очі в моєї сестри карі.

Шваґер намагався стримати тремтіння уст. Він підійшов до неї і, з трудом добираючи слова, сказав: "Тримайся, дорога, з Мар'яною трапилося нещастя... Автова катастрофа, вона... легко поранена. Це телефонували із шпиталю"...

За кілька хвилин авто винесло їх з двору, і я залилася сама, навіть не встигнувши запитати, з якого шпиталю, з якого міста прийшла ця фатальна вістка. Що я пережила за ці дні ви зрозумієте, якщо справді любите мене так, як кажете. Ах, як мені бракувало вас, мій дорогий, розумний, добрий Друже! Я знаю, ви б мене підтримали в цей тяжкий час своїм співчуттям, своєю порадою...

З виразу очей шваґра я зрозуміла, що його "легко поранена" було сказане для сестри, що йому самому сказали щось страшніше, можливо, що Мар'яни вже нема в живих. Що тоді буде з сестрою, як вона переживе цей жах? Як я подивлюся на неї, гляну в її очі? Чим зможу полегшити її горе?

Два дні я чекала на вістку, але про мене, мабуть, забули. На третій день, вполудень, зателефонував шваґер:

— Мар'яна померла об 11-ій сьогодні. Завтра будемо вдома.

У нього, мабуть, зсудомило горло і він поклав слухавку. Я стояла приголомшена, хоч і сподівалася цього. Потім сіла на канапу і в своїй пам'яті відтворила рік за роком усе прекрасне, чисте життя моєї племінниці, нашої Мар'яни. Воно ж бо пройшло у мене на очах, життя моєї хрищениці, моєї улюблениці!

На столі у вітальні лежить наш родинний альбом. Його дерев'яна оправа різьблена і інкрустована перламутром. Шваґер захоплювався фотографуванням, і альбом вщерть виповнений по-мистецьки виконаними фотографіями членів нашої родини. Фактично — це альбом нашої Мар'яни, присвячений її зростанню, її визріванню, її перетворенню з дитини на дівчину.

Ось вона немовлятком на руках у сестри. Біленьке,

пухнасте волоссячко, наскрізь просвічене сонячними променями, творить золотисту авреолу довкола усміненого личка, пухкі рученята, простягнені вперед, наче ваблять, кличуть когось. "Мар'яна починає пізнавати світ", — написано на звороті рукою сестри. Над цією фотографією я плакала довго і гірко.

Ось дворічна Мар'яна біжить за м'ячиком по всипаній жовтим піском доріжці. Видно, як непевно ступають невправні, хисткі дитячі ніжки. Ось-ось упаде! Це ще в Німеччині, в таборі, перед виїздом до Америки. Фотографувала, мабуть, сестра, бо швагер на фото наставляє руки, щоб підтримати доню, а вона біжить, сміючись, і неначе намагається схопити щось розчепіреними пальчиками.

Ось Мар'яна вже в Америці. Затишна дитяча кімната, і вона з книжкою за низьким столиком. На голівці, ще поєвропейському, великий бант, очі спокійні і уважні.

А ось Мар'яна школярка, в центрі гуртка своїх подружок, їхній незмінний ватажок, юна сумівка. Яке чудове, яке розумне личко! Це вже фотографував хтось у сумівському таборі. На звороті, ще непевною рукою Мар'яни старанно виведено: "Честь України готов боронити!"

Ллються, ллються нестримні сльози на стіл, на альбом, на фото. Так, усе своє життя вона боронила честь України, все своє коротке, щасливе життя!

А це фото зроблене по закінченні „гайскулу". На кучерявій голівці чотирикутня шапка з золотою китицею, на плечах — темна мантия. Уся постать, струнка і тоненька, сповнена святкової урочистості.

А ось останнє, зовсім недавнє фото, зроблене в справжньому ательє, коли її обрали головою студентської громади. Тут Мар'яна вже дівчина, плечі по-дівочому заокруглені, сміливо дивляться вперед, у майбутнє, темні, розумні очі. Не бачили ці очі страшної загибелі попереду!

Кусаю губи, бо хочу кричати з розпачу. Не хочу, не можу повірити, що вже ніколи не гляне вона на мене, не усміхнеться до мене, не почую я дзвінкого: "Добрідень, тіточко!" Ніколи! — яке страшне слово!

Минуло кілька днів перше, як я змогла знову взятися за перо.

До зустрічі з сестрою я готувалася ретельно. Проковтнула кілька заспокоюючих таблеток, сховала до шафи альбом з фотознімками покійної. Коли у передпокої продзвенів дзвінок, знайшла в собі сили вийти, відчинити двері і прийняти в обійми худеньку постать сестри.

Ніхто з нас не плакав. Обличчя сестри наче застигло в трагічній непорушності. Швагер був блідий і намагався бути спокійним, але його руки, коли він роздягався, трусилися, як у паралітика.

Ховали Мар'яну урочисто. Не було куди класти і ставити вінків. Юрма схвильованої, заплаканої молоді облягала похоронне бюро. Прекрасно співав український хор, були щирі, зворушливі промови. Сестру, яка знепритомніла, коли заспівали "Вічну пам'ять", довго приводили до свідомости. Признатися, я гадала, що це було жорстоко: краще було б, щоб вона нічого не чула і не бачила. Сестра не плакала, але я боялася, що вона стратить розум. Вона з усіх сил боролася із своїм горем. Швагер виявився слабшим за неї. Ридання струшували ним, як буря могутнім дубом. Це було страшно.

Вже на другий день після похорону з'явилися якісь люди, що хотіли бачити сестру в якихось справах. Мені здавалося диким, які можуть бути справи після того, що сталося! Я просила їх зачекати, не турбувати сестру, але швагер сказав, що це буде краще для неї, відверне її від постійної думки про нашу жахливу втрату. Так і вийшло: за працю сестра вхопилася, як потопельник за соломинку і, здається, ця "соломинка" її врятувала від божевілля.

Тепер вона рідко буває вдома. Після роботи в бюрі, в неї інша, громадсько-політична робота, а цими днями вона виїздить в цих справах до Канади. І вдома вона дуже сумна, але спокійна. Тільки один раз, проходячи пізно вночі повз її кімнату, я чула, як вона тихо говорила до Мар'яни: "Дівчинко моя, моя незабутня, моя єдина. (Тут я згадала, що в неї над

ліжком залишився висіти портрет покійної, який я забула заховати). Ми з тобою не тільки мати і дочка, ми з тобою однокдумці, з'єднані одною метою, і цей зв'язок не порушила твоя смерть. Він сильніший за смерть. Ти вмерла, але та, для котрої ти жила і працювала, жива і буде жити вічно. І я працюю для неї і працюватиму до кінця моїх днів..."

Тут я мусіла тікати, бо не всіли була стримати ридань, що рвалися назовні. Я завжди любила сестру, подивляла її розум, її силу волі. Тепер я хилюся перед нею в глибокій і щирій пошані. Вона для мене — героїня!

Вам, мабуть, тяжко, мій Друже. я примусила вас пережити разом зі мною весь жах, увесь біль того, що трапилось, але я не маю такої сильної волі, як моя сестра. Я не героїня, я просто собі жінка, яка й досі не опритомніла після жорстокого удару і відчуває потребу розділити з тим, хто є найближчий, тягар свого горя. Не гнівайтесь.

Ваша Ганна

П. С. Приїхати до вас тепер я не можу, бо мені соромно думати про своє щастя. Зрозумійте і зачекайте.

Г.

ПОМИЛКА

Тільки тепер Ірина пригадала, як кілька тижнів тому її приятелька, забігши до неї на хвилинку, між іншим сказала:

— А я бачила вчора Віктора з назвичайно вродливою бльондинкою, високою, стрункою і дуже елегантно вдягнуною. Вони йшли попідручку, і це була така гарна пара, що перехожі на неї оглядалися. Хто це?

Ірина байдуже знизала плечима, але щось примусило її нашорошитись. І відразу вона спинила себе: Невже ж вона ревнує Віктора до якоїсь там дівчини? Що за дурниці! Смішно! Якби це було так, її серця не вистачило б на всіх дівчат, що бігають за її сином. Аджеж Віктор артист, а до того ж красунь і його успіх у жінок цілком зрозумілий.

Так вона думала тоді, але сьогодні, коли на власні очі побачила цю "гарну пару", коли вони, не помічаючи Ірини, пройшли попри неї в двох кроках, тісно притулившись одне до одного, відчула, як холодна рука тривоги стиснула її серце. Ця висока, білява дівчина, що її вів під руку Віктор, нагадала їй когось, але кого саме? І, як це часто буває, ще не знаючи кого, Ірина вже відчувала, що когось ворожого, недоброго, осоружного. У тому рухові, яким, проходячи повз неї, дівчина відкинула пасмо хвилястого волосся, було щось знайоме, неприємно хвилююче.

Хто вона? — застукало стурбоване серце. Ірина спробу-

вала заспокоїти себе: може випадкова знайома Віктора. Але їхні усміхнені, щасливі обличчя, ці дві напрочуд стрункі постаті, що крокували легким і пружним кроком, все це спростовувало припущення випадковості. Так не ходять люди чужі одне одному, так не дивляться байдужі одне до одного люди!

І раптом, як блискавка серед темної ночі: це дочка Сергія, це дочка Недоруби! І, стиснувши зуби, як від раптового болю, Ірина мусіла визнати факт: вони закохані!

Алеж Віктор знає, хто вона, ця дівчина, ця Ада! "Гарна пара", що й казати! Дочка вбивці з сином жертви! Ха! Який цинізм! Яка макабрична ситуація! І як же вийти з неї, що робити?

Заклавши руки за спину, Ірина пройшлася кілька разів взад і вперед по кімнаті. Стара тюремна звичка! Правда, відстань тут від стіни до стіни втрое довша, так, рівно втрое, там було чотири кроки, вона запам'ятала це на все життя, а тут — дванадцять. Але ситуація і тепер не краща, як була тоді. Така сама безвихідна. Ну, що тут можна зробити? Вона сама винна в тому, що справа зайшла так далеко. Треба було заздалегідь, хоч би тоді, коли сказала приятелька... Ах, щоб б це допомогло? Аджеж вона попереджала Віктора, і він обіцяв.. От якби Надія була тут... Її любов, її ніжність врятували б Віктора від фатального знайомства. Але Надія не може покинути університету і їхати в Америку, вона мусить скінчити, аджеж півроку залишилося всього. Написати їй, просити прискорити приїзд? Хіба ж це від неї залежить? А може ще нічого нема, і це просто звичайний флірт? Віктор не є легковажний, він любить Надійку, обіцявся чекати на неї — і раптом.. Ну, що раптом? Проїшовся по вулиці з гарною дівчиною? Хіба це злочин?

Але він знає, що Ада не сміє бути для нього бажаною, не сміє! Як він міг забути свою присягу, таку щиру, таку гарячу?

Вона тоді вперше говорила з ним, як з дорослим. Це було двадцять років тому в той страшний день, коли їй повернули назад "передачу" і чекіст, нахабно підморгнувши, заявив:

"Нема вже вашого чоловіка, громадяночко, пошукайте собі іншого!"

Ірина довго ходила тоді по темних, холодних вулицях, нічого не бачачи навколо. Отямилася над якимось яром, який поманив її своєю чорною пащею, обіцяючи небуття. І раптом думка: "Віктор!" примусила її відсахнутися. "Віктор, Віктор!" повторювала вголос, біжучи додому. "Чи є він ще, чи й його вже нема? Чи і його забрали, знищили?!"

Як несамовита вбігла в кімнату, кинулася до ліжка сина. Віктор спав, підклавши долоню під розпашілу уві сні щоку.

Впала навколочки перед ліжком і заніміла. А в душі виростала, ширилася хвиля незнаного досі почуття безмірної, скаженої люті, яка примусила її схопитися на ноги, стиснути п'ястуки і закусити до крові губи. Дикі, неймовірні прокльони закипали в грудях і, невикричані, з гострим бодем завмирили. Здавалося, випусти вона їх із затиснених уст, і вони заллють увесь світ кошмаром людського відчаю. А коли напад люті минувся, збудила сина.

— Вікторе, — сказала, — у тебе нема батька, його замордували. Можливо, що скоро тебе позбавлять і матері. Я назову тобі ім'я людини, яка знищила твоїх батьків і поламала твоє життя. Присягнися, що помстишся за це, що не залишиш нашого вбивцю жити і насолоджуватись життям, яке він відібрав у твоїх батьків!

І семилітня дитина урочисто присяглася, піднісши вгору маленьку, засмаглу руку.

На світанку матір забрали.

Минули роки, двадцять довгих і тяжких років відділили її з сином від того страшного вечора, коли вона влила в душу своєї дитини отруту помсти.

*
*
*

Три роки концтабору, повернення, зустріч із сином, і життя, віддане йому цілковито. Потім війна, і втеча з рідної, єдиної, спалленої, проклятої і такої безмірно коханої батьківщини.

Вже на еміграції відбулася в психіці Ірини переоцінка

цінностей: ненависть до однієї людини замінилася ненавистю до цілої системи тиранії, насильства, — системи комунізму. Ірина перестала шукати зустрічі з Сергієм Недорубою, перестала носити у торбинці маленький чорний бравлінг. Зброєю її в боротьбі з комунізмом стало перо. Гострі, талановиті статті проти ненависного режиму звертали на себе увагу як друзів, так і ворогів. Гарячі, повні болю й люті слова захоплювали перших і доводили до сказу других. Її статті не були спокійним писанням досвідченої журналістки, це були пристрасні й переконливі виступи, повні болю за тих, що страждають під червоним терором, і ненависти до гнобителів. Іринині статті охоче друкували емігрантські газети і журнали, і навіть перекладали американські часописи. Вона завжди вміла сказати свіже слово, бо уважно слідувала за тим, що відбувається там, на батьківщині. Недаремно кагебівська газета накидалася з лайкою на автора вогнистих статей, дуже вже дошкульно жалило її правдиве і гостре перо.

І ось тоді, коли Ірина, здавалося, знайшла свою дорогу, своє покликання, на цій її новій життєвій дорозі знову з'явився Сергій Недоруба.

Це було на пресовому бенкеті, в готелі "Коммодор". Вечір був веселий, підбралася приємна компанія. Ірина, все ще гарна, не зважаючи на роки, була, як кажуть, "в ударі"; сині очі розгорілися, щоки порожевіли, дотепні відповіді і жарти, які вона розсипала довкола, викликали веселий сміх в гуртку, що її оточував. І тільки срібне пасмо над високим, білим чолом говорило про часи розпачу і болю, пережиті колись.

І раптом наче електричний струм пронизав усе її тіло, і її очі хижо звузилися, приглядаючись до когось. Її рука відрухово схопила торбинку, але відразу ж опустила її на коліна. Раптом зблідле обличчя знову віджило рум'янем і голос звучав спокійно, коли вона спитала свого сусіда:

— Скажіть, хто це стоїть коло третього вікна праворуч? Це, мабуть, хтось новий, я його досі не бачила.

— Так, це пан Заліський, він недавно прибув з

Аргентини. А у вас око на гарних чоловіків! — і сусід грайливо засміявся.

— Ваші дотепи не вирізняються оригінальністю! — зневажливо викривила уста Ірина і, відвернувшись, заговорила з кимось іншим.

"Заліський! Змінив прізвище негідник, гадає, що сховався, що ніхто його не впізнає! Яка шкода, що немає вже зброї, Боже, яка шкода! Чому я не купила револьвера тут, чому? Не сподівалася зустрічі, охолола? Не змогла б? Ні, змогла б, убила б! Михайле мій, мужу мій, прости мене, як я сміла забути, як сміла перестати шукати твого убивцю, як могла заспокоїтись!" Такі думки клубочилися в голові Ірини в той час, коли вона повільно переходила через залю, злегка спираючись на руку свого каваліра.

Зупинившись на деякій відстані від чоловіка, що її зацікавив, Ірина попросила свого приятеля принести їй чогось напитися, а сама опустила в крісло, що стояло поблизу. З цієї відстані вона могла досить добре розглянути Заліського.

Так, це був Сергій, обважнілий, постарілий, але все ще гарний. І очі у нього, мабуть, ті самі, сіро-голубі, очі, які вводили в блуд кожного своєю чистотою, щирим виразом. Очі зрадника, донощика, убивці! Мабуть, так само щиро й відкрито дивилися вони на Михайла, коли власник їх зводив на нього неймовірно обвинувачення, в які не вірив ні сам він, ні слідчий. "О, будьте ж ви прокляті, очі, осліпніть, витечіть зі своїх ямин кривавою рідиною! Як смієте ви дивитися на світ, милуватися його красою, коли інші, кохані, карі очі закрилися навіки?" — так кричало серце Ірини, коли вона дивилась на Заліського.

Він жваво розмовляв про щось з меценасом С., стоячи в профіль до Ірини, але, наче відчувши на собі її погляд, раптом обернувся. Глянув у її бік. Щось наче здригнулося в його обличчі, але це була лише одна мить. Він знову звернувся до співбесідника і, взявши його під руку, вийшов із залі.

Кілька тижнів після цієї зустрічі Ірина жила як в тумані. Елегантна торбинка стала неприродно тяжкою, бо в ній знову оселився маленький металевий месник. Проте, як і там, вдома, після розстрілу Михайла, Сергій зник з її обрію. А тому, що він був новачком в Америці, ніхто не міг сказати, де він буває, де мешкає. В Нью Йорку, як голка в копиці сіна, людина губилася, і відшукати її було нелегко.

Синові Ірина нічого не сказала про цю зустріч, вона вирішила не порушувати завчасно його спокою. Але в справу втрутився випадок.

Якось, повернувшись із студії професора Н., Віктор розповів, що там з'явилася нова дівчина-малярка, українка з нових емігрантів, Ада Заліська, яка недавно приїхала з Аргентини.

— Як зуть її батька? — холонучи від передчуття, запитала Ірина.

— Вона Аріядна Сергіївна, а хіба що? — з усмішкою відповів Віктор. — Ти що, знала її батька? Мамо, що з тобою?

Ірина випросталась і тепер стояла перед сином з якимось скам'янілим виразом обличчя.

— Вікторе, — голос її прозвучав майже урочисто, — її батько — Сергій Недоруба!

У першу хвилину Віктор не зрозумів. Недоруба? Чому Недоруба? Але відразу перервав сам себе, своє недоречне питання: — Що ти кажеш? Звідки ти знаєш? — В його голосі було більше здивовання, ніж якогось іншого почуття.

— Ти пам'ятаєш, хто такий Недоруба, пам'ятаєш?

— Так, мамо, пам'ятаю все, але...

— Ти пам'ятаєш, у чому ти присягався мені в той день, коли ми довідалися про смерть батька? — Вона стояла перед сином і очі її, як сині шпади, здавалося прошивають йому душу до самого дна. — Ти пам'ятаєш?..

— Так, пам'ятаю, — спокійно повторив Віктор, — хоч це було двадцять років тому, але пам'ятаю.

— Отже, слухай, сину! Тоді ти був дитиною, твоя присяга

була дитяча і я звільняю тебе від неї. Я лишилася жива і сама відповідаю за виконання своєї присяги...

— Що ти хочеш цим сказати? — в голосі Віктора прозвучала тривожна нота.

— Що мене і тепер зобов'язує ця присяга двадцятилітньої давности. Але залишімо мене, це моя справа. Ти не мусиш мститися на вбивникові твого батька, але ти не смієш мати нічого спільного з його родиною.

— Мамо! — перервав її Віктор — Алеж вона справжня красуня! Білява, струнка...

— Ні дочка, ні син, ні жінка Недоруби не мають права бути навіть твоїми знайомими, пам'ятай це! — вела своє Ірина. Голос її бринів загрозою.

Віктор уважно вдивлявся в материне обличчя. Потім встав з канапи, згасив у попільничці сигарету і, поклавши руки на плечі матері, сказав:

— Мамо, мила, не хвилюйся! Сядьмо тут, поговорімо спокійно. — Він притягнув Ірину до канапи, посадив і сам сів поруч, взявши її руки в свої великі і печені руки музики.

— Поперше: чому ти гадаєш, що Заліський і Недоруба — та сама особа?

— Я бачила Недорубу на вечорі преси, і там його називали Заліським, — уже спокійніше відповіла Ірина, мимоволі підкоряючись його ласці. Їй так захотілося пригорнутися до сильних, мужніх грудей свого сина, заплющити очі і відчутти себе у безпеці перед страшним, химерним явищем, що зветься життям. Навіщо, навіщо проклята доля звела її знову з убивцею її чоловіка?!

— Скажи мені, — помовчавши, запитав Віктор, — чи ти знаєш напевно, що в смерті батька винен Недоруба? Знаєш напевно?

— Так, свій донос він повторив на очних зводинах з батьком, і батько сказав мені про це. — Ірина втомлено прикрила повіки.

Запала мовчанка. Віктор знову закурив. У кімнаті помітно потемніло. В незаслонене вікно заглядав клаптик рожевого вечерового неба.

— Та-ак... — протяг задумано Віктор, випустивши з уст кучеряве пасмо тютюнового диму. Мати сиділа, відкинувшись на подушки канапи, і її обличчя сіріло туманною плямою на їх темному оксамиті.

Віктор любив матір, і йому було дуже шкода її, бо він відчував усю силу її страждання. Але йому було незрозуміло, як можна двадцять років плекати ненависть і почуття помсти не тільки до самого злочинця, а навіть до його близьких. Чим винна ця чарівна дівчина, з якою він познайомився сьогодні, що її батько двадцять років тому зробив підлий вчинок? Аджеж її тоді, можливо, і на світі ще не було! Так, Віктор знає, що мати безмірно кохала покійного батька. Вона залишилася вірною його пам'яті, зреклася особистого щастя, дарма, що була ще зовсім молодою. Її теж треба зрозуміти. Віктор м'яким рухом закинув руку на спинку канапи і пригорнув до себе Ірину. Вона, здається, тільки і чекала цього. Її голова гаряче припала до його грудей і вона сховала на них своє обличчя. Вона не плакала, але солодка радість його ласки змішана з щемливою тугою, яку вона носила в собі, здавила горло, і Ірина мусіла кілька разів схопити устами повітря. Син ніжно пестив її волосся.

Так сиділи вони мовчки, боячись говорити про те, що мусіло їх роз'єднати, порушити ту ніжність, яку вони відчували одне до одного. Тоді Віктор приобіцяв матері, що покине студію професора Н., що не буде мати ніяких контактів з дочкою ворога. Це було тоді, а тепер?.. А може це не Ада? Може це інша дівчина? — майнула думка. Але подруга сказала: струнка, білява красуня...

*
*
*

Дружба між Михайлом Дмитренком і Сергієм Недорубою почалася зі шкільної лави. Правда, лава ця була вже інститутська, а обом їм уже скінчилося по 18 років, проте дружба спалахнула і на довгий час з'єднала двох юнаків.

На вступному іспиті з математики Михайло, який з

дитинства недолюблював цієї науки, зашпортався на досить каверзній задачі. Стрілка великого годинника на стіні аудиторії, здавалось, не посувалася, як звичайно, а стрибала, неспинно наближаючись до встановленої екзаменатором години.

Вже трохи нервуючись, ще й ще раз перевіряв Михайло свої висновки, коли об його стіл тихенько стукнула паперова кулька. Михайло підвів голову і зустрів погляд ясних сіроголубих очей молодика, що сидів навпроти. Михайло розгорнув папірець. На ньому було виписане рішення задачі. Зрадівши, Михайло вдячно кивнув молодикові. З цього і почалася їхня дружба.

В інституті звали їх братами Аяксами, і дівчата ображались на друзів за те, що вони воліють проводити час удвох і не потребують жіночого товариства. Але хлопці на це не зважали. Вони блукали вдвох, один чорнявий, а другий білявий, по київських горах, купалися в Дніпрі або, випозичивши човна, запливали десь подалі, на острови, варили юшку з риби, пекли картоплю. Багато філософували, лежачи на гарячому піску, задивлені в безкрає, бездонне небо. Обидва багато читали, багато думали, намагаючись виробити свій власний світогляд. У протилежність більшості советської молоді, що йшла за виробленим для неї стандартом, безкритично сприймаючи матеріалізм Карла Маркса, друзі шукали чогось іншого, якоїсь делікатнішої поживи для душі і розуму. Сперечалися іноді до хрипоти, до втоми, але ніколи не сварилися.

Чотири роки навчання минули хутко. На останньому курсі доля роз'єднала друзів на півроку: Михайло залишився відбувати практику в Україні, а Сергія відіслали на Північний Кавказ. А коли Сергій повернувся до Києва, він застав Михайла одруженим.

Це було для Сергія несподіваним ударом. Просто зі станції, повний передчуття радісної зустрічі, вскочив він на ганок будиночка, де жив Михайло і, не зважаючи на пізній час, без церемоній смикнув двері Михайлової кімнати. Двері розкрились і Сергій остовпів на порозі.

Свіжопомальована кімната здавалася зовсім незнайомою. Фіранки на вікні, навоскована підлога і біле, розібране до сну ліжко, велике, подвійне, з чепурними подушками і шовковою ковдрою, яке замінило старе, залізне, парубоцьке ліжко, — сказали Сергієві все.

Назустріч йому підвелася тоненька жіноча постать у сорокату халаті, а збоку наскочив і схопив у свої обійми Михайло.

— Ну, нарешті вернувся! — вигукнув Михайло, вдивляючись у його обличчя. — А ти схуд, засмалився, і це тобі до лица, такий джеклондонівський герой! І в очах, знаєш, така відвага й рішучість! А у мене, брате, за цей час великі зміни зайшли. Pozнайомся: моя дружина Іра!

Тоненька Іра, приязно усміхаючись, простягла руку, але Сергій не подав своєї, і рука опустилась.

— Пропав козак! — раптом вирвалося у Сергія і, одчайдушно махнувши рукою, він вискочив з кімнати.

Пізніше дружба відновилася, але вже ніколи не стала такою, як була колись. Проте, Іра була прекрасним товаришем, і ті прогулянки, що їх Сергій з Михайлом відбували вдвох, вони тепер робили втрох. І посперечатись Іра любила, гаряче, енергійно. Тоді її очі загоралися, і чоловік називав їх синіми смолоскипами. Але за рік Іра мусіла відмовитись від прогулянок, бо на світ прийшов Віктор. У цей час дружба між Михайлом і Сергієм несподівано заломилась, і вже цілком безповоротно. Трапилось так, що катедру біохемії, на яку претендував Сергій, доручили Михайлові. А тут надійшов страшний 1937-ий рік...

Не могла, не хотіла повірити Ірина, що Сергій був автором потворного доносу на Михайла, доносу, в якому не було ніякого глузду, зв'язку, логіки. За що? За що ця людина, цей, здавалось би, добрий друг, ясноокий, веселий Сергій занапастив її чоловіка? Невже за ту злочасну катедру? Алеж Михайло її сам не добивався, йому доручили, і він не міг відмовитись. О, будь вона проклята, та катедра, через яку друзі стали ворогами і один з них, як Каїн, убив другого! Чи й тільки катедра стала причиною доносу, чи може ще й

заздрість до сімейного щастя Михайлового? Алеж Сергій одружився теж і, здається, тоді вже мав дитину... Чому ж, чому він зробив так, чому загубив її родину, її щастя?!

. . .
.

"Чого ж його так довго нема? — думала Ірина, міряючи нервовими кроками Вікторову кімнату. — Сказав, приїде о 7-ій, а тепер уже пів на дев'яту. Може спізнився літак, а може залишився ще на день в Чикаго? Алеж завтра в нього концерт з симфонічною оркестрою"...

Світло вуличного ліхтаря відбивалося на темній блискучій поверхні фортепіяна, як місяць на поверхні нічного ставка. Ірина засвітила електричну свічку перед люпітром і запнула тяжкі сині портьєри. Потім, стомившись блукати по кімнаті, сіла на канапу, відкинула голову на спинку і віддалася своїм тяжким і тривожним думкам. Скільки часу вона сиділа так? Годину? Дві?

Нараз у двері застукали. Застукали тихо, наче боючись когось збудити.

— Ввійдіть! — гукнула Ірина і хотіла була підвестися, але не підвелася, а завмерла на місці, напружено випроставшись і вступившись очима в ручку дверей, яка рухалася під тиском чиеїсь руки. Двері повільно відкрились, і на порозі став... Сергій. Ірина не дуже й здивувалася, наче в глибині душі знала, що він прийде. Вона, не відриваючись, дивилася в усмінене обличчя гостя, а в душі її наростало почуття ненависти і огиди до цієї людини.

— Добрий вечір! — сказав гість, ступивши крок уперед. — Дозвольте присісти? — І, не чекаючи відповіді, сів у шкіряне крісло біля письмового столу. — Не чекали? — запитав, влаштуваючись вигідніше. — Я гадаю, що нам з вами є про що поговорити, о, так, є про що поговорити! — повторив він, значущо підносячи вгору палець.

Ірина хотіла була щось відповісти, але язик відмовився слухатися, вона не мала сили ним поворухнути.

Сергій спокійно вийняв портсигар і, покрутивши в пальцях сигарету, небало кинув: — Дозвольте закурити?

Ірина мовчала. Він засвітив сірника, прикурив і глибоко затягся димом. — Бачите, Ірино, — почав після короткої павзи. — Ми з вами люди підсоветські, мусімо розуміти одне одного. Те, що було — було, і сам Господь Бог не може змінити. Але у нашій волі забути, зрозуміти і простити. За те, що було, не можна покладати відповідальність на окремих людей, винна система. — Останнє слово він різко підкреслив.

— Замовчіть! — гукнула Ірина і не впізнала свого голосу: він був хрипкий і наче здушений. — Замовчіть, ви, вбивнику, зраднику, Юдо! Як ви насмілилися переступити поріг дому сина убитої вами людини? Ви вбили батька мого сина, ви... ви...

Сергій поблажливо усміхнувся.

— За цей час ви стали гістєричкою, це недобре! — сказав він, струшуючи попіл у попільничку довгим нігтем мизинця. — Я не прийшов сваритися з вами. За двадцять років все так змінилося, що пора скасувати старі борги, списати їх, як безнадійні. Тоді ми були іншими людьми, з іншою вірою, іншими переконаннями. Скажіть щиро, чи ви й тоді були такою, як оце зараз? Чи ви й тоді вважали, що комунізм зло, з яким треба боротись усіма засобами? — Він не дав їй відповісти. — Я відповім за вас: Ні, ви вірили в советську "правду" і славили советських вождів. Не зважаючи на те, що ви дочка знищеного большевиками офіцера, ви хотіли вірити в комунізм і вірили в нього, бо були, як і всі ми, під гіпнозом, страшним, непоборним гіпнозом!

— Але... — почала була Ірина.

— Не заперечуйте! — крикнув Сергій. — Ми всі були мерзотниками, ми всі спідлилися, бо сама та влада мерзотна і підла!

— Брешете, не всі були мерзотниками, не всі писали доноси на своїх друзів, не всі топили невинних людей, як робили це ви, — прошипіла крізь зуби Ірина, підводячись з канапи. — І не намагайтеся свою підлість ділити з іншими.

Нема підлости в тому, що я вірила в комунізм, бо я була ідеалістка і, мабуть, справді загіпнотизована советською пропагандою, але я ні на кого не доносила, нікого не топила...

— То вам пощастило. А мені треба було жити, жити, заробляти, утримувати родину. На мене ще раніше був донос, мені загрозили, примусили донести на Михайла. Не витримав тортур фізичних і моральних. Донечку мою, мою крихітку, грозили знищити! — Сергій трохи театральньо прикрив рукою очі.

— І ви вирішили принести в жертву іншу дитину, дитину вашого друга, і самого друга, і мене, всю нашу родину? — гнівно крикнула Ірина. — Чому ж у мене, у слабкої жінки, вистачило сили не обмовити, не загубити нікого? Ви кажете мені пощастило? Добре пощастило! Три роки таборів, голод, холод, знущання, непосильна праця. Мені теж загрожували знищенням дитини, але я, не вагаючись, відмовилася підписати донос на цілу групу людей ні в чому не винних... Я...

— Ну, то ви героїня! — глузливо процідив крізь зуби Сергій. — А я подумав: чому мушу гинути я, а не хтось інший, аджеж я теж ні в чому не винний. Я розумніший, здібніший за Михайла, отже, якщо вибирати з-поміж нас двох...

— Ви шкурник, ви негідник! — Ірина задихнулася від обурення.

— Даремно гніваєтесь. Чи хочете ви того, чи не хочете, а ми з вами скоро породичаємося: моя дочка і ваш син...

Ірина не дала йому закінчити:

— Мовчіть, циніку! Цього не буде, не буде! Це блюзнірство! Лише через мій труп...

Він засміявся. У Ірини потемніло в очах. Раптом в руці вона почула тверду ручку револьвера. Ірина рвучко піднесла зброю вгору, але на Сергія це не справило ніякого враження. Він продовжував сміятися. Тремтячи від ненависти, Ірина націлилась і натиснула на гачок. Пострілу вона не почула, але побачила, як на Сергієвому чолі, якраз посередині, з'явилася чорна плямка, почала швидко рости, насуватися, як на екрані телевізора, закриваючи собою все. Вже не було нічого, крім цієї плями і різкого, злобного Сергієвого сміху.

Пляма насувалася на Ірину, здавила їй горло. Невимовний жах охопив її, вона дико скрикнула і... прокинулася.

Так само горіла свічка біля фортепіяна. Навколо було тихо. Десь за стіною годинник співучо продзвенів двічі. Права рука Ірини так цупко стискала дерев'яну ручку капапи, що пучки її побіліли.

* * *

Тієї ночі не довелося Ірині поговорити з сином, бо він повернувся лише вранці і, проспавши кілька годин, почав готуватися до концерту, сповнюючи хату віртуозними трелями, арпеджіями і бравурними акордами, від яких здригався і тремтів нервовим дрожем чорний, блискучий "Стенвей."

У цей час не вільно було турбувати Віктора. Але по звуках, які пливли, потужні і бадьорі, Ірина знала, що син у гарному настрої.

Концерт пройшов з блискучим успіхом. Ірина знову пережила почуття гордощів за свого сина, повеселішала, заспокоїлась. Потім треба було летіти в журналістичних справах до Канади, а коли вона повернулася, хата виявилася порожньою: Віктор ласкавою запискою повідомляв, що він несподівано підписав контракт і виїхав в турне по Америці.

Ірина зідхнула з полегшею: "За цей час він охолоне, фатальне захоплення вивітриться, а я зі свого боку зроблю так, що ця близькість стане неможливою". І вона почала знову шукати зустрічі з Сергієм.

Проте, аналізуючи свої почуття, Ірина мусіла признатися собі, що вже не відчуває в собі тієї рішучости доконати вбивства, яка була в ній досі. Мало того, вона впіймала себе на тому, що почала боятися цієї зустрічі, радіти, що вона затягується. Ненавиділа себе за слабкість, мучилася, старалася розпалити в душі гаснуче полум'я ненависти, та даремно: воно лише тліло, не даючи потрібного спалаху.

Чи то слова Сергія, сказані їй уві сні про загальне опідлення советської людини, чи пережитий уві сні жах убивства так вплинули на неї — трудно сказати, тільки вона

почала боятися, що не доконає того, що виносила в собі протягом цих двадцятьох років, що в критичну хвилину ослабне і здасться. "Заяча душа, заяча душа!" — лаяла себе, а сама уникала місць, де могла б зустрітися з Сергієм.

Зате на виставі студії Гірняка несподівано зблизька побачила Аду. Дівчина стояла під колоною в товаристві кількох хлопців, весело балакала і сміялась, покурюючи сигарету. Ірина зі знайомою пані зупинилася коло другої колони і, неуважно слухаючи те, що говорила їй ця пані, спостерігала веселу групу.

"Вона безсумнівна красуня, — мусіла ствердити з прикрістю, в той же час мимоволі милуючись дівчиною. — Це волосся, ця постава королівни, ці очі... Я розумію, що Віктор, естет, нею захопився. Таких дівчат часто не стрінеш. Он, хлопці як упадають коло неї! І які хлопці! Отой великий, чорнявий — відомий навіть в американських колах співак-баритон. Цей невеличкий з борідкою — талановитий скульптор, третій — професор Колумбійського університету. Словом, цвіт еміграції. А перед нею крутяться, як хлопчики! Вродлива, дуже вродлива дівчина, ніде правди діти!" — Ірина почервоніла, відчувши всю недоречність цього милування.

Та ось Ада пластичним рухом відкинула рукою пасмо волосся з чола, і Ірина схаменулася, згадавши подібний рух Сергія. З прикритим почуттям Ірина відвернулася.

*
*
*

А час ішов. Одного разу на вулиці Ірині здалося, що вона бачить Сергія. Серце забилося неймовірно сильно, і вона мусіла зупинитися, щоб трохи заспокоїти його. А коли людина, яку вона прийняла була за Сергія, наблизилась, Ірина побачила, що помилилася. З серця спав камінь, і вона наче наново побачила синє небо над містом, відчула на обличчі теплий сонячний промінь. Вона зідхнула на повні груди, вбираючи в себе повітря, що вже пахло весною.

Готуючись до вбивства, Ірина думала і про наслідки, про те, що її заарештують, засудять на довічне ув'язнення, що навряд чи їй пощастить розбити байдужість американців і довести їм, що це — політичне убивство, відплата за замордованого чоловіка і інших невинних людей. Але, думаючи так, вона сама ловила себе на тому, що хоче виправдати свою нерішучість, свою бездіяльність. Чому б американцям не зрозуміти? Аджеж у неї буде оборонець, та й сама вона постоїть за себе. Це буде голосний процес на користь українській справі. Вона ще раз покаже світові страшне обличчя комунізму. То нічого, що вона трохи стомилася, це минеться. Можливо, що їй треба було б підлікувати нерви. Як би добре було поїхати десь на відпочинок, на берег моря, але подалі від фешенебельних курортів, щоб бути наодинці з природою. Лягти навznak на гарячий пісок, заплющити очі і слухати, як шелестить хвиля, набігаючи на берег, і відчувати всієї істотою, що ти — крихітна частинка чогось безмежного, що зветься всесвітом.

"А десь, може й недалеко від тебе, убивця твого чоловіка буде теж насолоджуватися життям, паскудячи вже самим своїм існуванням величчю природи!" — раптом зринула думка. І погасла краса неба, і холодом повіяло з півночі. Ірина пересмикнула плечима і прискорила крок.

*
*
*

Віктор вернувся після тріумфальної подорожі щасливий і радісний. Дістав кілька цікавих пропозицій, підписав контракт на подорож по Європі на наступний рік. Без кінця цілував руки матері, заповняючи, що стужив за нею, був ніжний і якийсь наче налитий внутрішнім світлом. Ірина милувалась ним, раділа його радістю, в той час, як почуття невиконаної присяги стискало її серце і безжальний голос сумління суворо повторював: заяча душа! Від цього її обличчя сіріло, очі гасли і стан майже фізичної нудоти і відрази до себе примушував її шукати самоти. Їй здавалося, що всі бачать, яка вона слаба і нікчемна.

— Ти змарніла, мамо! Що з тобою? Ти хвора? — тривожно запитав якось Віктор, вдивляючись в її обличчя.

Ірина примусила себе усміхнутися:

— Ні, нічого, я здорова.

— Ти дивись мені, тримайся! Ще недавно ти була зовсім молодою, а за час моєї відсутності постарілась. Ось і пасмо сиве поширилося, і очі якісь не такі. А ти ж у мене гарна! Я всім кажу, яка у мене молода і вродлива мамуся! — говорив Віктор, цілуючи матір у посивіле волосся.

Ірина хотіла була щось сказати, але він уже поспішав. Тепер вечорами він знову рідко бував удома, приходив пізно, часом надранок і спав до полудня, а прокинувшись і нашвидку поївши, сідав за фортепіяно. Але обличчя мав завжди погідне, цілував матір ніжно, і Ірина боялася сполохати цей ненадійний спокій.

Потім кілька вечорів Віктор провів удома, здається, був час поговорити, з'ясувати, але... Ірина говорила про все, тільки не про те, про що мусіла сказати. Було занадто радісно бачити його вдома, лагідним і ласкавим.

Це було затишшя перед бурею, і що лагідніше було затишшя, то сильніше вдарила буря.

Одного ранку, виймаючи з поштової скриньки газети, журнали та іншу кореспонденцію, Ірина звернула увагу на невелику, подовгасту коверту, надписану рішучою жіночою рукою. Лист був для Віктора. Зворотної адреси не було, але Ірина могла б заприсягтися, що це — лист від Ади. Це їй підказали непомильний інстинкт, передчуття безпеки. Скільки рожевих і блакитних коверт доводилося їй, з поблажливою усмішкою, передавати Вікторові! Після кожного концерту вони сипалися, як осінні листя, ці клаптики дівочих сердець, дівочих мрій. Але ця подовгаста, сіро-голуба коверта чомусь схвилювала Ірину. Майнула підступна думка: "розкрити, прочитати!" Вона навіть спробувала виправдати себе завчасно: "я ж таки мати, я маю право", але тут же відкинула цю спокусливу думку: вони з Віктором звикли довіряти одне одному.

Врешті лист опинився на Вікторовім столі разом з десятком голубих і рожевих любовних записочок, а Ірина дозволила собі лише допитливо глянути в обличчя сина, коли він, поспішаючи, розрізав коверту. Від неї не сховався вираз радісного збентеження, що промайнув Вікторовим обличчям, коли очі його швидко бігли рівними рядками листа. І тут Ірина не витримала і напівзапитала, напівствердила: — Це від неї.

Віктор глянув на матір довгим, допитливим поглядом поверх аркушика, нашвидку дочитав його до кінця і, згорнувши вчетверо, акуратно вклав до коверти. Знову звів на матір ласкаві, трохи винуваті очі і мовчки простягнув їй коверту.

"Вікторе, любий, — писала Ада, — як я стужила за тобою, якби ти знав! Але вже скоро, скоро я буду в Нью Йорку і гаряче обійму мого коханого. Обійму і розповім усе, що передумалося, перечулося протягом цієї короткої, але болісної розлуки. Мої підозріння є тепер фактом, і ти, мій рідний, стаєш перед проблемою, яка потребує негайного розв'язання. Мусиш вирішити, і то якнайскорше: чи хочеш ти бути батьком нашої дитини?"

Сіроголубий аркушик випав із рук Ірини, губи їй викривила зневажлива посмішка, потім вона схопилася з місця і, підступивши до сина, кинула йому в обличчя: — Шантажистка!

— Мамо! — з обуренням і болем вирвалося у Віктора. — Ти ж її не знаєш, якби ти тільки побачила її...

— Я бачила її, але знати не бажаю! Якби дочкою убивці була сама Венера Мілоська, я не дозволила б тобі стати її чоловіком.

Віктор мовчки пройшовся взад і вперед по кімнаті. Задержався коло матері, взяв її руки в свої і сказав м'яко, але рішуче:

— Вибач мені, мамо, цей несподіваний і тяжкий для тебе удар. Можливо, що я вчинив жорстоко, поставивши тебе перед доконаним фактом, але я, знаючи твою нетерпимість, не міг розраховувати на твою згоду. Мамо, я люблю Аду, вона моя дружина. Тепер уже нічого не зміниш, та й зміню-

вати ми не хочемо. Це моя перша, справжня любов, і ніяка сила не примусить мене її зректися. Навіть любов до тебе. Зрозумій це!

У Ірини затремтіли губи, пальці конвульсійно затиснулись в п'ястуки і вона стрімголов вибігла з кімнати, відчуваючи, що ще хвилинка і трапиться щось страшне, непоправне.

* * *

Почуття незадоволеної, тяжкої образи не покидало Ірину ввесь час, поки вона, з вигляду спокійна, влаштувала свої справи, збираючись виїхати у Канаду до своїх друзів. Господарські обов'язки охоче перебрала на себе сусідка. Зустрічі з сином Ірина старанно уникала, але Віктор, видимо, зустрічі шукав, часто залишаючись вдома. Тоді Ірина навшпиньках виходила з дому, стараючись не клацнути замком, не стукнути дверима.

Нарешті все готове, валізи спаковані, квиток на літака замовлений. Цей останній весняний ранок Ірина вирішила провести в Метрополітен музеї, щоб поглянути на своїх улюблених старовинних мистців.

Бувають такі дні, навіть у закуреному Нью Йорку, коли повітря, очищене дощами, ясне, прозоре і пахне морськими просторами. Тонке мереживо молодого листя, пронизане несміливими променями вранішнього сонця, чітко вирізьблюється на асфальті, нагадуючи Ірині далеке дитинство, сусідню церкву, куди вона приходила в неділю, виповнена вкрай побожним і радісним почуттям. Так само просочувалися промені сонця крізь вузькі церковні вікна, освітлюючи хмарки кадильного диму, і маленькій Ірочці здавалося, що вона ось-ось побачить у цих хмарках доброго Бога. І солодка туга за минулим зогріла захололе серце теперішньої Ірини.

Гнітючий настрій останніх днів, почуття безсилля перед подіями, які накочувались на неї, невблаганні, як хвилі розгойданого бурєю океану, здавалося відступили від неї у цей пахучий ранок і лагідна тиша опанувала її душу. Вона

сиділа на лаві, біля входу до музею і безтурботно спостерігала все, що відбувалося навколо.

Ось пробігла група дівчаток-підлітків, довгоногих і незграбних у своїх коротких спідничках. Вони про щось голосно сперечалися, зі сміхом перекидаючись книжками. Продибав зсутулений хлопець в окулярах, з довгою, неохайною шевелюрою, несучи під пахвою у великій рамі, очевидно, шедевр, на його думку. Дві вичепурені, грубо намальовані старі пані в капелюшках, прикрашених яскравими квітками, в норкових накидках, статечно проминули лаву, на якій сиділа Ірина, ведучи на панцюжках цілу зграйку комічно підстрижених малесеньких пуделів. М'яко шурхотіли по асфальту колеса автомобілів. Голуби довірливо підходили до Ірининих ніг, допитливо поглядаючи на неї червоними намистинками очей. До Ірининої лавки підвезла возика зі сплячою дитиною молода мати і розташувалася на сонечку стерегти сон свого нащадка. Ірина крадькома заглянула до візочка і побачила рожевого, білявенького хлопчика, що мирно посопував, надимаючи пухкі губенята.

"Таким буде син Віктора, мій внук, — подумалося Ірині і, як поштовх у серце: — і внук Сергія!" І відразу потьмарився весняний ранок. Ірина встала і почала тяжко підніматися сходами музею.

І тут химерна доля приготувала їй несподівану, фатальну зустріч. У першій же залі, на другому поверсі, перед образом Мадонни Рафаеля, на складаному стільчику сиділа пишноволоса блондинка і змальовувала щось у свій альбом, а біля сусіднього образу, в профіль до Ірини, стояв той, кого вона даремно шукала довгими місяцями.

Кров ударила Ірині в скроні. Як і тоді, уві сні, вона не зчулася, як у руці опинився револьвер. Крім них трьох, у залі не було нікого, тільки десь чути було, як хтось переходив з місця на місце, і кроки лунко відбивалися в анфіляді порожніх заль.

"Я не можу стріляти в спину, він мусить бачити — хто!" — вихором пронеслося в Ірининій голові, і вона якимось не-

своїм, хрипким голосом крикнула: — Пане Заліський!

Чоловік обернувся і, вже натиснувши на гачок, Ірина зрозуміла, що це — не Сергій!

Потім усе закрутилося в якійсь страшній, несамовитій каруселі. Хтось біг, гупаючи черевиками, хтось кричав гістерично, хтось кликав поліцію. Незнайомий витирав хусткою закривавлену щоку, а Ірина стояла, все ще тримаючи в руці револьвера. Потім уже непотрібна зброя якось сама собою вислизнула з її пальців, а сама вона, хитнувшись і не знайшовши опори, беззвучно і м'яко опустилась на підлогу.

* * *

Безкомпромісова позиція матері ставила Віктора в тяжке становище. Проте, з Адою він ніколи не ділився своїми турботами і сумнівами. Їхні взаємини відразу стали такими, коли ніхто нікого не питає: хто ти і що ти? Це було щось таке, чого Віктор ніколи не переживав досі, це був вихор, який захопив, закрутив, позбавив власної волі, заслонив собою весь світ. Увесь світ тепер втілювався в цій золотоволосій дівчині, в її очах, в її устах, в її прекрасному, неймовірно бажаному тілі. Для чого було йому питатися: Хто ти, звідкіля? Яке твоє справжнє ім'я? Коли, він знав це, ніщо вже не могло його примусити відмовитись від неї, від її кохання. Це було кохання з першого погляду, "удар блискавки", як кажуть французи.

Коли Віктор залишався сам-один, приходили сумніви, дорікала совість, пригадувалися материнські застереження, з'являвся сумний образ Надійки. Але варто було згадати, що сьогодні, за дві-три години він побачить її, Аду, буде тримати її в обіймах, буде дивитись в її очі, цілувати її уста — всі сумніви та турботи відходили, посоромлені й подолані силою непереможного, всеохоплюючого кохання.

Тоді Віктор сідав за фортепіано і цьому вірному другові довіряв усю ніжність і пристрасть свого почуття. І чуйні музики, суворі критики, не знаючи причини, не могли не від-

мітити, що ніколи фортепіано не звучало під руками молодого піаніста так, як у його останніх концертах.

Аду він забирав з собою в турне по Америці, вона їздила з ним, як його надхненниця, його муза. Їй одній були присвячені його найбільш вдалі нові композиції, в яких бриніло його кохання. Знавці казали, що в його піснях відчуваються впливи італійської музики і в той же час вони не перестають бути українськими. У цих піснях, як у неаполітанських мотивах, відчувались і плюскіт південного моря, і блиск сонця на поверхні хвиль, і безконечність морських просторів.

І все це збудила в ньому Ада! Тільки вона могла навіяти Вікторові ці солодкі і виснажливі, як саме кохання, години творчості, коли за короткий час переживається так багато, а самі почуття настільки делікатні, що тільки музика здатна їх виявити. І він увесь поринав у творчість, що приносила насолоду, підносячи його над буденним життям, майже до божественного стану.

Але останнім часом Ада відчувала себе недобре і мусіла поїхати до Філадельфії на пораду до знайомого лікаря. І ось прийшов цей лист, що його Віктор наважився показати матері, сподіваючись, що самий факт майбутнього материнства Ади примусить Ірину зрозуміти, що нічого змінити вже не можна.

Тепер Віктор уже жалкував, що так брутально поставив матір перед доконаним фактом. Він не сподівався такої страшної реакції, такого вибуху непогамовного гніву. Він хотів зм'якшити, злагіднити враження, якимось виправити ситуацію, поговорити з матір'ю, переконати її, але Ірина явно уникала сина, і він не міг застати її вдома навіть у "вікенди". Якимось пізно вночі, побачивши світло в Ірининій кімнаті, Віктор постукав і попросив дозволу увійти, але мати відповіла, що в неї болить голова, і вона хоче спати.

А сьогодні прийшов, нарешті, лист від Надії. Знаючи її добре, Віктор не сумнівався в змісті листа, він був певний, що на перше ж його прохання Надія поверне йому свободу. Так воно й сталося: Надія писала спокійно і просто, що розуміє його, дякує за щирість, що вона вчинила б так само, якби

полюбила іншого, що вона хоче залишитися його другом. Словом, не дозволила собі жадного докору, жадного закиду. "Мила, чудова Надійка!" — думав Віктор, а в серці великодніми дзвонами звучало: "Вільний, вільний!" Він назвав себе егоїстом, бо за спокійними Надійчиними словами відчував її біль і образу, але нічого не міг зробити зі своєю радістю, що розпирала серце. "Вільний, вільний!"

Узяв кілька акордів на фортепіяні, присунув круглий стільчик, підтягнув рукава піжами і з повною силою вдарив по клявішах. Він ледве встигав записувати мелодію, яка, випереджаючи пальці його рук, лилася з його уст, переможна і щаслива. Так народилася "Пісня кохання", яка за короткий час набула великої популярності.

* * *

Сіра пелена спроквола прозорішала, яснішала і на її блідому тлі виникли великі, сіросині очі, а крізь глухоту несвідомости почали просочуватись звуки людських голосів.

Ірина опритомніла. Вона лежала на вузькій лавочці, її голова спочивала на руці пишноволосої красуні, яка другою рукою намагалася влити в Іринині затиснуті уста воду зі склянки.

Ірина м'яко відхилила склянку і підвелася. Вона ще не зовсім усвідомлювала, що з нею сталося і чому навколо зібралася галаслива юрба. І тільки коли погляд її натрапив на того, кого вона чудом не вбила, Ірина відчула такий несамовитий жаль і сором, що відрухово закрила руками почервоніле обличчя.

Заліський стояв біля вікна і гаряче щось доводив полісменові, який уважно слухав його, записуючи щось в блокноті.

— Як ви себе почуваете? — співчутливо запитала Ірину її опікунка.

Голос у неї був ніжний і дзвінкий, а очі дивилися так щи-

ро й приязно, що Ірина мимоволі відповіла їй вдячною усмішкою.

— Дякую, все в порядку! — Ірина поправила волосся. — Вибачте, що завдала вам стільки тривоги, я так жалію, мені так соромно, повірте! — голос її зривався від хвилювання. Від вікна, очевидно не договорившись з полісменом, підходив до них Заліський. Полісмен ще раз кинув насторожений погляд в Іринин бік і почав делікатно випроваджувати цікаву публіку.

Допитливі погляди чужих людей обпікали Ірину, як удари батога. Хтось голосно запевняв, що це втікачка з "крейзі гавзу", хтось обурювався, що тепер усі родинні справи вирішуються з допомогою зброї, хтось називав Аду коханкою, за яку мстилася на чоловікові покривджена дружина. І нікому не спало на думку, що тут сталася фатальна помилка, яка за малим не коштувала життя невинній людині!

А людина ця підійшла і стала перед Іриною, заклавши руки в кишені. На лівій щоці у неї рожевів широкий плястер, очевидно накладений полісменом. Ірина підвела на нього очі повні сліз.

— Ну, як, землячко? — дійшло до її свідомости. — Що це з вами сталося, що я вам винен? За що ви хотіли мене вбити? — тоном, в якому було більше цікавости, ніж обурення, питався Заліський... — Ну й ну, наробили халепи і собі, і мені, та й Ада тепер у свідки потрапила, потягнуть нас на поліцію, як миленьких.

Ірина дивилася просто в обличчя Заліського і дивувалася собі, як вона могла так страшно помилитися! Можливо, що він і був подібний до Недоруби очима, білявим волоссям, але тепер, зблизька, ця подібність вже не здавалася такою різною. Можливо, що за двадцять років Ірина забула ненависні риси Сергієвого обличчя, а може її вічно напружене шукання призвело до того, що у кожному бльондинові вона здатна була бачити того, кого шукала. А може це вже ознака божевілля, це вже ідея фікс? — питала себе Ірина.

Вона довго мовчки дивилася на Заліського, а він спокій-

но стояв перед нею, даючи їй змогу обсервувати себе. Усі троє мовчали.

Тим часом на сходах з'явилися постаті ще двох полісменів, які, підійшовши до Ірини, взяли її під ескорт, запропонувавши Заліському і Аді йти за ними.

На сходах Ірина спинилася і провела рукою по чолі. Здавалося, вона прокидається від кошмарного сну, і сонце, що бризнуло їй у вічі, вітає її з пробудженням, з великою радістю, з щасливою розв'язкою неймовірно трудного питання.

Ірина обернулася і глянула на Аду щасливими, променистими очима. Нічого не сказавши здивованій дівчині, вона усміхнулася і почала спускатися сходами між маєстатичними постатями двох полісменів.

* * *

Останній акорд завмер сонячним зойком під стелею. Віктор стукнув покришкою фортепіана, нервово вичерпаний, приліг на канапу і заплющив очі. І відразу на темному тлі повік з'явилася, заясніла золота голівка і подовгасті сіросині очі глянули в самісіньку душу.

У вухах ще дзвеніла пристрасна і ніжна мелодія кохання. "Моя душа в твоїх очах", — підспівував собі потихеньку.

Телефонний дзвінок вивів його зі стану замріяности. Віктор не зносив різких звуків, і його апарат дзвенів негolosно і мелодійно. Незнайомий чоловічий голос сказав офіційно: "Ваша мати арештована, прошу з'явитися в Н-у поліційну станицю". І додав адресу.

Кров кинулася в обличчя Віктора.

— Що таке, що сталося?! — гукнув він у слухавку, але в ній тільки клацнуло.

Маленький Вікторів "Рено" летів повним ходом, прохплюючись під самим носом авт, ризикуючи бути розтощеним. Але, на Вікторове щастя, йому не зустрівся поліційної автомашини, а піші полісмени не встигали схаме-

нутися, як маленький спритний "Рено" зникав з очей.

Не минуло й десяти хвилин, як Віктор зупинився перед дверима поліційної станиці. Стрибаючи через дві сходинки, Віктор вбіг у коридор, навмання відкрив якісь двері і вражено зупинився на порозі. Просто нього, за невисокою решіткою, на лаві сиділа Ірина. Спиною до неї, за столом, масивний поліціант щось писав, схиливши набік сивувату, короткострижену голову. А спиною до дверей стояла... Ада!

Віктор мало не скрикнув з несподіванки, але відразу гостра думка майнула в голові: "Мати вбила Недорубу!", і він відчув, як завмерло серце. Усе це тривало одну секунду, бо вже в наступну він побачив Заліського, що стояв коло вікна, уважно прислухуючись до розмови Ади з представником закону. Полегшене зідхання вирвалося з Вікторових грудей. Він переступив поріг. На стук дверей Ада обернулася і її очі засяяли, засміялися йому назустріч. Вона ступила крок уперед, доторкнулася руками його грудей і сказала просто:

— Не хвилюйся, все в порядку. Це була помилка.

Віктор ніжно потиснув теплі пальці коханої і підійшов до решітки, з-за якої простягалися до нього руки матері.

*
*
*

За кілька місяців суд виніс рішення: за незаконне посідання зброї Ірину Дмитренко засуджено умовно на два роки в'язниці і на 1.000 доларів грошової кари.

Обвинувачення в замаху на життя Заліського з неї знято завдяки спільним зусиллям Віктора і його тестя. Велику роль зіграло ім'я популярного піяніста і композитора Віктора Дмитренка, а також прохання самого потерпілого, який заявив, що не має до підсудної ніяких претенсій і просить суд припинити справу.

НАРУЧНИКИ

(ОПОВІДАННЯ "ДЖЕНІТОРА")

"Дженіторство", звичайно, не мій фах. Я за фахом математик, закінчив Київський університет св. Володимира. Проте, в Америці знайти роботу за фахом у моєму віці і без знання мови, ви самі знаєте, неможливо. А тут, уже на другий день по приїзді, мені запропонували "дженіторство" у великому, багатоквартирному будинку і гарне мешкання в тому ж таки будинку.

Я погодився і двадцять років "дженіторую" на Песифік стріт. І всі мешканці до мене добре ставляться, як і я до них. За весь час господар зі мною не мав ніяких неприємностей і дуже цинив мене. Та мені з ним майже не доводилося мати діла, хіба раз на місяць здати зібране комірне. Питаєте, чи не тяжка це для мене робота? Так, тепер вона вже дається мені не легко, і я гадаю, що скоро буду змушений її покинути. Але двадцять років тому я був ще досить сильним чоловіком, і ця праця була для мене не тяжкою. А оце кілька місяців тому мало не втратив її, власне таки втратив, але за два місяці знову дістав назад.

Як це сталося? А ось як: Господар цього дому продав його жидові, і в один прекрасний день новий господар запропонував мені негайно звільнити мешкання для нового

"дженітора". Признаюся, я був вражений. Здавалося б, моя чесна 20-літня праця давала мені право на краще ставлення. Проте, сказав я собі, він — нова людина, звідки він може знати, як я працював? На моє щастя, на тім самім поверсі звільнилося таке ж саме мешкання, як у мене, і я попросив господаря віддати його новому "дженіторові", а сам, мовляв, буду платити за своє мешкання, скільки він скаже. Він не заперечував, але таки зажадав за мешкання добрі гроші. Довелося погодитися, і я залишився в цьому домі вже не як "дженітор", а як звичайний мешканець.

На другий день з'явився новий "дженітор", маленький, чорнявий жидок Геррі, який почав свою діяльність з того, що повісив на стіні у "голі" пару... наручників. Ви здивовані? Але це чистісінька правда: повісив пару справжніх поліцейних наручників!

Здивовані мешканці переглядалися, не розуміючи, для кого призначено це знаряддя. В домі у нас все народ порядний, за двадцять років мого дженіторування ніхто нікого не зарівав і навіть не пограбував, а тут раптом така красно-мовна пересторога! Може він мав на увазі, так би мовити, ворогів зовнішніх, бо злочинність у нашому районі зростає з кожним днем. І ми вирішили ігнорувати те, що до нас не має ніякого відношення. Правда, чорний Сем з четвертого поверху, пореходячи гол, з острахом зиркав у бік, де висіли наручники, своїми сліпучо-білими баньками очей. Потім хтось дізнався, що Геррі служив колись у поліції і ці наручники лишив собі "на пам'ять".

Я передав свої обов'язки Геррі, заплатив за місяць комірне і вирішив спочити на лаврах. Але спочити не пощастило: в будинку почалися крадіжки. То один, то другий мешканець заявляв про пропажу грошей зі свого мешкання. І всі вони, за двадцятилітньою звичкою, бігли до мене! На мої запевнення, що я вже склав свої обов'язки, вони заявляли, що довіряють лише мені і просили допомогти, порадити.

Та це були, як то кажуть, лише квіточки, а невдовзі поспіли й ягідки. Муринка Сера, дуже мила, товариська і щира істота, закупила для своєї родини харчів на цілий тиждень і

заладувала ними свій холодильник. Вранці вона і вся її родина розійшлися — діти до школи, дорослі до роботи. А коли Сера повернулася додому, то виявилось, що всі продукти зникли разом з холодильником. Заявили на поліцію і знайшли пропажу в мешканні нового дженітора!

Що казали злодійчукові полісмени — ніхто не чув, але Сері вони запевнили, що Геррі компенсує вартість продуктів, а холодильник він начебто хотів замінити на більший, вигідніший для великої Сериної родини. На тому справа й закінчилася.

Другою "ягідкою" була історія зі швальною машиною, яку замовила собі пані Корецька, полька з другого поверху. Машину вона замовила у фірмі Зінгера і довго чекала, поки її прийшлють. Коли ж минули усі реченці, затривожена жінка звернулася до мене по пораду. Я зателефонував до фірми, і мені відповіли, що машину для місис Корецької відіслано вже три тижні тому, і вони мають підпис одержувача. Ми поїхали туди і прочитали підпис: Г. Грінберг. Це було прізвище Геррі! Зрештою, він і не заперечував. Справді, машину привезли у відсутності пані Корецької, він її прийняв і навіть заплатив "тіп". А потім "забув" повернути машину власниці і тепер охоче занесе її до мешкання пані Корецької. Ну, що ви на це скажете?

Третьою "ягідкою" Геррі була любовна афера, яку він затіяв з Сюзанною. Мурилка Сюзанна жила зі своїм чоловіком, також мурином, на п'ятому поверсі. Треба сказати, що населення нашого будинку складається у більшості з чорних і пуерторіканців. Отож, якимось повернувшись з Мангеттену, де я вирішив, користаючись з несподіваної свободи, влаштувати виставку своїх картин... Ви не знали, що я малюю? Атож, малюю, але досі не мав часу цим займатися. Коли ж мене звільнили з дженіторства, вирішив, що можу дещо показати нашій українській публіці. Але це так, між іншим...

Отже, увійшовши до "голу", я побачив надзвичайний рух жіноцтва, і то самого чорного. Жінки тягли якісь валізи,

оберемки одержі і щось жваво обговорювали. Виявилось, що Сюзанна втекла від чоловіка до Геррі! Чим уже він її привабив — не уявляю, цей маленький, злодійкуватий чоловічок. Хібащо своєю білою шкірою. Але обурені сусідки-муринки вирішили не допустити до скандалу і, в її відсутності, принесли її речі назад до чоловіка.

Проте, на цьому історія не закінчилася. Не встигли муринки перетягти всіх Сюзанниних лахів на п'ятий поверх, як на них налетів Геррі. Що там зчинилося, як би ви знали! Він кинувся на жінок, як навіжений! Вигляд у нього був такий, що жінки з вереском розбіглися. І тут тільки у мене майнула думка, що наш дженітор ненормальний. Він почав якомсь дивно крутитись посеред "голу", підстрибувати і присідати, нагадуючи птаха у любовному танці. При тому обличчя його виявляло дику лють, очі буквально вилізли з орбіт, а на устах виступила піна. Видовище було таке страшне, що і я поспішив замкнутися в своєму мешканні, подалі від гріха.

Але не минуло й півгодини як жіночий крик: "Фаєр! Фаєр!" примусив мене кулею вилетіти з кімнати. "Гол" швидко виповнювався димом. Горіло на другому поверсі, в недавно звільненому, порожньому мешканні. За кілька хвилин з'явилась поліція і пожежні машини. Поки пожежники гасили вогонь, поліція вибила двері в замкнене мешкання Геррі. Не знаю, хто їм указав на нього, як на підпалювача. Коли Геррі виводили, його обличчя було камінно-спокійне. Він оглянув мовчки нас усіх і похилив голову. Клацнув апарат фотокореспондента, і разом з ним клацнули наручники на руках у Геррі. Його власні наручники, які, нарешті, знайшли собі застосування.

А на другий день скінчилася моя двомісячна "свобода". Вранці зателефонував господар і ввічливо попросив мене знову взяти дженіторство. У спадщину від Геррі я дістав у підвалі цілу гору попелу і сміття, які він не давав собі труду виносити на вулицю.

ОДИН ДЕНЬ НІНОЧКИ

(З ДАВНОМИНУЛИХ ЧАСІВ)

Ніночка прокинулася від того, що теплий соняшний "зайчик" безцеремонно поцілував її просто в заплющені повіки.

Ніночка усміхнулася навздогін останнім сонним видивам і розкрила очі.

Очевидно, мама з вечора не щільно замкнула порт'єри на одному з вікон і сонячний зайчик скористався з цього, щоб проскочити в спальню.

Ніночка радісними очима обвела кімнату. Як чудово, мабуть, зараз надворі, стільки сонця, хоч збирай його жменями. Ні, Ніночка, звичайно, розуміє, що збирати сонце жменями не можна. Вона вже велика, це вже давно-давно колись, коли їй було зовсім мало років, вона пробувала набрати повні жмені сонця і злити його у стару діжку, що стояла під ринвою. Але з того нічого не вийшло. Сонце не слухалося і тікало крізь пальці, а діжка залишалася порожньою.

Ніночка просунула пухеньку ніжку крізь плетиво сітки, що відгороджувало її ліжко, і засміялася. Яка смішна в неї нога, зовсім як біла, м'яка подушечка!

— Ного, ти любиш мене? — запитала потихеньку Ніночка, і сама ж відповіла з лукавою усмішкою: — Любиш,

любиш! — бо їй здалося неможливим, щоб її не любила її власна нога.

Раптом цікаве явище притягло Ніноччину увагу: по стелі рухалися тіні. Були вони неоднакові, більші і менші, ширші і вузчі. Ось пропливла поволі широка, наче складена з кількох вузчих, незграбна тінь від стіни і зникла. Із того, що з вулиці донісся гуркіт коліс, Ніночка здогадалася, що це проїхав візник. Потім пропливли тонкі, майже однакові тіні — це вулицею йшли пішоходи, відбиваючись на стелі спальні.

Деякий час це бавило Ніночку, але згодом надокучило, і вона вирішила, що пора вставати.

В домі панувала тиша. Куди поділися люди? Вже з деякою тривогою в серці прислухалася Ніночка до цієї тиші і, нарешті, злякалася. Схопившись на ноги і вчепившись руками за бильця ліжечка, Ніночка закричала на всю силу своїх маленьких легень: "Ма-а-мо!"

Грюкнули кухонні двері і батьківський джура Станіслав став на порозі. Це був високий, широкоплечий хлопець, завжди по-військовому підтягнутий, із завжди готовою послужливою усмішкою на тонких губах. Ніночка чогось не любила його, їй далеко більше подобався другий татів джура, Грицько. З ним вона дружила, він її одягав ранком, якщо мами не було вдома або коли вона була чимось зайнята. І тепер, розмазуючи по щоках сльози, Ніночка сказала:

— Де мама, я хочу маму-у-у!

— Така ладна дівчинка і так кшиче! — усміхався Станіслав, наближаючись до ліжка. Він був поляк і часом уживав своєї рідної мови. — Мами нема, мама пошла на spacer.

— А Галя, а Ліда? — питала, схлипуючи, Ніночка.

— Теж пошлі, — була відповідь.

— Я теж хочу гуляти, я теж... — Почуття образи і самотности стиснуло Ніночці горло. Як же так, всі пішли гуляти, розважатися, а її покинули саму з цим недобрим Станіславом. Він недобрий, недобрий, він, мабуть, радий, що її не взяли, що її покинули.

Сонячний день втратив усю свою яскравість, хоча

Станіслав розсунув портьєри і тепер сонце без ніяких перешкод вливалось в обидва вікна. Почуття образи міцніло.

— Я не хочу, щоб ти мене одягав, хай Грицько-о-о! — кричала Ніночка, вириваючи ніжки з рук Станіслава, який взявся був натягати на них панчішки.

На крик прийшов Грицько. Це був статечний дядько, яким він не перестав бути навіть у війську. Ласкаво погладжуючи Ніноччину голівку, він, не поспішаючи, одяг її, приговорюючи:

— А ми з Ніночкою гуляти підемо, а надворі весело, сонечко світить, горобці цвірінкають.

І сльози самі висихали на Ніноччиному личку, а уста вже знову почали всміхатися.

Крізь мокрі вії так гарно мінілася сонячна веселка і світ знову ставав привабливим і радісним, яким буває лише у ранньому дитинстві.

І ось Ніночка з Грицьком уже на вулиці. На Ніночці червоне пальтечко і такий же шовковий капелюшок з широкими стрічками. Ніночка здається собі дуже гарною в цьому одязі, з цими стрічками.

У Ніночки в кулачку затиснуті три копійки. Це мама залишила на булочку, яку Ніночка завжди сама купує в кондиторській, недалеко від дому. Булочка солодка і дуже смачна, але здається ще смачнішою від свідомости, що Ніночка сама її купує. Залишивши Грицька на вулиці, вона входить у кондиторську, сміло, зовсім як доросла, подає свою монету товстій кондиторці і каже: — Будьте ласкаві, дайте мені солодку булочку за три копійки. — А кондиторка відповідає: — Яка ж ти гарна і розумна дівчинка! Яку ж тобі дати булочку, з сиром чи з родзинками?

Така розмова відбувається кожного ранку, якщо не йде дощ і Ніночка з Грицьком виходять на прогулянку. Та сьогодні Ніночці трапилася прикра пригода. Коли вона, купивши булочку, виходила на вулицю, з-за рогу вискочив вуличний хлопчисько. Одна мить — і брудна маленька рука, подібна до мавп'ячої лапки, на бігу ховає за пазуху Ніноччину булочку, а власник цієї лапки, вилискуючи голими

брудними п'ятами, зникає в завулку. Спочатку Ніночка навіть не усвідомлює факту втрати булочки, і тільки коли до неї підбігає збентежений Грицько, відчуває образу і жаль до себе, і вкрадена булочка здається неймовірно смачною, а втрата невідшкодуваною. Уста у Ніночки починають тремтіти, провіщаючи ревний плач. Але Грицько знає слабу струнку дівчинки, знає її добрість і, виявивши себе не абияким психологом, заспокоює:

— Ну, не плач, дитино, завтра мама дасть тобі ще три копійки, а хлопець, мабуть, був дуже голодний, в нього нема мами і нізачо хліба купити.

Чисті Ніноччині очі робляться круглими від жалю, і сльози залишаються в них, наче вагаючись — випитися їм чи ще зачекати.

— Він був голодний? — питається Ніночка, і голос її тремтить від зворушення.

— Так, дуже голодний, — це Грицько.

Одна сльозинка вже поповзла по щоці Ніночки.

— І в нього животик болить від голоду?

— Певно, що болить, ще й як!

Ніночка хвилинку мовчить і раптом її личко освітлюється усміхом.

— А я й завтра віддам йому булочку. І тоді він вже не буде голодний і в нього не буде боліти животик, — робить вона логічний висновок і відразу заспокоюється.

Та цей день був повний не лише сонця, але й пригод. Не встигли Ніночка з Грицьком ступити кілька кроків уздовж вулиці, як в небі щось загурчало, затріщало і дивовижний птах, відбивши на брукові велетенську тінь, сховався за дзвіницею далекої церкви.

— З нами сила хресна! — гукнув переляканий Грицько, прикриваючи собою Ніночку. А Ніночка не злякалась. Вона дивилася вслід зниклому літакові, який своїм тріскотінням нагадав їй її забавку-торохкальце з намальованим на ній чорногузом. Тріскотіння літака було таке саме, лиш далеко сильніше.

Вдома за сніданком тільки й мови було що про літак і

про першого літуна Уточкіна, який приїхав до міста і демонстрував над ним свої польоти. Виявилось, що вся Ніноччина родина щойно повернулася з полігону, де відбулася ця демонстрація. Ніночка хотіла була заплакати від образи, що її не взяли, але згадала, що й вона бачила літак, і роздумала. А тут ще Ніноччин друг, дядя Каля, татів полковий товариш, князь Калістрат Берідзе, приобіцяв, що візьме її на візника, і вони поїдуть вдвох фотографуватися.

По сніданні мама зачесала гарненько м'які Ніноччині кучерики, одягла на неї синю вовняну суконку, оздоблену білим шнуром, білі панчішки і такі самі білі черевички. Так вони вийшли й на фоті: він, дядя Каля, чорноокий, чорнобривий, чорновусий, в блискучому капітанському мундурі, і коло нього на столику Ніночка. Дядя Каля тримає Ніночку за стан і темні кучері Ніночки сплелися з кучерями її друга в одну темну шевелюру.

— О, дружбо, це ти! — вигукнув, сміючись, батько, коли побачив знімок.

Але виявилось, що цей день ще не вичерпав усіх своїх сюрпризів. У місті, де жила Ніночка, стояло багато війська, яке часто відбувало паради на Соборній площі. На сьогодні теж була заповіджена військова парада і старші сестри зібралися на неї подивитися. Ненаситна на розваги Ніночка, яка щойно повернулася від фотографа, не могла втратити такої нагоди і відразу затигла свою звичну пісеньку: "І я на парадне, і я на парадне, і я..."

Ніночка не знала, що "парада" це щось відмінне від парадного ґанку, де вона часто бавилася. З цього негайно скористалася п'ятнадцятилітня Ніноччина сестра Ліда.

— Мамо, — гукнула вона, — Нінка хоче йти на парадне, пусти її з Трицьком. — І за кілька хвилин Ніночка з задоволенням бавилася на широкому парадному ґанку, а хитрі дівчата, потихеньку вислизнувши з "чорного ходу", побігли на Соборну площу дивитись на військову параду. І маленькій, ширій серцем Ніночці й на думку не спало, що її так підступно ошукано!

В молоденькій, зеленій травичці, що повитикалася

навколо ганку, і поміж дерев'яних дощок хідника цвіли жовті квіти кульбаби. Так було весело зривати їх, готуючи букетики для сестричок, що десь забарилися і прийдуть пізніше, як сказав Грицько.

Потім Ніночка з Грицьком збирали квіти на схилах старого міського валу, тут же, недалечко від дому.

Сонце заходило. Рожеве повітря, наче стріли, прошивали ластівки, ганяючись за мушками. І, як і кожного вечора, почула Ніночка жалісний дзенькіт: дзень-лень-дзень-лень, в такт людському крокові. Це верталися з роботи арештанти сусідньої тюрми, що виглядала на вал своїми заґратованими вікнами.

Усі в однакових смугастих костюмах і сірих круглих шапочках, зарослі бородами, вони проходили, спустивши голови, збиваючи куряву тяжкими кайданами.

У Ніночки вже приготована копійчка для "її" арештантка, високого, зарослого аж до очей сивуатою щетиною, з великими, сумними очима. Ніночка сміливо підбігає до нього і вкладає копійчку в чорну костисту руку, за якою тягнеться важкий ланцюг.

— Хай тебе Бог благословить, дитино, — говорить арештант і проходить повз.

Сонце сховалося за край далекого, рівного поля. Мама жде з вечерею. Ніночка, тримаючи Грицька за руку, спускається на вулицю і поважно входить у фіртку свого двору.

За вечерею Ніночка ділиться з мамою враженнями прожитого дня, з апетитом запиваючи холодну котлету теплим молоком. Уже лежачи в ліжечку, готова до сну, відчуває вона приплив такого неймовірного щастя, що, раптом схопившись, кидається мамі на шию, притуляється личком до маминої щоки і шепоче: "Я тебе люблю, мамусю!"

Перлові сутінки північної білої ночі звисають над містом. Ніночка спить і уста її усміхаються. Надобраніч!

БЛАКИТНА ЗІРКА

(З ДАЛЕКИХ СПОГАДІВ)

Кінчався незабутній сімнадцятий рік. Ішов грудень. В невеликому південному українському місті він був, як завжди, не холодний, але вогкий і переважно сірий. Лише іноді, в полудневі години, щастило сонцю пробитися крізь важкі, набряклі водою хмари, і тоді людям ставало трохи легше на серці.

Але ночі були страшні. Вони пахли жахом і кров'ю. Большевицький терор, безжальний і безглуздий, не давав людям піднести голову, бо ніхто не міг бути певним, що сьогодні його не схоплять і, не слухаючи ніяких пояснень, не розстріляють тут же таки, на вулиці, приставивши "до стінки".

Досить було побачити руки без мозолів, щоб ліквідувати власника їх, як буржуя. Інтелігенція боялась виходити з дому, бо скрізь вешталася озброєна до зубів матросня і солдати.

Для мене ця зима була ще й тим нещаслива, що я три тижні пролежала з жорстоким запаленням легенів, на межі життя і смерти.

І в гарячковому маячінні, якось уночі, я побачила над собою бородате обличчя чоловіка, який, попереджаючи мій

переляканий вигук, поклав руку на мої уста і сказав: "Тихо, доню, це я, твій тато". Він підняв з подушки мене за плечі, і я відчула на своєму обличчі колючий дотик його неголої бороди.

Я впізнала його, свого коханого тата, охопила схудлими руками його шию і притулилася до нього, до свого рідного! Так ми завмерли на кілька хвилин, тримаючи в обіймах одне одного. За татовою спиною я бачила мамине обличчя, залите слізьми, але усміхнене, а далі — веселі, круглі очі моєї старшої сестри.

Здавалося, ми всі забули про тяжку дійсність в цей холодний грудневий вечір. Аджеж ми всі так турбувалися за нашого тата! Революція застала його на північно-західньому фронті, де він командував полком. Чутки про дикі розправи з офіцерами розпропагованих большевиками солдатів доводили нашу маму до розпачу. Якось приятель нашої куховарки, солдат, що дезертував з фронту, розповідав у кухні, як вони повісили свого командира. Спокійно посмоктуючи "козячу ніжку" і спльовуючи час від часу на підлогу, він говорив: "А добрий був командир, не командир, а батько рідний. Аж плакали, коли вішали".

Це не був цинізм досвідченого вбивці, це було отарне почуття, яке керувало темною масою: усі, мовляв, це роблять, значить так треба, і ми не гірші за інших.

Батькові пощастило уникнути такої розправи завдяки білоруській родині, яку він підтримував матеріально протягом цілого року, ділячи свою скромну армійську платню між двома родинами. Голова цієї чужої родини в тяжку хвилину віддачився батькові, віддавши йому свій пашпорт і цивільний, зимовий одяг, щоб той міг виїхати без перешкод. Це врятувало батька, і ось він з нами, з пашпортом 65-літнього Йосифа Ужинського в кишені, в чорних окулярах і з бородою, яка мусіла додати йому 25 років життя. Хай буде благословенне твоє ім'я, добрий діду Йосифе! Небезпечно тоді було позбутися пашпорта і тяжко було залишитися зимою без теплого одягу, але ти не завагався віддати їх!

* * *

Наближалось Різдво. Я вже видужала, хоча ще не виходила надвір, бо лікар боявся ускладнень. Батько також не виходив, бо його могли спіткати ускладнення іншого порядку. Ми з ним цілі дні проводили вдвох, бо мати і сестра Галя мусіли виходити на базар, щоб продати або виміняти щось на харчові продукти.

У свої десять років я слабо розуміла всю небезпеку батьківського стану. Для мене ці дні були найщасливішими в житті! Ми клеїли з батьком картонажі для майбутньої ялинки, самі фарбували для них папір, бо кольорового не було, вирізували ляльки із старих журналів.

Але напередодні Свят-Вечора тато заявив, що піде до лазні, бо вдома бракує води і дров, а помитися як слід за таких умов неможливо. Пішов, не зважаючи на мамині протести, але незабаром повернувся, бо в лазні також забракло гарячої води.

Проте, батько був упертий, і на другий день знову пішов, а ми почали готуватися до Свят-Вечора.

Не пам'ятаю вже, хто приніс нам ялинку. Зелена і свіжа стояла вона в кутку їдальні і пахла на всю хату Різдвом.

Надворі хутко темніло. Я розвісила на гілочках ялинки наші з татом прикраси, нагорі вже пишалася велика, блакитна зірка. Вже й убога кутя стала на своє місце під образами, а батька все ще не було. Мати ходила від вікна до вікна і на її блідому обличчі відбивалася безмірна тривога і передчуття чогось страшного.

Наш старий, великий годинник прохрипів сім разів, і разом з останнім ударом почувися глухі удари чимось важким у хвіртку. Мати відразу зрозуміла, яких то гостей подарувала нам доля на самий Свят-Вечір. Вона кинулася до мене, вивела до спальні і наказала лягти в ліжку, наче я хвора.

— У тебе плямистий тиф... гарячка... — шепотіла вона, ніби нас могли почути там, за хвірткою — А ти, Галю, — звернулася вона до сестри, — сядь тут і будь спокійна, і не

говори нічого, говоритиму я! — І, накинувши хустку на плечі, вибігла у двір.

А там уже гатили прикладами рушниць у ворота і хтось гукав:

— Відчиняйте, стріляти будемо!

Мати відсунула засув і відразу у хвіртку вскочили двоє, солдат і матрос з рушницями наготові.

— Полковник вдома? — вправ гострий запит.

— Нема, — даючи їм дорогу, сказала мати.

— Не бреші! — крикнув матрос. — Ми знаємо, що він тут!

— Мій чоловік не повернувся з фронту — сказала мати, і голос у неї прозвучав спокійно і сумно.

— Подивимося, поглянемо, а якщо збрехала — до стінки! — майже весело приобіцяв солдат.

Вони стояли вже на порозі їдальні, і виявилось, що їх не двоє, аж п'ятеро.

— Зброя є? — суворо запитав матрос.

— Нема ніякої, — відповіла мати.

Почався обшук. Галя сиділа непорушно під ялинкою, схилившись над книжкою. Коло дверей стояв матрос.

І раптом страшна думка майнула у материній голові: з хвилини на хвилину мусить повернутися батько! Що як він зустрінеться тут з цими потворами в людській подобі? Подихом смерти війнуло з цівки рушниці, яку вартовий навів на неї, помітивши, що вона ворухнулася.

— Товаришу, у мене дочка хвора, там, у спальні. Тиф у неї плямистий, — сказала мати, дозвольте пройти до неї, може їй чогось треба.

При слові "тиф", матрос боязко зиркнув на двері спальні і трохи відсунувся убік. Потім подумав і милостиво дозволив: — Ну, йди, чи що!

Поки "товариші" порпалися в інших кімнатах, а матрос розкурював цигарку, мати одягла мене, завинула у ковдру і, сказавши матросові: "Дитині треба в убиральню", винесла мене повз вартового. Тоді вона сказала: — Доню, треба перестріти тата і попередити його, щоб не вертався додому, поки я йому не дам знати. Він знає, куди йому йти, а ти

знаєш, як вийти на вулицю через провулок. Біжи, доню, і хай тебе Бог боронить!

Вікно, яке мати відчинила, виходило в провулок, а там у стіні, був наш лаз, який ми, діти, бавлячися в "козаків-розбійників", видовбали в стіні.

— Мамо, — тремтячи всім тілом від хвилювання, запитала я, — а як же ти вернешся назад без мене? Він же уб'є тебе!

— А я загорну в ковдру оце! — сказала мама і почала загортати в ковдру брудну білизну, яка чекала на прання у вузлі, за ванною.

Через лаз я вибралася на пустир за нашим домом. Тут не було нікого і я побігла з усієї сили в напрямі до центру міста, де була лазня.

Я чекала довго, поки серед чужих мужеських силуетів впізнала рідний, батьківський.

Вислухавши мене, він нахилився, міцно притис мене до себе і поцілував тричі в губи і щоки.

— Дякую тобі, доню. Біжи швидше, бо замерзла, і будь здорова! Мамі скажи, хай не турбується, все буде гаразд!

Він зник з моїх очей, розтанув у темряві. А я раптом відчула страшну слабкість в ногах і мусіла сісти на східці якогось дому. Я не відчувала холоду, на серці в мене було спокійно і радісно, а на небі раптом, наче сталося чудо: розсунулися тяжкі хмари і наді мною засяяла, зблищала велика і чиста, блакитна зірка. "Оце народився Христос!" — подумала я, відчуваючи, як на очі набігають сльози зворушення, і рушила потихеньку додому.

НА ПОКИНУТИМ ХУТОРІ

(ПРАВДИВА ПРИГОДА)

Була весна, був травень у розпалі. На повну силу цвіли овочеві садки. Цвів бузок, виповнюючи все навкруги своїми хвилюючими пахощами, починала цвісти біла акація.

У садках день і ніч захоплені, очманілі від кохання, співали, свистіли, тьохкали, лящали, захлиналися солов'ї. Була весна на Україні.

Одного чарівного вечора на ганку напівзгорілого будинку на Сидориному хуторі розташувалася невеличка компанія -- двоє хлопців і двоє дівчат. Це були студенти з міста, які приїхали на хутір привітати весну, відпочити трохи від передіспитової "зубрячки", це були чотири молоді закохані істоти, які шукали затишного куточка, щоб провести час у дружньому товаристві.

Власне від хутора залишилася лише садиба Панька Сидори та рештки будинку, що належав колись дідові одного зі студентів, Марка Вишиваного, який і влаштував цей пікнік, запросивши свого приятеля Миколу з його веселою подругою Наталкою і своєю кохану дівчину Марту, красуню і розумницю.

Хутір оточили з усіх сторін безмежні поля, де-не-де помережані балками і перелісками, які тяглися ген-ген аж до

неглибокої, але чистої і мальовничої річки Мжі. А великий занедбаний сад навколо будинку п'янив і вабив свіжістю незайманої зелені.

Старий Панько, який привіз молоду компанію з залізничної станції на хутір, повечеряв разом з молоддю, охоче вихилив кілька чарок оковитої і, побажавши всім веселої гулянки, пішов до своєї хати, через шлях від будинку.

Марко Вишиваний — русявий парубок з кучерявим чубом, сидячи поруч з Мартою на східцях ганку, занурився в світлі спогади дитинства, які були тісно пов'язані з цією садибою, з цим напівзруйнованим будинком, з цим великим, тепер занедбаним і зарослим садом.

Після вечері настрої створився лагідний і мрійливий. Говорити не хотілося. Марко поклав голову на Мартині коліна, а вона ніжно пестила рукою його чуб. Микола обійняв за плечі свою Наталку, яка довірливо притулилася до його широких грудей і, задивлена у вечірнє небо, слухала тьохкання солов'їв.

Першим заговорив Микола:

— Ну, й гарно ж як тут! Правда, Наталко?

— Атож! Це щаслива думка зродилася в Марковій голові привезти нас сюди! — озвалася дівчина.

— Ні, ви не бачили, як тут колись було, до пожежі, коли дім був чистий, побілений, а сад доглянений! — похвалився Марко.

— А мені подобається сад такий, як він є, зарослий, таємничий, — сказала Марта і, нахиливши обличчя до Маркового, півголосом додала: — І тут бігав колись ти, маленький кучерявий хлопчик, топтав цю землю бистрими ноженятами, дивився в це небо... Яка шкода, що я тоді тебе не знала!..

Марко вдячно потис її руку.

— А коли ж тут горіло? — запитав Микола. — І з чого воно почалося?

— У сімнадцятому вліті, перед тим, як прийшли червоні. Тоді було багато дезертирів, які ховалися на широчезній плянтації соняшників, що починалися відразу за будинком і

тяглися майже до самої річки. Мабуть, вони і підпалили. А може це була помста нашому садівникові і сторожеві Данилові, бо він вічно сварився з селянами, і вони його не любили, — відповів Марко.

Наталка відсунулась від Миколи, поправила волосся і попросила:

— Розкажи, Марчику, як все це сталося, розкажи, це ж дуже цікаво!

— Хочете послухати? І ти, Марто? — запитав Марко.

— Дуже! — охоче ствердила дівчина.

— А Микола? І ти хочеш? — звернувся хлопець до товариша.

— А чом би й ні? — згодився Микола.

— Ну, так слухайте! — Марко підвів голову з Мартиних колін і сів з нею поруч, взявши її руки в обидві свої. — Тоді тут, праворуч від головного будинку, де ми сидимо, стояв ряд господарських будівель: стайня, комора, спіжарня і кухня, де варилася їжа для обох родин, діда мого з материнського боку, власника хутора, і мого батька. Родини були великі: у діда було шестеро синів і п'ятеро дочок. Правда, війна забрала п'ятьох синів на фронт, але дівчата і шостий син з жінкою жили з батьками ціле літо. І в мого батечка, нівроку, було дві дочки і три сини. Та й гості, спасибі їм, не минали нашого хутора. Словом, у свята за стіл не сідало менше як двадцять осіб. Отже, харчів купувалося багато і трималося їх у льоху. Тут же таки, поруч з коморою, стояла хата, в якій жила Данилова родина: він, жінка Текля, що працювала у нас за куховарку, і дванадцятилітня дочка Маруся.

Данило був молодий, гарний з себе, високий, ставний дядько. Він дуже дбав за свою родину, і вони вдвох з Теклею, маленькою жвавою жіночкою, як бджоли, зносили в свою комору всіляке добро. Була, звичайно, там і швацька машина "Зінгера", яка призначалася на посаг Марусі. Мені було тоді років вісім-дев'ять і ми приятелювали з Марусею.

І ось, якось уночі загорілася Данилова комора. Очеретяний дах спалахнув відразу, як ватра, і вогонь у

вигляді червоних півнів почав стрибати з комори на сусідні будівлі.

Мене, сонного, винесли на руках з дому, на яким уже починав куритися дах, і поклали он там, на траві, під тими кущами. — Марко показав на куці бузку в далекому кутку саду. — Я був дуже переляканий і, звичайно, вже не міг спати. Навколо діялося щось несамовите. Усе небо, здавалося мені, поїнялося червоним полум'ям! І що найбільше вразило мене, це наші білі голуби, які хмарою крутилися над палаючими дахами, багряні від відблисків вогню, і, обпалюючи крила, падали у вогонь, підіймаючи снопи яскравих іскор.

І раптом, розштовхуючи всіх, до палаючої комори кинулася Текля. А треба сказати, що Данило був самоук-винахідник і приробив до дверей комори, замість звичайної колодки, якийсь хитромудрий дерев'яний замок. І це загубило Теклю. Двері автоматично замкнулися, і вона в диму не змогла їх відчинити. Зрозумівши це, до комори кинувся Данило, і за хвилину вискочив з неї, немов палаючий смолоскип. Він качався по траві, збиваючи з себе вогонь, і мій батько накрив його мокрим рядном. І в цю ж мить крокви на коморі з грюкотом провалилися і скрізь виття вогню ми почули розпачливий крик Теклі: "Рятуйте мою грішну душу!" Він і досі звучить в моїх вухах, як і зловісний пересвист, що доносився з саду. Це певно пересвистувалися підпалювачі, збираючись нас грабувати. Та мій дядько Володимир вистрілив кілька разів з рушниці у повітря, і вони не насліділися.

— Але що ж люди робили, чому не гасили пожежі? — нетерпляче перервала оповідання Наталка.

— Як не гасили? Гасили! Але помпи не було, тягали воду відрами з колодязя, та це мало допомагало. Згоріло все, і навіть цього будинку не пощастило відстояти, погорів так, що не варто було відбудовувати. — Марко замовк, наче переживаючи наново події страшної ночі.

— Ну, а Текля, а Данило? — порушила мовчанку Наталка.

— Від Теклі лишився самий череп, але чомусь такий

маленький, наче дитячий, я його знайшов на другий день, риючись у попелі. Мабуть, від жару так спікся. А Данила, коли ще все палало навколо, мій брат Сашко, якому тоді було п'ятнадцять років, повіз конем до лікарні в Мерефу, за десять кілометрів. Коня і воза він майже силою взяв у сусіда, зятя старого Панька, який, укриваючи мокрими ряднами свою покрівлю, не хотів йому дати коня. А наших пару коней хтось, як тільки зайнялося, випустив зі стайні, і вони розбіглися.

У цей час ще не зійшла весняна повінь і наша вузька Мжа, яку вліті може курка перебрести, залила околицю на кілька кілометрів.

Нещасний Данило від страшного болю раз-у-раз зривався з воза і кидався у воду, і бідному Сашкові доводилося підіймати його і знову класти на воза. До лікарні Сашко його все ж таки довів, і він там помер на третій день.

Але справа на цьому не скінчилася, — струснув чубом Марко. — Я вам розповім, що було далі, і це щира правда, хоч пояснити її годі. Це вже з галузі надприроднього.

— У-у! — в захопленні вигукнула Наталка, а Марта лише міцніше стиснула Маркову руку, заохочуючи його до розповіді.

— Я знаю, що Микола мені не повірить, він відомий скептик. Може й не варто розповідати... — завагався Марко.

— Та покинь дражнитись! — обурилася Наталка, — розпалив цікавість і інтригує. Кажі вже, кажі!

— А може таки не варто, перелякаються дівчата, га? — сказав, усміхаючись, Марко.

— Знайшов блягузів! — ображено озвалася Марта. — Кажі вже, не тягни!

Тим часом сад вкрився темною кереєю ночі. Яскравіше заблищали зорі в темносиньому небі. Від квітучих дерев і кущів повіяло пахучою прохолодою. Хотілося пити й пити без кінця ароматне повітря.

З хвилину тривала тиша. Замовкли навіть невтомні співаки-солов'ї. І зовсім несподівано, крізь мереживне листя білої акації блиснув окраєць місяця.

— Так ось, — почав Марко, — минуло два роки і мої батьки з нами, дітьми, і мамина сестра з чоловіком, які гостювали у нас в Харкові, приїхали сюди, щоб поглянути на те, що було колись дідовим хутором, а тепер мало перейти у власність держави. Був вечір, ясний, погожий. Заходило сонце, обіцяючи назавтра гарну днину. Усі зібралися на цім ганку і про щось розмовляли. Я примостився біля ніг тітки Олени, яку дуже любив.

Сидимо ми отак і враз бачимо — відкривається фіртка отам, в кінці саду і до нас наближається Данило. За плечима у нього верета з накошеною для корови травою, а на плечі коса. Так він проходив кожного вечора. Він мовчки минає ганок, злегка вклоняється нам і зникає там, де була його комора, он, за тою вербою.

Ця з'ява була настільки реальна, що ніхто з нас в першу хвилину не здивувався, і батько навіть хитнув головою, відповідаючи на уклін Данила. І тільки коли привид зник, наче розплився у повітрі, гістерично скрикнула мама і я закричав, ховаючи обличчя в тітчиних колінах.

Що це було? Групова галюцинація? Не знаю. Не беруся судити. Знаю тільки, що кожен з нас бачив те саме: Данила з веретою і косяю.

Марко замовк. Наталка щільніше притулилася до Миколи. Мартина рука злегка тремтіла у Марковій руці.

— Ну, і як ти поясниш усю цю історію? — запитав Марко, звертаючись до Миколи.

— Гм... "Є на світі такі чудеса, друже Гораціо, які не снилися навіть філософам" — процитував Микола.

— Ото ж бо й є! — ствердив Марко.

Тим часом місяць підбився вгору і тепер стояв над деревами саду, заливаючи все навколо своїм химерним зеленкуватим світлом. Під цим світлом верба, що виросла на згарищі, стояла уся біла, ніби похилена людська постать.

— Ну, що, дівчата? Мовчите? Перелякалися? А я ж казав! — голос Марка відразу повернув присутніх до дійсності. Марко заглянув у Мартине обличчя. — Злякалась. Мартусю?

— А ось і ні! — задьористо вигукнула Наталка, яка вже

встигла перебороти свій страх. — Не вважай нас за боягузів, зовсім ми не такі! Правда, Марто?

— Так таки не боїшся? — насмішкувато запитав Марко.
— Ану, доведи! — І, обнизивши голос, додав: — Там, у кінці саду є кущ черемхи, єдиний кущ черемхи в цілому саду. Я не знаю, чи вона вже цвіте, чи ні. Отже, хто з вас, дівчата, зараз піде туди і принесе гілку з того куща? Ану, хто з вас хоробріший? Ти, Марто?

— Я! — підвелася дівчина.

— Ой, Марто, не ходи, не треба! — скрикнула Наталка.

— А ти ж хвалилася! — засміявся Марко.

Марта мовчки збігла зі сходів. Тепер вона стояла, заллята місячним сяєвом, і її біла сукня фосфорично світилася.

— А може не треба, Мартусю... — завагався був Марко, але дівчина його вже не чула. Біла пляма її сукні віддалилася і зникла у гущавині саду.

Усі троє сиділи мовчки, вслухаючись у нічну тишу. Низько пролетів над ганком кажан, накресливши ламану лінію і мало не торкнувши крилом Маркового чуба.

Минуло кілька хвилин напруженого чекання і з темних кущів спокійною ходою вийшла струнка дівоча постать і, підійшовши, до ганку, поклала на Маркові коліна розквітлу гілку черемхи.

ЗМІСТ

Право на ненависть	7
Двісті перший	13
Доктор Кох	45
Кривав пляма	65
Зловісні маки	72
Зникла в темряві	79
Мій гріх	90
Краплина безбарвної рідини	97
Дочка	127
"Плебісцит"	158
Ціна душі	166
Поцілунок	171
Tempus Fugit	180
Аврелька	186
Сережка	192
Зрозумійте	232
Помилка	237
Наручники	263
Один день Ніночки	267
Блакитна зірка	273
На покинутім хуторі	278

ТВОРИ ЦЬОГО Ж АВТОРА:

Гірський вовк — *повість*

Двісті перший — *повість*

Бабине літо — *збірка поезій*

Паморозь — *збірка поезій*

Ніч під Андрія — *п'єса*

